

Л. М. Масол

Мистецтво

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Харків
ТОВ «ФОЛІО»
2016

УДК 78(075.3)
ББК 85.31я721
М31

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 10.05.2016 № 491)*

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Експерти, які здійснили експертизу даного підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Панченко Г. П., доцент кафедри теорії і методики музичної освіти та хореографії Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та художньої освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, кандидат педагогічних наук;

Жабляк М. Д., методист кабінету координаційно-методичної діяльності Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти, вчитель-методист;

Дзюра Р. А., вчитель Великоомелянського навчально-виховного комплексу «школа-гімназія» Рівненської районної ради Рівненської області, старший вчитель.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

— пізнаємо мистецтво

— слухаємо музику

— створюємо композицію

— співаємо пісні

ПРАЦЮЄМО З ІНТЕРНЕТОМ

— адреса веб-сторінки

— QR-код з адресою сторінки із зібраними посиланнями на інтернет-ресурси

Масол Л. М.

М31 Мистецтво : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. /
Л. М. Масол. — Х. : ФОЛІО, 2016. — 240 с.

ISBN 978-617-7012-34-3.

**УДК 78(075.3)
ББК 85.31я721**

Усі права захищені. Жодна частина, елемент, ідея, композиційний підхід цього видання не можуть бути копіюваними чи відтвореними в будь-якій формі та будь-якими засобами — ні електронними, ні фотомеханічними, зокрема копіюванням, записом або комп'ютерним архівуванням, — без письмового дозволу видавця.

© Л. М. Масол, 2016
© О. В. Калініченко, В. В. Калініченко,
художнє оформлення, 2016
© Видавництво «Світоч», оригінал-макет, 2016
© ТОВ «ФОЛІО», 2016

ISBN 978-617-7012-34-3

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*

Слова *Павла Чубинського*

Урочисто

Ще не вмер - ла Ук - ра - ї - ни і сла - ва, і во - ля,

Ще нам, брат - тя мо - ло - ді - ї, у - сміх - неть - ся до - ля.

Зги - нуть на - ші во - рі - жень - ки, як ро - са на сон - ці.

За - па - ну - ем і ми, брат - тя, у сво - їй сто - рон - ці.

Ду - шуй ті - ло ми по - ло - жим за на - шу сво - бо - ду,

І по - ка - жем, що ми, брат - тя, ко - заць - ко - го ро - ду.

ЗМІСТ

Розділ I

Вступ	7
Тема 1–2. ТАЄМНИЦІ МИСТЕЦТВА СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ	10
Тема 3–4. МИСТЕЦТВО АНТИЧНОСТІ — КОЛИСКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ	18
Тема 5–6. ПАМ'ЯТКИ МИСТЕЦТВА ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я І СКІФІЇ	26
Тема 7–8. МИСТЕЦЬКІ ПЕРЛИНИ ВІЗАНТІЇ ТА КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	36
Тема 9–10. РОМАНСЬКА АРХІТЕКТУРА. ЛИЦАРСЬКИЙ КОДЕКС ЧЕСТІ	46
Тема 11–12. ГОТИКА	56
Тема 13–14. ІДЕАЛИ Й ОБРАЗИ РЕНЕСАНСУ	64
Тема 15–16. ШЕДЕВРИ ПІВНІЧНОГО ВІДРОДЖЕННЯ	74
Панорама мистецтв: ПЕРЕВІРЯЄМО СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ	84

Розділ II

- 88 **Тема 17–18.**
БАРОКО: АРХІТЕКТУРА, СКУЛЬПТУРА, ЖИВОПИС
- 98 **Тема 19.**
СТИХІЯ МУЗИКИ БАРОКО
- 104 **Тема 20.**
УКРАЇНСЬКЕ БАРОКО
- 114 **Тема 21.**
ГАЛАНТНИЙ СТИЛЬ — РОКОКО
- 122 **Тема 22–23.**
КЛАСИЦИЗМ: АРХІТЕКТУРА, СКУЛЬПТУРА, ЖИВОПИС
- 134 **Тема 24–25.**
КЛАСИЦИЗМ: МУЗИКА
- 146 **Тема 26–27.**
РОМАНТИЗМ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ
- 156 **Тема 28–29.**
МУЗИКА РОМАНТИКІВ
- 164 **Тема 30–31.**
РЕАЛІСТИЧНИЙ СТИЛЬ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ
- 176 **Тема 32.**
РЕАЛІСТИЧНИЙ СТИЛЬ У МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ
- 182 **Тема 33.**
СТИЛЬОВИЙ СИНТЕЗ. ТВОРЧІСТЬ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І МИКОЛИ ЛИСЕНКА
- 194 **Панорама мистецтв:**
ПЕРЕВІРЯЄМО СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

Додатки

- 196 **Додаток 1.** Твори для виконання (основні та додаткові)
- 227 **Додаток 2.** Хронологічна таблиця стилів мистецтва
- 228 **Додаток 3.** Перелік творів для прослуховування
- 230 **Додаток 4.** Поетичні твори до тексту підручника
- 232 **Додаток 5.** Віртуальні екскурсії музеями світу
- 236 **Додаток 6.** Музичні інструменти
- 238 **Додаток 7.** Поради до виконання проекту
- 239 Алфавітний покажчик термінів

Дорогі восьмикласники та восьмикласниці!

Перед вами підручник, який розкриває особливості мистецтва минулого від давніх цивілізацій і до кінця XIX століття. Ознайомлення з художніми цінностями різних епох, з шедеврами архітектури, скульптури, живопису, музики тощо, безперечно, збагатить ваш естетичний досвід. Ви зможете розрізнати такі стилі, як античний, візантійський, романський, готика, Ренесанс, бароко, рококо, класицизм, романтизм, реалізм.

Протягом року ви аналізуватимете й порівнюватимете твори українського і зарубіжного мистецтва, узагальнюватимете їх зміст у контексті розвитку культури певного періоду та панівного стилю. Також важливо навчитися інтерпретувати й оцінювати художні явища, висловлювати особистісно-ціннісне ставлення до художніх творів у процесі сприймання та колективного обговорення. Справжнє естетичне задоволення матимете від ознайомлення з найвидатнішими художніми явищами світу в рубриці «З історії шедевра».

У кожній темі запропоновано 2–3 художньо-практичні завдання, з яких ви зможете обрати саме те, що дасть змогу проявити власні інтереси, здібності та компетентності. Разом з індивідуальною творчістю можна виконувати проекти в групах чи колективно, здійснюючи цікаві пошуки дослідницького характеру. Для практичної діяльності з музики у додатку, який вміщено наприкінці підручника, ви знайдете пісні для співу з нотами.

Перевірити свої досягнення допоможуть візуальні тести після кожного розділу.

Твори для виконання, подані в додатку 1, можна прослухати за посиланнями, що зібрані на веб-сторінці www.svitochpublish.com.ua/?art8. Завантажити цю сторінку ви зможете за допомогою QR-коду на с. 197.

Тож сподіваюся, що інформація, ілюстрації, запитання і завдання підручника спонукатимуть вас до художньої самоосвіти, що так потрібна для орієнтації в царині художніх цінностей сучасності.

У добру путь лабіринтами світового мистецтва!

З повагою — авторка

Вступ

Що таке стиль? Які стилі мистецтва існують? Як їх розрізнати?

Відповіді на ці запитання з'являтимуться поступово, а загальна характеристика поняття «стиль» допоможе зорієнтуватися у змісті підручника.

Зміни в мистецтві відбуваються під впливом суспільних умов, культурних традицій і внутрішніх суто художніх чинників. Прогрес у мистецтві — це складний і суперечливий процес відображення нових ідей і вдосконалення способів художнього мислення від епохи до епохи. Кожна доба породжує своє неповторне мистецтво. Твори певного історичного періоду мають яскраво виражені відмінності від попереднього і наступного. До них належать: провідна тематика, домінуючі жанри, система засобів художньої виразності, за допомогою якої навколишній світ віддзеркалюється в художніх образах. Спільні ознаки творчості еднають групи митців. Таке явище дістало назву «стиль».

Стиль мистецтва — це естетична категорія, що відображає відносно стійку спільність основних ознак творчості, зумовлених художньо-естетичними принципами, властивими певному колу митців. Стиль визначає тип єдності змісту і форми у творах мистецтва, притаманний представникам різних історичних епох, культурних регіонів, національних шкіл.

В європейському мистецтві розрізняють такі великі стилі, як античний, романський, готика, Ренесанс, бароко, рококо, класицизм, романтизм, реалізм. Вони масштабні й охоплюють творчість митців багатьох країн. Також виокремлюють локальні, але дуже важливі для світового мистецтва стилі, як, наприклад, єгипетський, скіфський, візантійський (див. хронологічну таблицю стилів мистецтва у додатку 2).

Часові межі мистецьких стилів орієнтовні, вони часто хронологічно не збігаються в різних регіонах. Зокрема, раннє італійське бароко або самотутнє українське (козацьке) бароко, що виникло пізніше.

Ознаки різних стилів можуть співіснувати в одному періоді, у спадщині окремого митця, у художньому творі. Такі явища зазвичай спостерігають у часи поступових стильових змін, коли певний стиль ще панує, а новий зароджується. Приміром, готичні храми виникали на основі романської архітектури, і риси цих стилів інтегрувалися. Інший приклад — мистецтво ХІХ ст., у межах якого поєднувалися класицизм, романтизм і реалізм.

Митці відрізняються естетичними ідеалами, художнім світобаченням, прийомами відображення дійсності в мистецтві. Тобто за тим, що складає неповторний мистецький «почерк». У такому випадку ми можемо характеризувати авторський стиль. Згадаймо музику віденських класиків — Гайдна, Моцарта і Бетховена. Незважаючи на спільні ознаки школи, стиль класицизм по-різному «звучить» у їхній творчості.

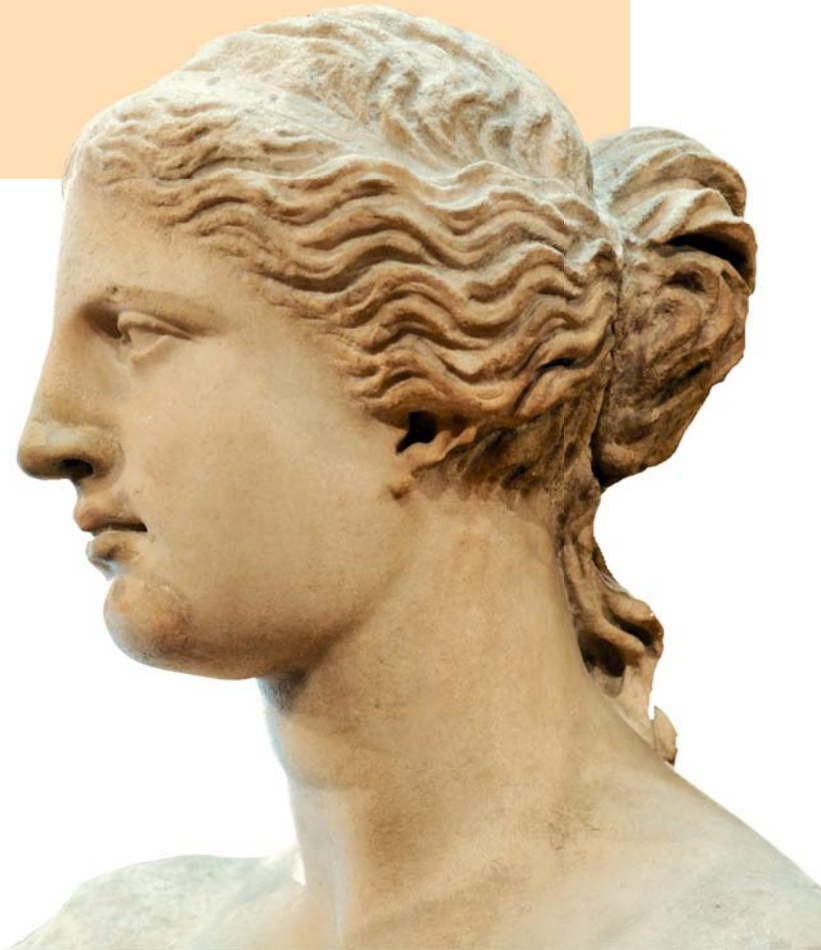

РОЗДІЛ І

СТИЛІ МИСТЕЦТВА

- античний
- візантійський
- романський
- готичний
- Ренесанс

Тема 1–2. ТАЄМНИЦІ МИСТЕЦТВА СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

Пригадайте, з якими пам'ятками художньої культури Стародавнього Єгипту ви ознайомилися на уроках історії та мистецтва? Який із них вважають одним із Семи чудес світу? Обговоріть особливості пригаданих творів і разом визначте найхарактерніші ознаки стилю єгипетського мистецтва доби фараонів.

Єгипетська цивілізація, що розвивалась упродовж тритисячолітньої історії до нашої ери, сформувала високохудожні традиції, які мали величезний вплив на подальший розвиток світового мистецтва. У чому ж полягають секрети єгипетського стилю?

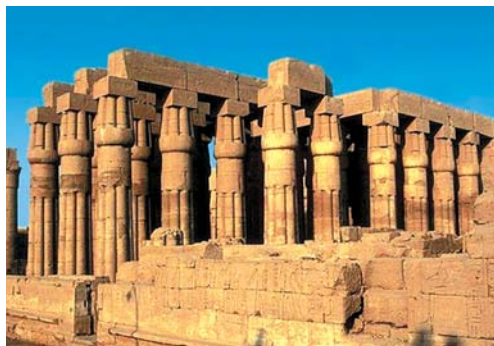
Усі види мистецтва в Стародавньому Єгипті були тісно пов'язані з релігійним культом і підпорядковувалися суворим *канонам*. У художній формі єгипетські зодчі, скульптори та живописці прагнули передати гармонійну єдність космічного і земного, божественного та людського. Мистецтво тоді тяжіло до грандіозності, тому й не дивно, що найпоширенішою архітектурною формою єгиптян були піраміди — монументальні кам'яні споруди, зведені як гробниці фараонів.

Особливо вражає міць, точність розмірів і пропорцій пірамід, зокрема тих, що в Гізі (належать

до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО). Поряд із пірамідами несе свою багатовікову варту висічений зі скелі Великий Сфінкс (лев із головою людини) — найбільша у світі монолітна статуя.

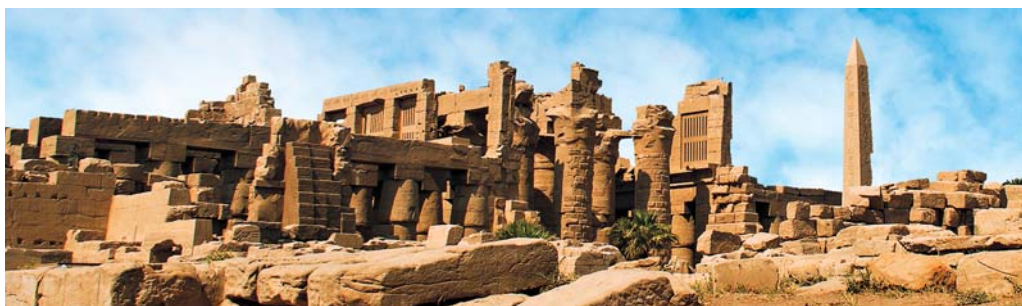
Великий Сфінкс на фоні піраміди, м. Гіза

Храм Амон-Ра, м. Луксор

Храми споруджували на честь богів давньоєгипетського пантеону, насамперед верховного божества — Амона-Ра. Саме тут жерці влаштовували пишні процесії, проводили релігійні ритуали, виконували магичні дії. Храмові комплекси — зразки синтезу мистецтв — прикрашали величними колонадами і скульптурами; стелі, колони й обеліски декорували рельєфами й розписами. Різноманітної форми колони увінчували стилізованими зображеннями поширених в Єгипті рослин: лотоса, папіруса, пальми; *капітелі* імітували бутон або розкрити чашечку квітки.

Архітектурні ансамблі Єгипту, наче своєрідні кам'яні архіви, зберегли для історії особливості мистецтва давньої доби, а разом із ними й багато таємниць, які впродовж віків намагаються розгадати. Так і донині невідомо, як саме зводили піраміди.

Храмовий комплекс, с. Карнак

У чому полягає особливість синтезу мистецтв в архітектурному ансамблі? Які елементи цього синтезу надавали єгипетським спорудам грандіозності?

Які ви знаєте види скульптури, рельєфу?

Невід'ємна частина гробниць, храмів і палаців Стародавнього Єгипту — це *скульптура*. Круглу скульптуру висікали з кам'яної брили або цілісного шматка дерева. Канонічні статуї фараонів, царів і цариць та інших мали втілювати у своїй формі їхню владу, силу і могутність. Перший тип таких скульптур: людина, яку зображають, стоїть (фігура випрямлена з високо піднятою головою, руки — уздовж тіла, ліва нога робить крок уперед). Другий тип: людина, яку зображають, сидить у застиглій позі, руки зігнуті в ліктях, а долоні — на колінах.

Єгипетські митці застосовували різні види рельєфу: барельєф, заглиблений рельєф (контури зображення врізали у поверхню каменю).

Монументальна скульптура храму Абу-Сімбел

Скульптура малих форм

Рельєфи прославляли фараонів, оспівували їхні заслуги у сценах війни та полювання, розповідали про життя в родинному колі.

Рельєфним і живописним композиціям на стінах гробниць притаманна площинність, умовність образів. До самобутніх єгипетських канонів образотворчого мистецтва належить поєднання різних перспектив: голову і ноги людини зображували у профіль, а очі, плечі та руки — фронтально, розгорнуті у фас. Такими незвичними ракурсами й позами митці намагалися передати рух. Статус людини визначався розміром зображуваного: фігури фараонів мали бути вищими за всі інші, фігури вельмож — трохи меншими, а простих людей — зовсім крихітними. Цікаво, що ворогів зображували неодмінно переможеними, долілиць.

Скульптури виготовляли з різних матеріалів та прикрашали коштовним камінням. Дерев'яні статуетки, як і великі статуї, розфарбовували; чоловічі фігури розписували коричневим кольором, а жіночі — жовтим.

Порівняйте види скульптури (композиція, ракурс, пози, деталі одягу). Визначте особливості єгипетського художнього канону.

Рельєфи єгипетських храмів

Поступово рельєф і настінний розпис «залишають» архітектурний ансамбль і набувають самостійності, створюючи окремі види образотворчого мистецтва.

Живопис єгиптян упродовж тривалого розвитку поступово змінювався — від умовності до реалізму. У живописних композиціях, якими прикрашали стіни храмів, колони й обеліски, детально змальовували побутові сцени, господарську діяльність людини. Виникає інтерес до пейзажу зі звірями, птахами, рибами.

Декоративно-прикладне мистецтво Стародавнього Єгипту представлено статуетками, ювелірними виробами із кольорового скла, напівкоштовних каменів і цінних металів. Прикраси мали не тільки декоративне значення, а й відігравали роль оберегів від усього лихого. У розписах, на перснях, підвісках, браслетах єгиптяни часто використовували зображення священного *скарabeя* (жука із крилами), який символізував Сонце.

Сцена полювання (розпис)

Прикраса головного убору

Які образи та символи використовували давні єгипетські митці? Наведіть приклади, використовуючи подані в підручнику ілюстрації.

Музика Стародавнього Єгипту відігравала важливу роль у культурі та суспільному житті країни. Вона супроводжувала людей, коли ті працювали, святкували, проводили релігійні обряди, пов'язані з культом богів Осіріса, Ісіди, Тота. Також музика звучала під час урочистих процесій, палацових розваг. Про її значення в житті єгиптян свідчать численні рельєфи та розписи із зображеннями співаків та інструменталістів.

Значного поширення в Єгипті набули барабани різної величини та форми. Грою на круглому барабані — *тамбурині* — супроводжували рухи єгипетські танцівниці.

Духовну музику виконували зазвичай із *систром* — особливим церемоніальним інструментом, що вважали атрибутом богині Хатхор. Для систра використовували бронзову пластину, що мала вигляд підкови, її прикрашали голівкою вищезгаданої богині. З боків «підкови» робили невеликі отвори, крізь які протягували металеві пруті із кільцями. Кінці прутів загинали гачком. Під час калатання інструментом кільця дзеленчали. За легендами таємниче звучання систра мало магічні властивості: дарувало любов і щастя, повертало надію і радість.

Систр

Танцівниці на фресці у храмі Абу-Сімбел

У музичній культурі Єгипту набула поширення *арфа* (див. додаток 6). На настінних розписах можна побачити ансамблі арф. Спочатку арфа нагадувала великий лук, на який натягували струни. Жінки грали стоячи, акомпануючи співакам-чоловікам. Окрім цих інструментів, виготовляли невеликі арфи з дерева, схожі на ліри. Вишуканим декором вирізнялися арфи, призначені для храмів і палацового оркестру фараонів: їх прикрашали позолотою, живописом і карбуванням із різними символічними фігурами.

Прості й подвійні флейти виготовляли різних розмірів. У військовій музиці як сигнальні інструменти використовували срібні труби.

Фрагмент настінного розпису

Арфіст (реконструкція)

Музика давніх єгиптян не збереглася до нашого часу. Натомість виникло чимало авторських творів, навіяних образами країни фараонів.

Однією з найвідоміших у світі опер про добу Стародавнього Єгипту є «Аїда», створена Джузеппе Верді. Щороку, у долині, неподалік стародавніх Фів, просто неба відбувається ця вистава. Саме тут, відповідно до сюжету, зародилося трагічне кохання єгипетського полководця Радамеса і рабині Аїди — доньки ефіопського царя, з яким воюють єгиптяни.

«Аїда» на сцені Одеського національного академічного театру опери та балету

Дж. Верді. Марш із опери «Аїда».

Постановка «Аїди» на сцені Арена ді Верона на тлі стародавньої архітектури www.svitochpublish.com.ua/?art8

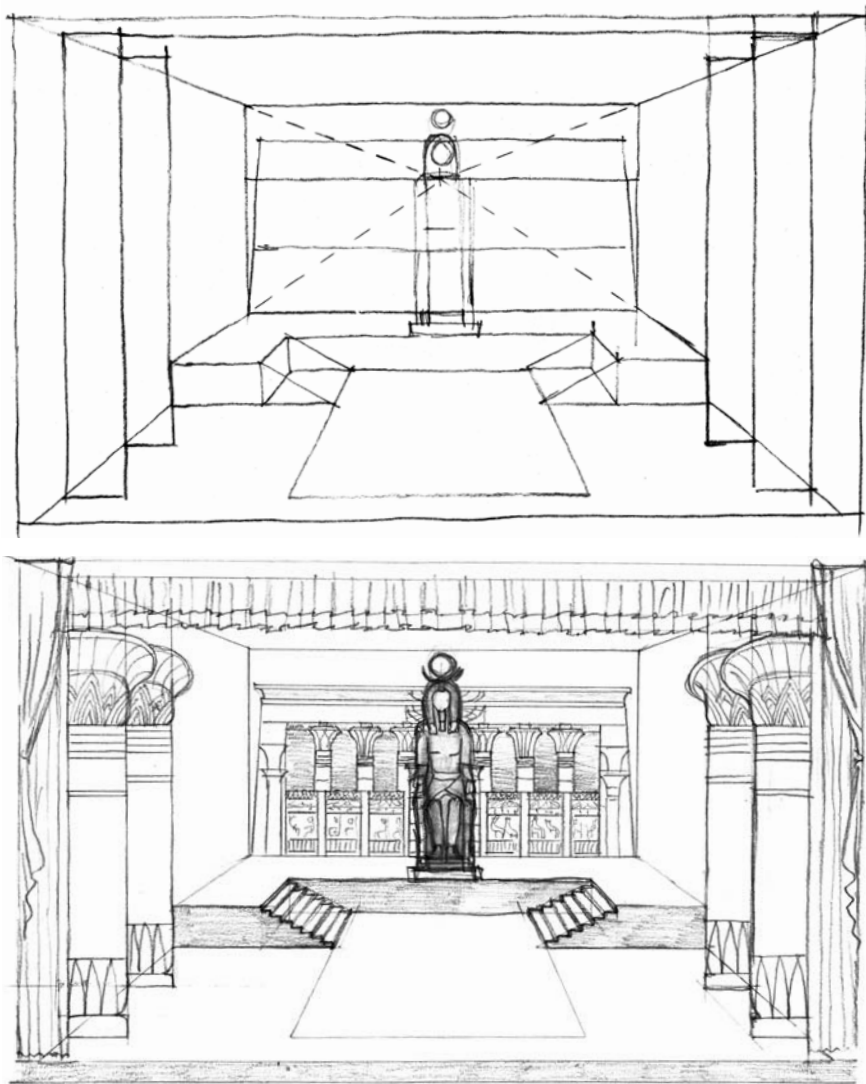

Кольорова планета. Музика і вірші А. Побужанської (див. додаток 1).

Варіант 1. Намалюй пейзаж із пірамідами. За бажанням застосуй стафаж. *Орієнтовні теми:* «Караван у пустелі», «Сфінкс — охоронець пірамід» (графітні олівці, сангіна, фломастери; білий або тонований папір).

Варіант 2. Створи ескіз декорації для опери «Аїда». Використай зображення давньоєгипетських колон, храмів (графітні і кольорові олівці, фломастери).

Варіант 3. Групова робота. Об'єднайтеся в «майстерні ювелірів» та створіть ескізи прикрас за єгипетськими мотивами. *Орієнтовні теми:* «Сонце — володар світу», «Таємничий скарабей», «Чарівний лотос» (кольорові олівці, фломастери).

За бажанням у вільний час виконайте за власними ескізами прикраси, застосовуючи бісер, намисто, ґудзики тощо.

Мистецька скарбничка

Капітэль — верхня частина колони, на яку спирається балка.

Канон: в образотворчому мистецтві — художнє зображення за певними правилами; у музичному мистецтві — поліфонічний твір, у якому всі голоси виконують одну мелодію, вступаючи по черзі.

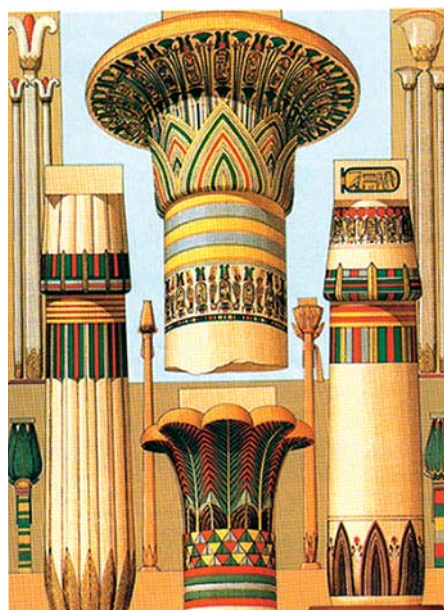

1. Які ви знаєте архітектурні шедеври Стародавнього Єгипту? Назвіть особливості стилю єгипетського зодчества.

2. Які види скульптур існували в мистецтві Стародавнього Єгипту?

3. Розкажіть про канони зображення фігури людини, яких дотримувалися єгипетські митці в давнину.

4. Визначте, зображення яких рослин стилізовано у зразках єгипетських колон. За бажанням дослідіть особливості жіночого і чоловічого одягу давніх єгиптян. У вільний час проведіть пластичну гру-імпрровізацію «Оживи зображення». Спробуйте відтворити пози й рухи людей, зображених на живописних і рельєфних композиціях давніх єгиптян.

Тема 3–4. МИСТЕЦТВО АНТИЧНОСТІ — КОЛИСКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

! ? Пригадайте давньогрецькі міфи про мистецтво. Які пам'ятки Стародавньої Греції належать до Семи чудес світу? Які з них уціліли?

Художня культура Греції — одна з наймогутніших у стародавньому світі. Цю античну країну, яку прославив Гомер у всесвітньо відомих шедеврах «Іліаді» та «Одіссеї», називають колискою європейської цивілізації, джерелом її величі.

Термін «античність» походить від латинського слова «старовина». Його вживають на означення культури й мистецтва Стародавньої Греції, а також Стародавнього Риму, які існували в Середземномор'ї та Північному Причорномор'ї з III тисячоліття до н. е. до середини V ст. н. е.

Напевно, вам вже відомо, що в повсякденному житті греки намагалися наслідувати своїх богів і героїв. Образ довершеної людини став основою античного мистецтва, тісно пов'язаного з міфологією. Прекрасного Аполлона, бога натхнення і покровителя мистецтв, супроводжували дев'ять муз, які опікувалися науками й мистецтвами. Музу історії *Кліо* зображували із сувоем пергаменту в руці, музу астрономії *Уранію* — з циркулем.

Калліона, Полігімнія і Ерато надихали на створення епічної поезії, гімнів. Остання ніколи не розлучалася із солодкоголосою лірою. Театром опікувалися *Мельпомена і Талія* — покровительки трагедії і комедії, яких зображували з трагічною і комічною масками відповідно. Музу танців *Терпсіхору* і покровительку музики *Евтерпу* легко впізнати за інструментами-атрибутами — арфою і флейтою.

Аполлон, Афіна і дев'ять муз на рельєфі саркофага

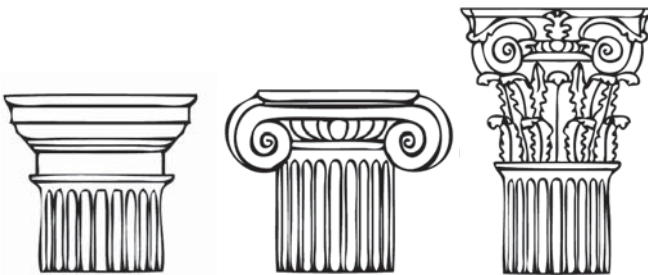

Спробуйте за атрибутами визначити зображених муз.

Високого рівня розвитку досягла в Греції *архітектура і скульптура*. Храми оточували рядами колон, прикрашали рельєфами, статуями. До важливих досягнень античності в царині зодчества належить винахід *ордерів*: суворого *доричного*, граційного *іонічного* з колоною, що завершувалася волютою, і пишно декорованого *коринфського* з верхівкою колони у вигляді листя пальми чи лотоса.

Парфенон, м. Афіни, Греція

Капітелі колон доричного, іонічного та коринфського ордерів

Порівняйте особливості капітелей колон античних ордерів. Який ордер використано в храмі Парфенон?

Площі грецьких міст також прикрашали статуями, виготовленими з дерева, бронзи, мармуру. У них скульптори прагнули втілити ідеал краси людини. За твердженням давньогрецького письменника, історика і філософа Плутарха, в Афінах було більше статуй, ніж живих людей. Імена деяких скульпторів дійшли до нас: Мірон, Фідій, Поліклет, Скопас, Пракситель.

Розгляньте скульптуру Венери. Вона динамічна чи статична? Зверніть увагу на позу, пропорції фігури, виразність складок одягу.

*Агесандр.
Венера Мілоська*

З історії шедевра

Давньогрецькі скульптори досягли вершин у переданні рухів людини. Відомий «Дискобол» — перша класична скульптура, що зображує людину в складному русі, у повороті. Оригінал «Дискобола», який вважають роботою скульптора **Мірона**, не зберігся, але він представлений римськими копіями (бронзовими й мармуровими).

Мірон був видатним реалістом, знавцем анатомії. Навіть ці недосконалі відтворення дають зрозуміти, що оригінал — це шедевр динамічної скульптури.

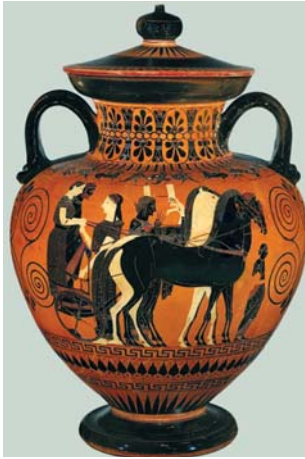
Статуя передає напружену позу атлета. Скульптура «Дискобол» — це символ сучасного олімпійського руху, що підкреслює зв'язок із традиціями античного спорту.

Мірон. Дискобол (мармур)

Якими пластичними засобами передано динаміку руху спортсмена? У чому виявляється оригінальність композиційного рішення скульптора?

Твори античного живопису не збереглися. Уявлення про цей вид мистецтва дають силуетні зображення на вазах, що відтворюють сюжети давньогрецьких міфів. Грецький *вазонис* був червоно- і чорнофігурним. Вази виготовляли найрізноманітніших форм, які підкреслювали орнаментом, зокрема *меандром*.

Чорнофігурна амфора

Червонофігурні лекіф і кратер

Давні греки захоплювалися театром. Трагедії писали на міфологічні сюжети, у комедіях панувала пародія, сатира. Вистави відбувалися на круглому майдані — *орхестрі*. Глядачі розміщалися навколо орхестра на пагорбах просто неба. Актори (тільки чоловіки) виступали в масках, які відображали душевний стан і настрої персонажа. Щоб стати вищими, вони носили спеціальне взуття — *котурни*. Гру акторів супроводжував хор.

Музику і танці в Стародавній Греції виконували під час свят, зокрема на честь бога Діоніса. Естетика, мистецтво, гра на інструментах були важливими складовими освіти й виховання громадянина. Поети — *аеди* — співали свої вірші й гімни, акомпануючи собі на *лірі* або *кіфарі*. Серед духових інструментів набули поширення *сірінга* (флейта Пана) і *авлос* (подвійний гобой).

Давньогрецька маска

Гра на лірі

Аполлон з кіфарою

Колізей, м. Рим, Італія

Триумфальна арка, м. Рим, Італія

Пантеон, м. Рим, Італія

Мистецтво Стародавнього Риму зазнало значного впливу попередників — греків. Проте римські митці збагатили античну спадщину власними ідеями. Окрім храмів, мавзолеїв і театрів, вони споруджували *акведуки* (водяні мости), дороги, терми, вілли. У будівництві застосовували цемент, використовували такі архітектурні форми: *арку, аркаду, склепіння, купол*. В оформленні переважали мозаїка й оригінальний настінний живопис.

Провідною ознакою мистецтва імперського Риму була монументальність, основою архітектури — *форуми*. Захоплення видовищами — гладіаторськими боями, перегонами на колісницях, битвами зі звірами — спонукало до появи грандіозних амфітеатрів, які, на відміну від грецьких, будували на рівному місці у формі кільця.

Відомий на увесь світ амфітеатр Колізей — візитівка сучасного міста Рим і всієї Італії. Про колишню велич Римської імперії свідчать могутній купольний храм Пантеон, помпезні арки й колони, розкішні палаци, фонтани, басейни. Історичні рельєфи відображали перемоги правителів, урочисті статуї звеличували їхню мудрість.

Які архітектурні форми використано в спорудах Риму? Які елементи підкреслюють їх монументальність? Які сучасні споруди нагадують за формою Колізей?

У мистецтві скульптури провідне місце належало реалістичному портрету. На відміну від ідеалізованих і узагальнених грецьких зображень, у яких не передбачалася достовірність образу, римські бюсти і статуї передавали індивідуальні риси людини, її характер. Жанр палітра охоплювала парадні, камерні, парні, кінні портрети.

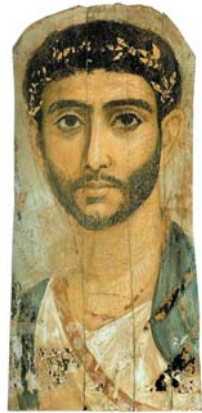
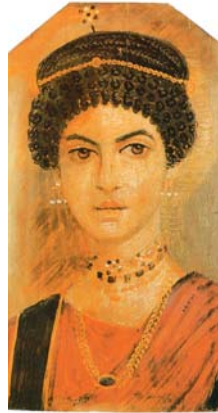
Високого художнього рівня досягли *фаюмські портрети* — результат поєднання досягнень римських митців у пізнанні природи з єгипетськими традиціями поховального ритуалу.

Імператор Август

Хлопчик, що витягає скалку з ноги

Фаюмські портрети

Музична культура Риму зазнала впливу грецьких митців, проте стала розважально-видовищною. Поетичні твори співали в супроводі щипкових інструментів (ліри, кіфари). Театральні та циркові вистави супроводжували звучанням великих оркестрів і хорів. У військових походах грали на духових інструментах. Подібно до грецьких *агонів* проводили Капіталійські змагання поетів та музикантів. Популярність мали концерти віртуозів, музикування в побуті. Професію вчителя музики й танців вважали почесною.

Римлянам належить винахід водяного органа — *гідравлоса*. Інструмент входив до складу ансамблів, що супроводжували гладіаторські бої, театральні й циркові вистави, громадські свята.

Римські фрески й мозаїки із зображеннями виконавців з музичними інструментами:
кіфара

гідравлос

авлос

За ілюстрацією (у центрі) спробуйте уявити й описати гру на гідравлосі.

Римська антична музика не збереглася, проте подіям історії імперського Риму присвячено деякі відомі твори композиторів наступних епох. Так, за романом Раффаелло Джованьйолі «Спартак» вірменський композитор Арам Хачатурян створив однойменний балет. Музика пронизана гострими контрастами, яскравими ритмами, динамічними кульмінаціями. Войовничі сцени боїв гладіаторів, сольні й масові танці, дуети — все разом відтворює дух античного Риму. За монументальністю розвитку музика балету нагадує симфонію.

А. Хачатурян. Балет «Спартак» (Тріумф Риму, Цирк).

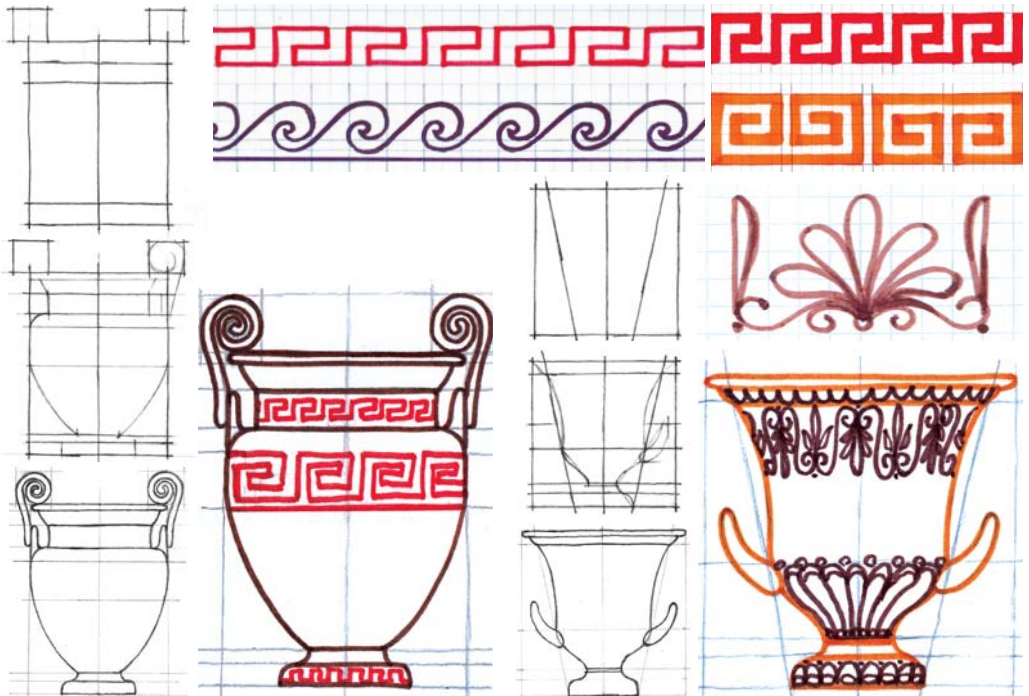
Передайте власні враження від музики. Із якими художніми техніками її можна порівняти: аквареллю, фресковим живописом, декоративним рельєфом?

Музика звучить. Музика і вірші Л. Горової (див. додаток 1).

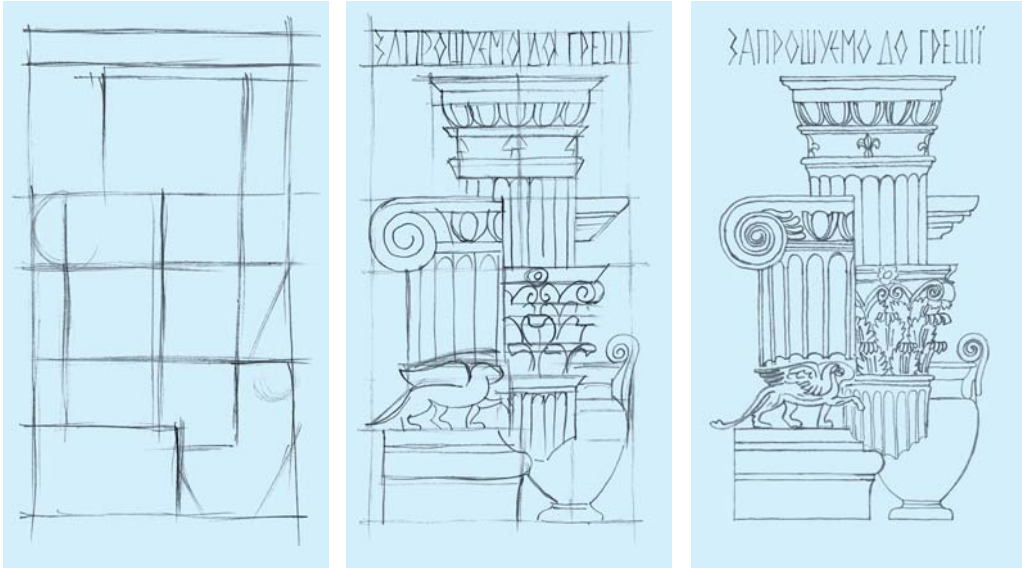

Варіант 1. Намалюй давньогрецьку вазу, декоровану орнаментами (графітні і кольорові олівці, фломастери, гелева ручка; тонований папір).

Варіант 2. Створи ескіз рекламного плаката «Запрошуємо до Греції», використай елементи античного мистецтва: архітектури, скульптури, зображень музичних інструментів, масок (*матеріали на вибір*).

Варіант 3. Намалуй римський Колізей (*графітні і кольорові олівці, фломастери*).

Мистецька скарбничка

Агón — змагання (спортивні, поетичні, музичні, театральні) у Стародавній Греції.

Меандр — грецький орнамент у вигляді безперервної ламаної під прямим кутом лінії.

Ордер — художня система оформлення конструкцій, зокрема верхівок колон — капітелей.

Фаюмські портрети — поховальні портрети, створені в техніці *енкаустики* (живопис восковими фарбами по деревині) або *темperi* (фарби на яєчних жовтках). Назва походить від місця першої знахідки поблизу Фаюма (Єгипет).

Фóрум — комплекс будов на центральній площі міста, призначений для громадських потреб і спілкування.

1. Що нового ви дізналися про мистецтво Стародавньої Греції та Риму?
2. Розкажіть про музичні інструменти, поширені в епоху античності.
3. Порівняйте грецьку та римську античну архітектуру і скульптуру.

4. Мистецький проект. Колективна тема: «Античне мистецтво». *Орієнтовні індивідуальні підтеми:* «Шедеври архітектури», «Скульптура — гімн людині», «Міфи про музику і музикантів», «Вазопис», «Одяг греків і римлян» (див. додаток 7). За бажанням у вільний час укладіть кросворд «Античний». Перегляньте кінофільм «Спартак» із музикою А. Хачатуряна (1977, реж. В. Дербеньов, Ю. Григорович).

Тема 5–6. ПАМ'ЯТКИ МИСТЕЦТВА ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я І СКІФІЇ

! ? Розгляньте зразки скіфського мистецтва. Що вас дивує чи вражає?

У весь світ захоплюється скарбами південноукраїнських степових «пірамід», сповнених загадок стародавньої цивілізації — Скіфського царства.

Хто ж такі скіфи? Упродовж століть ці войовничі кочові племена, які прийшли з Азії, панували на просторах нашої країни. Столицею скіфської держави був Неаполь Скіфський (розташований на околиці сучасного м. Сімферополя).

Майже одночасно зі скіфами в Північному Причорномор'ї з'явилися колонізатори з Греції (з VI ст. до н. е.). Вони засновували на узбережжі Чорного та Азовського морів *поліси*, а саме: Ольвію (на Бузькому лимані, Миколаївська обл.), Тіру (нині м. Білгород-Дністровський), Херсонес (на території сучасного м. Севастополя), Пантікапей (нині м. Керч). Колонії швидко розвивалися і ставали носіями культури Еллади в нашому краї.

Скіфи налагодили з греками-переселенцями продуктивне творче партнерство, у результаті якого виникло оригінальне поєднання витонченої античної майстерності й неповторного колориту культури давніх кочовиків. Отже, скіфська культура формувалася на перехресті Заходу і Сходу. Про високорозвинену цивілізацію скіфів згадував історик античності Геродот. Збереглися залишки архітектурних споруд, кам'яні статуї воїнів, які в народі прозвали «скіфськими бабами», зброя та обладунки, посуд, золоті ювелірні вироби.

Скіфи вважали, що золото має магичні властивості, тому предмети із цього металу слугували оберегами. Головні убори, пояси, одяг, взуття скіфи прикрашали пластинками-аплікаціями із золота. На них надзвичайно реалістично зображені тварини: коні, олені, лосі, гірські козли, пантери тощо. Фантазія митців яскраво виявилася в анімалістичних образах крилатих левів, грифонів з орлиними головами, сирен, сфінксів та інших міфологічних істот. Такі стилізовані вироби — взірці так званого скіфського «звіриного стилю». Оригінальні зображення виконували в техніці невисокого рельєфу за допомогою лиття, кування, тиснення, карбування. У багатофігурних композиціях також можна спостерігати сюжети з життя скіфів (полювання, повсякденна праця, епізоди битв, ритуали).

Нікопольська срібна амфора

Сразки «скіфського золотарства»: гребінь із кургану Солоха (Запорізька обл.); перстень із Тіри; пластина із зображенням оленя

Які образи й сюжети зображено? Зверніть увагу на художні й технічні особливості виробів, виразність постатей людей, поз і рухів тварин.

З історії шедевра

До шедеврів скіфського ювелірного мистецтва світового значення належить золота *пектораль* із кургану «Товста Могила» (Дніпропетровська обл.). Форма цієї нашийної прикраси скіфського царя нагадує серп. Вага виробу становить 1140 г, а діаметр — понад 30 см.

Композиція пекторалі складається з трьох ярусів, два з яких сюжетні, розділені орнаментальною середньою частиною з рослинними мотивами. Унизу зображено динамічну сцену боротьби міфологічних і реальних звірів. Угорі — побутові сцени з життя скіфів за участі домашніх тварин. Одна з версій-інтерпретацій трактує пектораль як візуальне відображення скіфської легенди про золоте руно та двох братів, які вирушили на його пошуки.

Ювелір, який виготовляв пектораль, досяг художньої виразності, використовуючи різні технічні прийоми: лиття, гравірування, паяння, *інкрустацію*.

Роздивіться пектораль. Як митці передають пози й рухи людей, тварин? Які мотиви застосовано в орнаментальній частині композиції?

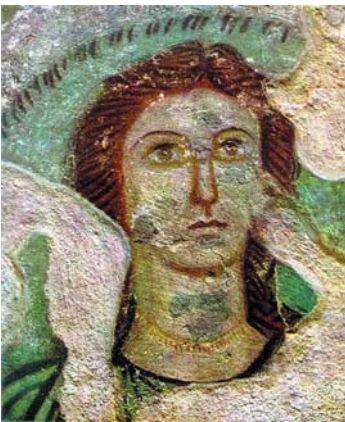
Разом зі скіфською культурою в містах Північного Причорномор'я інтенсивно розвивалося античне мистецтво, широкого вжитку набули вироби, привезені з метрополії. Сформувався своєрідний *елліно-скіфський стиль*, у якому поєдналися традиції степовиків і греко-римлян.

Архітектура Причорномор'я — храми, театри, будинки — не збереглися в первісному вигляді, лише їхні рештки. Про високий рівень розвитку античного мистецтва свідчать вишукані мозаїки Херсонеса, Ольвії, які прикрашали архітектурні споруди й вулиці полісів.

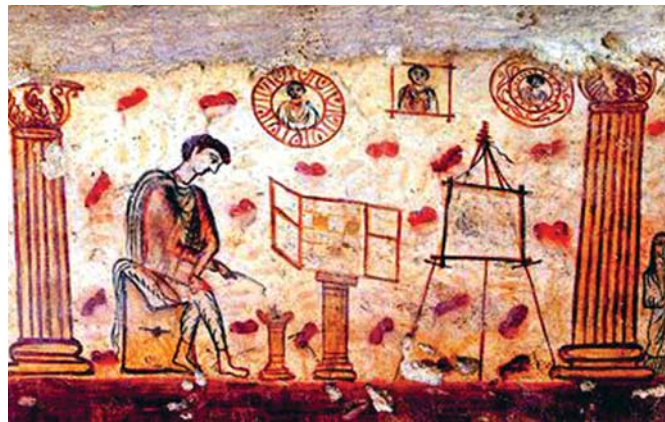

Херсонес, м. Севастополь

Твори монументального живопису місцевих художників, які прикрашали будинки, склепи й саркофаги заможних громадян, мають цікаву композицію, кольорову гаму, вражають реалістичністю міфологічних образів. Митці з Пантікапея, засвоюючи античні художні традиції, надавали розписам регіональних ознак.

Голова Богині Деметри
(розпис зі склепу
з Пантікапея)

Майстерня художника
(розпис на саркофагу з Пантікапея)

Які особливості портрета Деметри? Опишіть інтер'єр майстерні художника.

Пригадайте шедеври античної скульптури. Із чого їх виготовляли?

Скульптуру спочатку імпортували до міст-колоній переважно з метрополії. Під час розкопок стародавніх причорноморських поселень було знайдено постаменти з написами богів із різних куточків античного світу. Грецька скульптура втілювала ідеали краси досконалої людини. Статуї з вапняку, мармуру, бронзи прикрашали площі й вулиці полісів. Творчість місцевих митців представлена здебільшого в рельєфі й дрібній пластиці. Статуетки з коштовних металів і дерева були окрасою інтер'єрів храмів, жител заможних мешканців.

Портрет понтійського царя
Мітрідата VI Євпатора

Мармурова голова
богині з Пантікапея

Керамічна ваза
з Ольвії

Про вплив еллінізму в декоративному мистецтві свідчать форми й оздоблення керамічного та срібного посуду (амфор, ваз) із вишуканими візерунками. Дерев'яні саркофаги прикрашали різьбленням, інкрустаціями.

Ювелірне мистецтво Північного Причорномор'я привертає особливу увагу майстерністю, оригінальністю, технічною віртуозністю. Форми та види виробів грецьких ювелірів були надзвичайно різноманітними. Жінки носили намисто, персні, браслети, сережки різних типів, головні прикраси (вінки, діадеми, гребні для волосся). Поширені способи виготовлення — кування з цільного шматка золота або срібла, у декорі — різьблення й гравірування. Деякі деталі, виконані в мікротехніці, можна побачити тільки через лінзу.

Античні золоті прикраси: перстень, сережки, підвіска із зображенням Афіні

Браслети з Ольвії

Схарактеризуйте майстерність зразків ювелірного мистецтва.

Пантікапейські й ольвійські монети містять додаткові уявлення про візуальне і музичне мистецтво періоду античності. На лицьовому боці карбували голови богів і царів, міфічних персонажів (Медузу, Пана у вінку, грифона зі списом у зубах), звірів (лева, оленя), з іншого боку — музичні інструменти, зазвичай ліру.

Монети з Пантікапея та Ольвії

Безумовно, мистецтво Північного Причорномор'я, насамперед Ольвії, Боспору, було знайоме нашим пращурам — праслов'янським племенам, які населяли береги Дніпра, відомого за часів античності як Борисфен. Стиль антично-скіфського періоду знайшов закономірне продовження в образотворчому і декоративно-ужитковому мистецтві слов'ян. На думку деяких дослідників, античний і скіфський впливи ми відчуваємо не тільки в мистецтві, а й навіть в українському костюмі, якому притаманне багатство декору.

Назвіть основні музичні інструменти, поширені у Стародавній Греції. Який із них став символом мистецтва? Поясніть чому.

Відколи заснували колонії на півдні сучасної України, активно розвивалося театральне і музичне мистецтво. Вважали, що музика і театр сприяють гармонійному розвитку людини, її шляхетності. На вистави й агони, що відбувалися в Херсонесі, збиралося понад три тисячі вільних громадян! Теракотові статуєтки акторів і маски віднайдені в Боспорі.

Античний амфітеатр у Херсонесі, м. Севастополь

Про музичне мистецтво скіфів і греків-переселенців Причорномор'я свідчать знахідки інструментів, їхнє зображення на виробах ужиткового мистецтва. З-поміж них: струнні (ліра, кіфара, трикутна арфа), духові (сірінга, авлос). Так, малюнок на ольвійському кратері з двома кіфаристками віднайдено на острові Березань (Миколаївської обл.). З Ольвії походить і теракота Атиса із сірінгою в руках. Фігурки сирен (птахів із жіночими головами) з лірами в руках, що символізували

солодкоголосий спів, підвішували на прикрасах. На скіфській золотій пластині, знайденій біля с. Сахнівка, що на Київщині, можна побачити бороданя, який грає на струнному інструменті, подібному до грецької ліри. Єдине зображення органа в Північному Причорномор'ї збереглося на розписі боспорського саркофага.

У степових курганах знайдено барабани й бубни з металевими дзвіночками, тимпани, брязкальця, що відрізняються за формами й розмірами. З-поміж археологічних знахідок є своєрідні тризубці, які використовували для освячення речей і житла під час обрядових дій. На кінцях зубців цього шумового інструмента розташовані пташки, що тримають у дзьобиках кільця із дзвіночками.

Неповторний характер життя, культури й мистецтва скіфів стимулював уяву митців. За мотивами історії давнього народу виникла «Скіфська сюїта» Сергія Прокоф'єва — своєрідна оркестрова фреска. Твір належить до програмної музики, але зміст чотирьох частин досить умовний. Перша і друга частини сюїти передають войовничу стихію кочівників. Тут панує могутнє звучання мідних духових інструментів. Третя частина — ліричний ноктюрн, сповнений спокою і чарівності, витонченого колориту нічної природи, яка ніби заспокоїлась після вирування пристрастей. У фінальній частині звучання оркестру «малює» монументальну картину величної ходи, що захоплює дух вольовими ритмами й бурхливим звуковим потоком. Оркестровими барвами композитор створює образ сліпучого променистого сонця, якому поклонялися скіфи.

Атіс із сірінгою

Кіфаристки

— С. Прокоф'єв. «Скіфська сюїта» для симфонічного оркестру.

Пригадайте особливості форми сюїти на прикладах прослуханих раніше музичних творів.

Поясніть, яка роль контрасту, динамічного розвитку в «Скіфській сюїті». Як композитор застосовує темброві можливості оркестру для посилення картинності? Висловіть власні враження від музики.

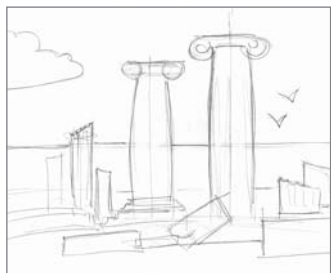
— **Земля моїх батьків.** Музика З. Яропуда, вірші В. Матвієнка

(див. додаток 1).

— **Ольвія.** Музика Б. Теніна, слова Г. Лопоткіна (див. додаток 1).

Варіант 1. Створи ілюстрацію до пісні «Ольвія» у вигляді колажу із зображенням фрагментів античних споруд на тлі морського пейзажу (графітні олівці; кольоровий папір, різнофактурні матеріали).

Варіант 2. Створи рельєф в анімалістичному жанрі за мотивами скіфського «звіриного стилю». Спробуй передати рух тварини. *Орієнтовні теми:* «Кінь», «Лосеня», «Олень», «Грифон» (пластилін, фольга, покриття «металік» (наприклад, лак для нігтів золотистого або бронзового кольору)).

Мистецька скарбничка

Звіриний або **тваринний стиль** — назва стилю, поширеного в стародавньому мистецтві, зокрема скіфів; характеризується особливою манерою зображення тварин.

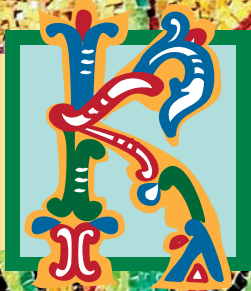
Інкрустація — вид декорування виробів і будинків (фасадів, інтер'єрів) способом врізування в поверхню візерунків із шматочків дерева, кераміки, перламутру.

Пектораль — нагрудна прикраса.

- !?
1. Схарактеризуйте скіфський «звіриний стиль».
  2. Розкажіть про музичне мистецтво скіфів і грецьких полісів Північного Причорномор'я.
  3. Які взаємовпливи існували в мистецтві Північного Причорномор'я? Наведіть приклади взаємозбагачення культур Сходу і Заходу.
  4. **Самостійний пошук.** Підготуйте інформацію про мистецтво скіфів, використовуючи додаткові джерела. *Орієнтовні теми:* «Українська колекція скіфського золотарства», «Одяг скіфів». Порівняйте одяг і прикраси скіфів з античним, також — з українським національним костюмом.
  5. **У вільний час** прочитайте поему-баладу Ліни Костенко «Скіфська Одиссея». Поясніть, як ви розумієте слова автора «історію по золоту читать».

Віртуальна екскурсія. Завітайте на сайт музею історичних коштовностей України в Києві <http://miku.org.ua/>

Тема 7–8.

МИСТЕЦЬКІ ПЕРЛИНИ ВІЗАНТІЇ ТА КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

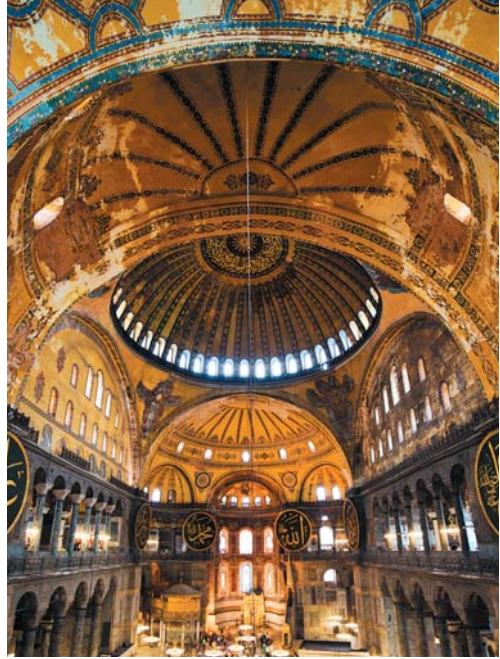
Пригадайте, чи є у вашому місті (селі) старовинні храми.

Розвиток мистецтва Середньовіччя охоплює період від падіння Римської імперії до початку доби Відродження. Одним із найважливіших центрів середньовічного мистецтва була Візантія. Традиції античної та східної цивілізацій поєдналися в культурі цієї могутньої держави, столицею якої став Константинополь. Відповідно до нових світоглядних уявлень головним завданням візантійського мистецтва було втілення божественного начала.

Візантійський стиль зародився в архітектурі й образотворчому мистецтві, виявився також в ілюструванні книг. Балканами він поширився на Русь-Україну, де існував упродовж багатьох століть. Для нього характерні урочистість і шляхетність. Фасади орнаментували цегляною кладкою. Приміщення храмів мали три галереї — *нефи*. Центральну частину увінчував купол, довкола якого інколи розміщували інші, менші за розмірами. Куполи були переважно цибулеподібної, шоломоподібної, іноді шатрової форм. Інтер'єри вражали розкішшю.

Найвідоміша у світі пам'ятка візантійської архітектури — собор Святої Софії в Константинополі (сучасне м. Стамбул, Туреччина). У споруді вперше було застосовано хрестово-купольний тип будівництва (тобто вона має у плані хрест). Собор щедро прикрашено мозаїками, фресками, іконами. Інтер'єр оздоблений мармуром різних кольорів. Візантійські митці створили неповторну гармонію барв, що ніби мерехтять під променями світла з вузьких арочних вікон.

Отже, візантійський храм — взірць синтезу мистецтв, у якому поєднано архітектуру, монументальний живопис, театралізований церковний церемоніал і звучання хору *а капела*, який під час богослужіння співає *літургію*.

Інтер'єр собору Св. Софії, м. Стамбул, Туреччина

Імператор Юстиніан I зі своїм почтом. Мозаїка в церкві Сан-Віталє, м. Равенна, Італія

Схарактеризуйте засоби художньої виразності мозаїки (композицію, кольори, орнаментальне оздоблення тощо). Як виділено фігуру імператора?

Пригадайте й назвіть пам'ятки художньої культури України періоду Київської держави, занесені до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

Мистецтво могутньої та високорозвиненої Київської держави вважають одним із найвизначніших художніх явищ у світі. Воно успадкувало найкращі традиції Візантії й привнесло свій неповторний колорит у сузір'я стародавніх культур. Запровадження християнства долучило культуру Русі до західноєвропейських цінностей. Сакральна архітектура, монументальний живопис, іконопис, книжкова мініатюра розвивалися на візантійських традиціях, поступово набуваючи своєрідних особливостей.

Із княжої доби до нашого часу збереглися зразки храмової архітектури в Києві, Чернігові, Володимирі-Волинському, Галичі. Найстаріший із них — *Спасо-Преображенський собор* у Чернігові (1036 р.). Храми прикрашали настінні розписи — мозаїки та фрески. Їх оригінальне поєднання в єдиному ансамблі вважають інноваційним для монументального мистецтва, оскільки воно не було відоме візантійцям.

Спасо-Преображенський собор,
м. Чернігів, Україна

Успенський собор,
м. Володимир-Волинський, Україна

Порівняйте собори княжої доби, визначте форми куполів.

Давньоруські храми були осередками мистецтва й освіти. У них зберегалися рукописні книги, працювали літописні й іконописні майстерні. Історія зберегла ім'я одного з митців того часу — **Аліпія** — іконописця Києво-Печерського монастиря. Мініатюри до Остромирового Євангелія, найдавнішої рукописної книги Київської держави, виконано майстром Григорієм.

Євангеліст Лука.
Мініатюра
з Остромирового
Євангелія

Аліпій-іконописець.
Гравюра з Києво-
Печерського
патерика

Пригадайте особливості старослов'янських шрифтів, буквиць. Розкажіть про розвиток мистецтва книги, орієнтуючись на подані ілюстрації та знання, набуті на уроках мистецтва й історії в попередні роки.

До найвищих художніх здобутків Київської держави належить *іконопис*. Творів цього виду станкового живопису збереглося дуже мало. Із початком християнізації Русі привозили *ікони* візантійських майстрів, зокрема відому Вишгородську Богоматір. Її зберігали в резиденції київських князів у Вишгороді, звідти вивезли під час варварських набігів на Київ. На основі творчого переосмислення візантійських іконописних канонів сформувалася самобутня київська школа. Використовували силуетні зображення образів, прийом зворотної перспективи, локальні кольори з конкретною символікою (червоний — земне життя, золотий — світло, синій і зелений — небесний дух).

Вишгородська
Богоматір

З історії шедевра

Найвизначнішою пам'яткою культури Русі-України і символом доби вважають *собор Святої Софії* в Києві. Його звели за часів князювання Ярослава Мудрого (1037 р.). Урочистий п'ятинефний хрестово-купольний храм увінчаний тринадцятьма золотими куполами.

Інтер'єру собору притаманне святкове піднесення. Вражає центральний вівар із мозаїчним образом Богоматері Оранти, яку зображено в повний зріст із піднятими руками (у перекладі з латини Оранта означає «Та, що молиться»). Фігура Богоматері — найбільша за розмірами в усьому давньому світі.

Пантократор (мозаїка на куполі)

Фрески собору із постатями святих, сценами зі Святого Письма охоплюють майже три тисячі квадратних метрів, що є винятковим явищем у монументальному живописі. Стіни, арки й стеля храму вкриті фресками та мозаїками, які з'єднані між собою орнаментами. Окрім біблійних, трапляються і світські сюжети: сцени полювання, родина Ярослава Мудрого, ансамбль музикантів.

Зображення Богоматері Оранти в Софійському соборі, м. Київ, Україна

На одній із фресок Софійського собору можемо побачити музиканта, що грає на струнному смичковому інструменті, подібному до скрипки. Це — *гудок*, або *смик* (поширений в європейських країнах як фідель чи ребек). На іншій фресці, що дістала назву «Скоморохи», зображено 11 музикантів і двох акторів-акробатів. За однією з версій, це — придворний оркестр імператора, який грав під час візиту княгині Ольги до Візантії. Розпис відтворює гру виконавців на флейті, металевих тарілках, сурмах, дзвонах, парних барабанчиках, струнних інструментах, подібних до лютні та ліри, а також, імовірно, на *пневматичному органі*. Таке припущення висловили вчені, які «домалювали» в уяві стерті часом фрагменти розпису.

Фреска «Скоморохи»

Схарактеризуйте художні особливості фресок і мозаїк собору (композиція, колорит, виразність поз і поглядів). Що саме, на вашу думку, посилює відчуття святковості й урочистості?

Пригадайте з уроків літератури твори, присвячені Русі-Україні.

Києве мій. Музика І. Шамо, вірші Д. Луценка (див. додаток 1).

Давня пісня. Музика О. Богомолець, вірші Л. Костенко (див. додаток 1).

У різних сферах життя людей часів Київської держави (на народних святах, у придворному княжому побуті, у ратній справі) значне місце належало музиці й танцям. Про ці види мистецтва «розповідає» чаша з Чернігова, на якій можна побачити танцівницю і гусяря, а також мініатюра з літопису із зображенням жінки в сукні з довгими рукавами, яка танцює під акомпанемент музик.

Упродовж середньовічної доби одночасно співіснували два типи музики — народна і церковна, що вирізнялися засобами художньої виразності. Інструментарій був різноманітний: духові інструменти (сурми, роги, труби, сопілки, *окарини*, *кувикли*, волинки, жалійки), а також ударні (бубни, *накри*, *тулумбас*, тарілки, дзвіночки).

Кувикли

Тулумбас

Окарина

Разом зі стародавніми обрядовими піснями виник новий фольклорний жанр — *биліни*. У них оспівують героїзм захисників рідної землі: князів, богатирів із народу, наприклад, Іллі Муромця. Спів легендарного Бояна та його гра на гусях описані у «Слові о полку Ігоревім».

Уведення християнства у 988 р. зумовило утвердження Києво-Печерського монастиря як осередку розвитку хорового церковного співу. Як свідчать літописи, у Києві виникла одна з перших на Русі співоча школа — так званий «двір domestikів», які були водночас співаками-солістами, регентами й учителями співу.

Фрагмент чаші з Чернігова

Основою християнського богослужіння став *знаменний розспів*, а провідним жанром — літургія. Поступово під впливом місцевих традицій візантійські канони змінювалися, адже співаки «з голосу» засвоювали мелодії і відтворювали по пам'яті.

У давньоруських рукописних книгах розспіви записували не нотами, а «знаменами» («крюками»). Одноголосний акапельний спів збагачувався і згодом перетворився на розкішне багатоголосся.

У різні часи духовні піснеспіви захоплювали й надихали композиторів, які розвивали стародавні традиції вітчизняної хорової музики.

Крюкове письмо

Київський знаменний розспів.

К. Стеценко. «Всеноцна»; І. Карабіць. Опера-ораторія «Київські фрески»; В. Степурко. Духовні твори (на вибір).

Передайте свої враження, емоції від прослуханої музики. Поміркуйте, які види монументального живопису викликають подібні почуття.

В оформленні богослужінь деякий час співіснували язичницькі та християнські обряди. Адже викоринити прадавні вірування супроти волі народу церкві було важко. Так, русальні обряди збігалися з Трійцею, свято Купала з Різдвом Іоана Хрестителя, Коляда з Різдвом, Щедрий вечір із Водохрещем.

Найжорсткіших переслідувань з боку духовенства зазнали скоморохи (з лат. «веселі люди») — мандрівні актори, музиканти, танцюристи, акробати, дресирувальники. Без них на Русі не відбувався жодний ярмарок чи гуляння.

Особливо шанували в Русі-Україні музику дзвонів, що колоритним перегуком супроводжувала релігійні свята, а також скликала народ на віче.

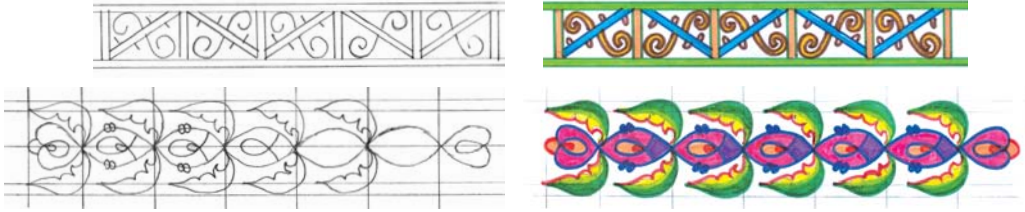
Тож можна зробити висновок, що тисячолітнє існування Візантії відіграло важливу роль в історії світового мистецтва: візантійські митці розвинули й передали наступним поколінням античні традиції; створили канони духовної культури в архітектурі, живописі, музиці. Мистецтво Київської держави розвивалося під впливом досягнень Візантії і, розкриваючи на його підґрунті власну самобутність, сягнуло високого європейського рівня.

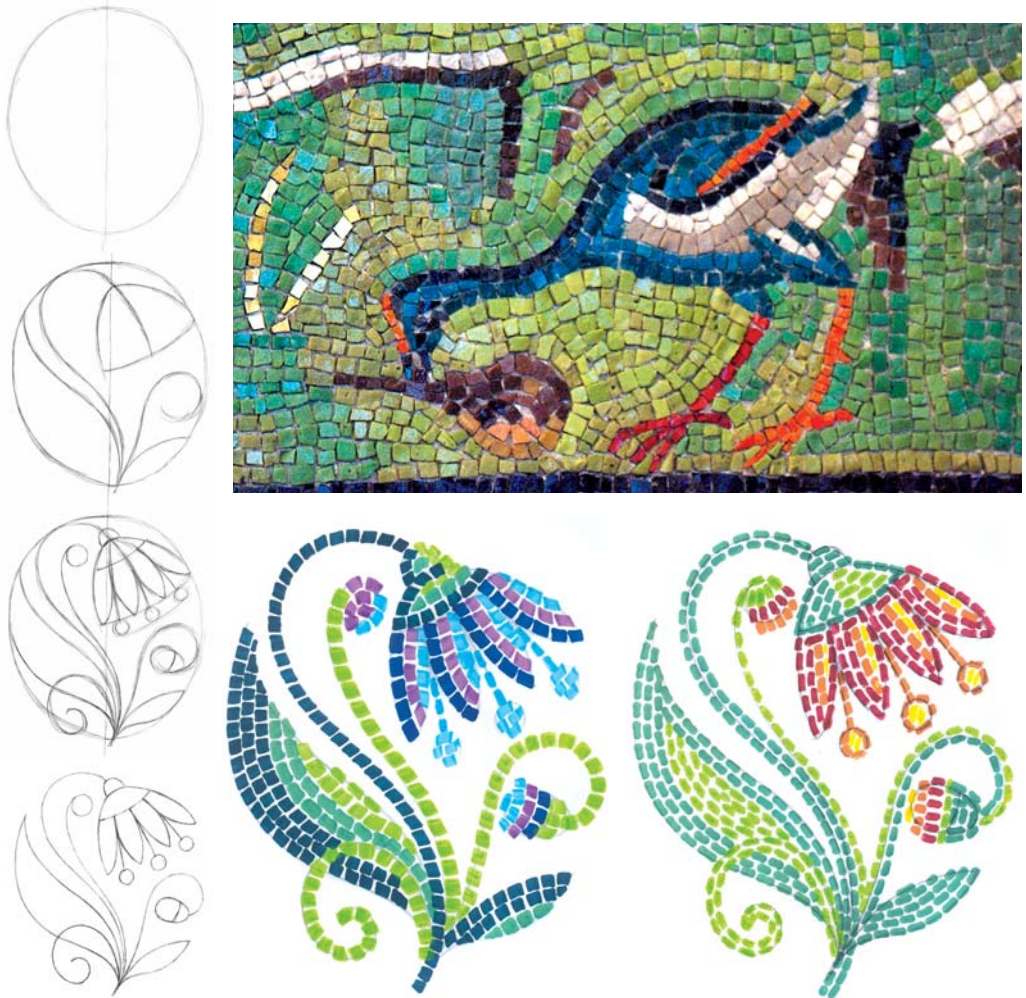
Микола Періх.
Скоморохи Скула та Єрошка

Варіант 1. Виконай замальовки візантійського орнаменту. Поміркуй і запропонуй, як його можна використати в дизайні сучасного одягу та аксесуарів (*графітні і кольорові олівці, фломастери*).

Варіант 2. Створи ескіз мозаїки (квіти, птахи тощо) у візантійському стилі для оформлення інтер'єру (*кольоровий папір, різнофактурні матеріали, пластилін*). Роздивись фрагмент мозаїки з базиліки Сан-Вітале (м. Равенна, Італія).

Варіант 3. Колективна робота. Намалюйте ілюстрації до «Слова о полку Ігоревім». Організуйте виставку виконаних малюнків, розмістіть їх в експозиції виставки відповідно до сюжету (*графітні, кольорові олівці, гелева ручка*). Роздивіться гравюри В. Фаворського та В. Лопати до «Слова о полку Ігоревім».

Мистецька скарбничка

А капéла (від лат. «каплиця») — хоровий спів без інструментального супроводу.

Ікóна (від грец. «зображення») — живописне, мозаїчне або рельєфне зображення Бога, святих, біблійних сюжетів; предмет ритуалу, призначений для поклоніння.

Куві́кли (куві́чки, кугі́кли) — багатоствольний духовий інструмент, подібний до флейти Пана.

Літургі́я (з грец. «всенародна справа, служіння») — найважливіша церковна відправа у православній християнській церкві, аналогічна католицькій і протестантській месі.

На́кри — стародавні парні барабани, які нагадують подвійні литаври.

Неф (від фр. «корабель») — приміщення у вигляді галереї, відокремлене від інших рядом арок або колон.

Тулумба́с — давньоруський ударний інструмент, великий військовий барабан.

1. Назвіть ознаки візантійського стилю в архітектурі та монументальному живописі.

2. Поясніть термін «синтез мистецтв» на прикладі двох шедеврів — соборів Св. Софії в Стамбулі та Києві. Які види мистецтв у них поєднано?

3. Розкажіть про особливості церковної музики Візантії та Київської держави.

4. Які музичні інструменти існували в часи Русі-України?

5. Мистецький проект. Колективна тема: «Художня культура Русі-України». Індивідуальні підтеми: «Синтез мистецтв у храмі», «Чому і коли зникли скорморохи?», «Загадки крюкової нотації».

Тема 9–10. РОМАНСЬКА АРХІТЕКТУРА. ЛИЦАРСЬКИЙ КОДЕКС ЧЕСТІ

Пригадайте, що вам відомо про лицарство.

«**В**ажка безмовність» — так лаконічно схарактеризував скульптор Огюст Роден *романський стиль*, що панував у середньовічній Європі. І не дивно, адже цей стиль набув поширення саме в архітектурі (його назва підкреслює зв'язок зодчества із давньоримськими традиціями).

Для початку романської доби характерне бурхливе будівництво. Провідними типами споруд стають собори, монастирі й замки, які створювали для потреб церкви та лицарства. І релігійні, і світські споруди нагадували неприступні фортеці. Оборонні й монастирські комплекси захищали зубчасті мури з високими вежами (головну називали *донжон*). Романська архітектура вирізнялася монументальністю, простотою і суворістю геометричних форм (паралелепіпед, циліндр, конус, піраміда), лаконічністю зовнішнього декору. Фасад споруди та її портал (вхід) прикрашали рельєфами. Вузькі вікна-бійниці на масивних стінах обрамляли арками. У церковному будівництві панували *базилики*, що зводили за зразком римських світських споруд.

Базиліка Нотр-Дам ля Гранд,
м. Пуатьє, Франція

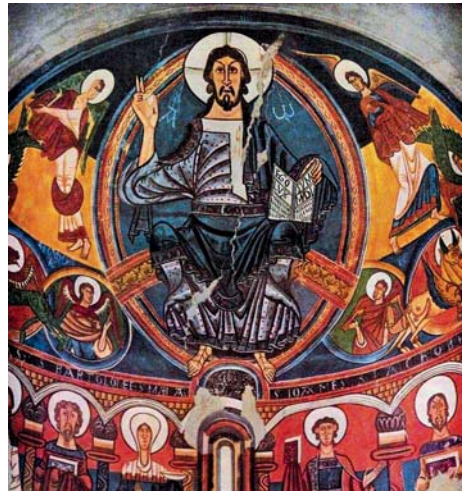
Церква Св. Пантелеймона,
м. Галич, Україна

Найбільша кількість пам'яток романської архітектури розташована у Франції та Німеччині. Найстарішою зі збережених в Україні храмів романського стилю є церква Св. Пантелеймона поблизу Галича (1194 р.).

Порівняйте архітектуру соборів, зображених на фото. Які в них спільні ознаки романського стилю.

Интер'єрам романських базилік властиві масивні хрестоподібні склепіння, декор із типовим елементом напівкруглої арки. Стіну нефа поділяли на яруси: нижній — аркада, верхній — арочні вікна. Між ними, на стіні, часто розміщували галереї зображень на релігійні сюжети. Фрески та рельєфи суцільним килимом покривали стіни й стелю храму. Особливою експресією вирізнялися сцени Страшного суду, Апокаліпсису. Монументальний живопис і розфарбована скульптура підпорядковувалися архітектурним ритмам, поєднувалися з багатою орнаментикою. У симетричних композиціях Христос зображений вищим, ніж ангели, з непропорційно великими кистями рук, а прості смертні виглядають мізерними. На капітелях колон висікали рельєфи людей, стилізованих рослин, тварин, зокрема фантастичних і жахливих чудовиськ.

Фреска церкви Св. Климента,
м. Тауль, Іспанія

Капітелі романських базилік, Франція

Яке значення відіграє форма арки в романських храмах? Опишіть зображення на капітелях, зокрема — інструменти музикантів.

З історії шедевра

Батистерій, Пізанський собор і Пізанська вежа, Італія

Напевно, немає цінувальників мистецтва, які б не чули про Пізанську вежу, що падає. Ця всесвітньо відома споруда, заввишки 56,7 м, — частина архітектурного ансамблю, до якого також входять собор Санта-Марія Ассунта і баптистерій.

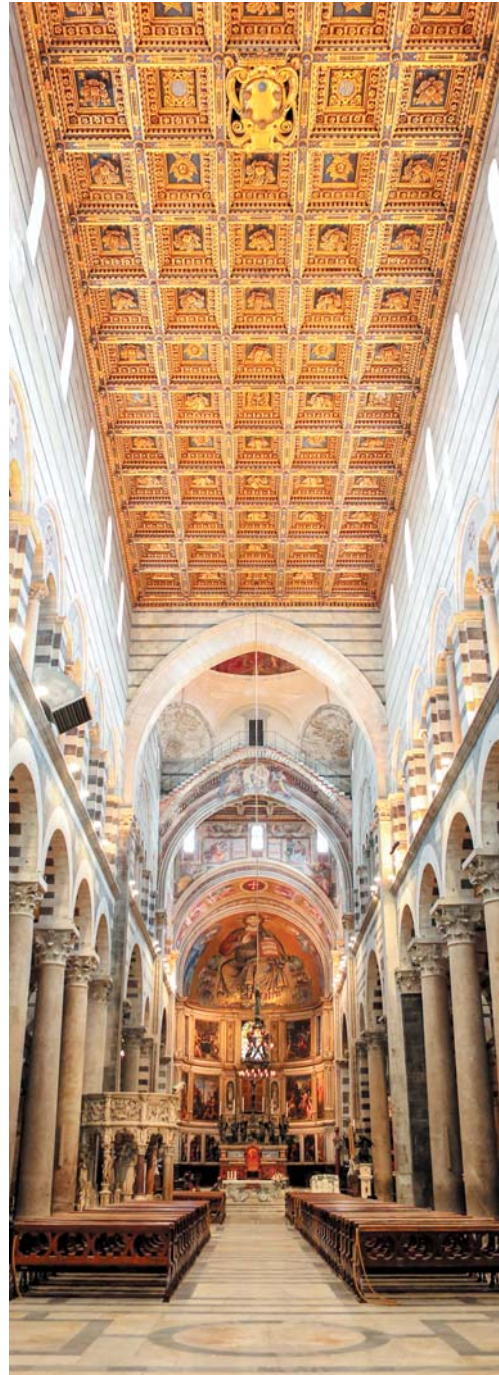
Чи дійсно вежа падає? Насправді споруда нахилена. Причина «падіння» вежі, за однією з версій, — занадто м'який ґрунт, на якому вона зведена. Упродовж багатьох століть вежа потрохи хилилася. У 2008 році «рух убік» споруди припинився.

Пізанська вежа — це циліндрична восьмиповерхова дзвіниця, оздоблена білим мармуром. Галереї такі самі, як аркади фасаду собору і баптистерію. Тож можна стверджувати, що мотив аркад об'єднує весь ансамбль. Гвинтові сходи з 294 сходинок усередині циліндра, а вгорі — дзвони.

План Пізанського собору має форму латинського хреста. Мармуровий фасад складається з чотирьох галерей із колонами. Інтер'єр споруди прикрашають позолочена стеля, фрески й мозаїки, арки з чергуванням білого і чорного мармуру, численні скульптури видатного майстра **Нікколо Пізано**.

Споруда баптистерію — взірць плавного змішування стилів: романського (перший ярус з округлими арками й вузькими вікнами) і готичного (арки-зубчики верхнього ярусу). Готичний стиль виник тоді, коли споруду добудовували Нікколо Пізано та його син Джованні. А сталося це тому, що будівництво архітектурного ансамблю тривало з перервами упродовж майже двох століть (вежу зводили з 1173 р. до 1360 р.).

Нині ансамбль у Пізі внесено до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

Інтер'єр Пізанського собору

Кожен читач літературних творів про лицарів неодноразово, напевно, уявляв середньовічний замок, у якому розгорталися події сюжету. Ілюстрацією до лицарського роману може слугувати замок *Каркасон*, що на півдні Франції. Ця споруда — справжній шедевр військового зодчества, що вражає своєю величчю. Два кола потужних стін, 52 вежі, величезні ворота, бійниці, рів, міст через річку — ось типові ознаки романського замку-фортеці.

Середньовічний Каркасон відновили з руїн і підтримують різними, навіть бутафорськими, методами: тут вузькими мощеними вулицями їздять запряжені кіньми брички, проводять костюмовані лицарські турніри.

Замок Каркасон, Франція

Взірець раннього військово-оборонного зодчества України — *Аккерманська фортеця*, споруджена в романському стилі на руїнах античного міста Тір (нині м. Білгород-Дністровський, Одеська обл.). Стіни потужної споруди укріплювали 34 вежі (збереглося лише 26), різних за формою: циліндричні, триярусні тощо. До замку можна було дістатися крізь ворота підйомним мостом. Сьогодні тут щоліта проводять молодіжний музичний фестиваль «Фортеця» та лицарські бої.

Аккерманська фортеця, Україна

До найвідоміших пам'яток романської архітектури в Україні належить *Хотинська фортеця* (Чернівецька обл.). До архітектурного комплексу входять чотири оборонні вежі, палац і церква. В'їздом до замку слугує дерев'яний міст. У центрі подвір'я розташовано колодязь. Тривалий час фортеця була форпостом Галицько-Волинського князівства. Згодом замість дерев'яних укріплень звели кам'яні. Під стінами замку відбувалися великі битви. Упродовж віків фортецю неодноразово руйнували завойовники, потім її відбудували знову. Нині відреставрована Хотинська фортеця — Державний історико-архітектурний заповідник. За цією «книгою в камені» можна вивчати історію України.

Герб м. Хотин

Хотинська фортеця, Україна

Якої форми вежі фортець на ілюстраціях? Як вони розміщені?

Напевно, чимало з вас захоплювалися історіями про хоробрих лицарів і чарівних панн або про замкнену у високій вежі принцесу, яка очікує, що принц на білому коні врятує її та відвезе у свій замок, де вони будуть жити разом довго і щасливо... Нерідко у стародавніх легендах і казках, в історичних чи пригодницьких літературних творах і кінофільмах події відбуваються саме в середньовічних замках. Зокрема, у творах про Короля Артура, Робін Гуда, Роланда, Тангейзера та інших лицарів — шляхетних воїнів-вершників. Кодекс честі, який зачитували під час ритуалу посвяти в лицарі, вимагав сміливості

в захисті Батьківщини, чесності, благородства. Лицарські подвиги й турніри присвячували чарівним паннам. Лицар був озброєний мечем, щитом, списом і кинджалом. Від ударів захищали кольчуга, броня, шолом із коміром. На лицарських коней надягали збрую і спеціальний панцир зі шкіри або металевих пластин. Розпізнавальними знаками лицарів були *герби* — своєрідні візитівки роду.

Вітторе Карпаччо. Портрет лицаря

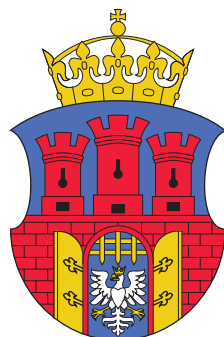
Турнір. Мініюра з Манеського кодексу XIV ст.

Герб м. Львів, Україна

Герб м. Запоріжжя, Україна

Герб м. Краків, Польща

За ілюстраціями розкажіть про обладунки лицарів.
Які стилізовані зображення трапляються на гербах?

Чимало стародавніх легенд і казок про лицарство лягли в основу музичних творів. Один із таких шедеврів — опера «Іоланта» Петра Чайковського. Музичною мовою композитор переповідає історію про дивовижне прозріння доньки короля Рене, яка покохала хороброго лицаря.

П. Чайковський. Опера «Іоланта» (фрагменти).

С. Прокоф'єв. Танець лицарів із балету «Ромео і Джульєтта».

Схарактеризуйте колорит музики танцю лицарів. Яке значення ритму, динаміки, тембру у створенні войовничого образу лицарства? Як він суголосний графічним образам на середньовічній мініатюрі?

Тож своєрідний монументально-декоративний синтез романської архітектури, скульптури та фрескового живопису, а також відображення доби в книжковій мініатюрі мали велике значення для розвитку західноєвропейського мистецтва, підготували перехід до наступного ступеня середньовічної художньої культури — до мистецтва готики.

Каде Руссель. Французька народна пісня (див. додаток 1).

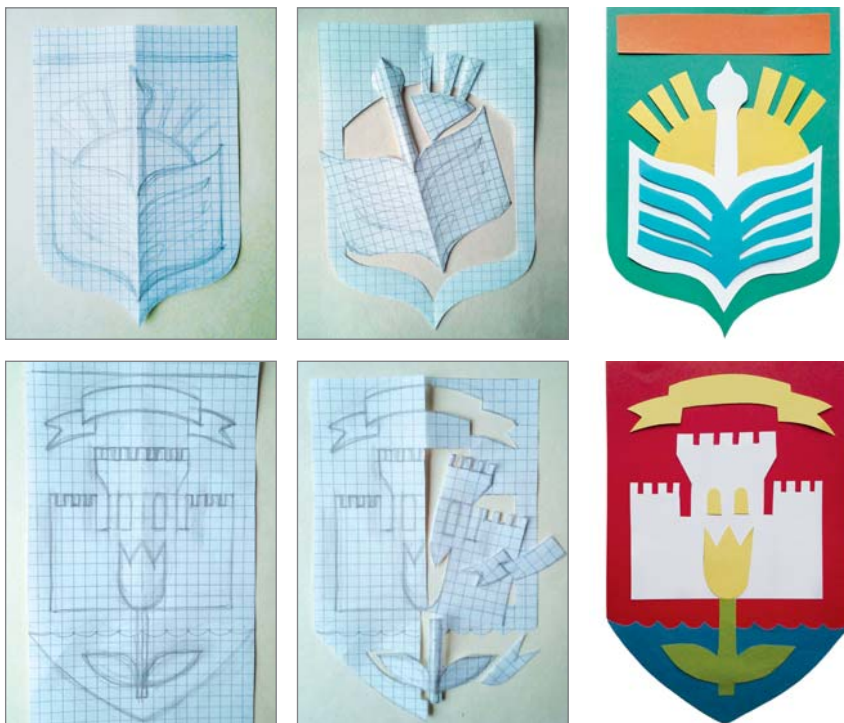
Брате Якоб. Французька народна пісня (див. додаток 1).

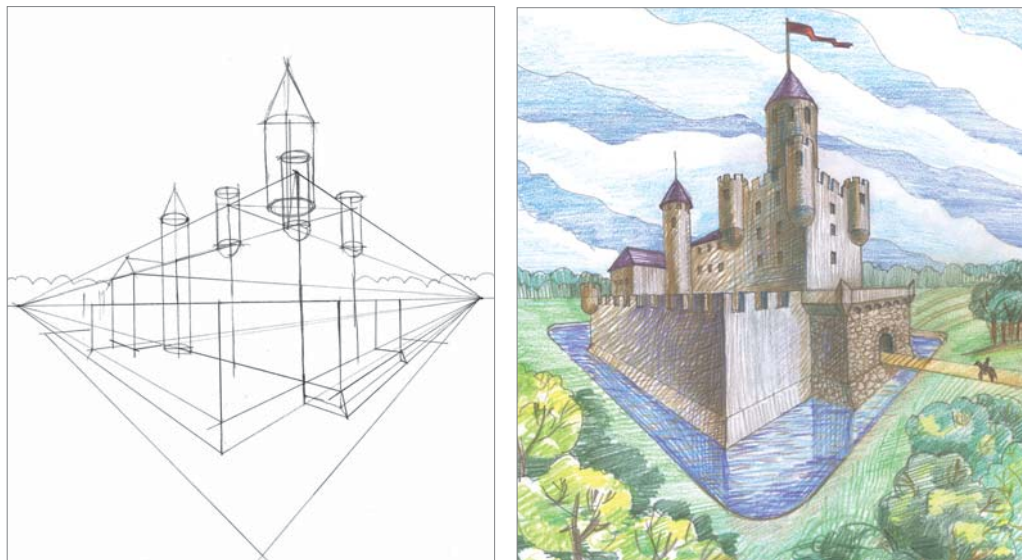
Про якого майстра-дивака йдеться в пісні? Як про це розповідає музика: вона лірична, драматична чи сатирична?

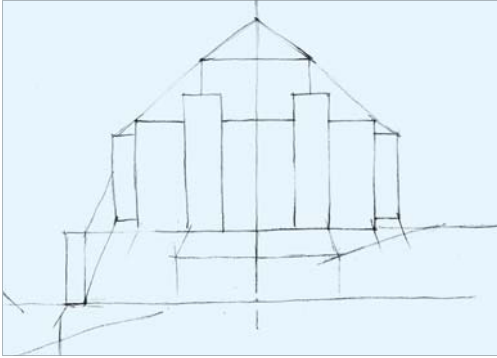

Варіант 1. Створи ескіз герба своєї школи або міста (кольоровий папір, ножиці, клей).

Варіант 2. Зобрази середньовічний замок-фортецю в романському стилі (графітні, кольорові олівці, вугіль, сангіна; тонований папір).

Варіант 3. Групова робота. Організуйте «Театральне ательє»: створіть ескізи костюмів для головних персонажів опери «Юланта», враховуючи особливості одягу, притаманні добі середньовічних лицарів.

Мистецька скарбничка

Базиліка (з грец. «будинок базилевса, царський будинок») — один з основних типів християнських храмів; прямокутна в плані споруда (у вигляді латинського хреста).

Герб — символічний знак, що виражає коло ідей політичного та історичного характеру, природні особливості роду тощо.

Романський стиль (з лат. *romanus* — римський) — художній стиль, що набув поширення в середньовічному мистецтві (XI–XII ст.) у країнах Західної, Центральної і частково Східної Європи.

Романська архітектура — віртуальні екскурсії

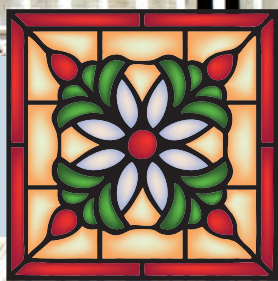
<http://www.art-roman.net/>; <http://romanesque-art.livejournal.com/>;
http://www.stejka.com/ukr/4ernovickaja/xotin/zamok/zamok_xotin/

1. Яка романська архітектурна споруда вас найбільше вразила. Чому?
2. Назвіть ознаки романського стилю в базиліках.
3. Схарактеризуйте особливості середньовічних романських замків.
4. **Колективна робота.** Поміркуйте, який «кодекс лицарської честі» потрібен сучаснику. Обговоріть цю тему в класі, створіть такий кодекс.

За бажанням передивіться пригодницькі кінофільми, де стародавні фортеці використовували як декорації. Зверніть увагу, як оператори знімали архітектурні споруди.

Рекомендований перелік фільмів: «Лицарський замок» (1990), «Балада про доблесного лицаря Айвенго» (1982), «Стріли Робін Гуда» (1975). Режисер фільмів С. Тарасов.

Тема 11–12. ГОТИКА

Поясніть, як ви розумієте поняття «синтез мистецтв у храмі».

Розвиток мистецтва *готики* пов'язаний із життям міста — нового центру середньовічної культури (XII–XVI ст.). Готичний стиль зародився у Франції. Саме тут був зведений перший готичний собор *Нотр-Дам де Парі* (собор Паризької Богоматері). Поступово новий стиль витіснив свого попередника — романський стиль, і поширився Західною, Центральною і частково Східною Європою, відображаючи панівний християнський світогляд. Готичні ознаки найяскравіше виявилися в сакральній архітектурі. Набуло поширення і світське будівництво (ратуші, університети, палаци).

Готичний собор — це зразок синтезу архітектури, скульптури й живопису. У соборі й на площі перед ним відбувалися всі найважливіші події в житті міста. Високі, стрімкі конструкції ніби ринуть у небо, долаючи силу земного тяжіння. Замість куполів дах прикрашають високі ажурні вежі зі шпилями. На фасаді зазвичай розміщене вікно: у Франції — круглої форми, з поетичною назвою *роза*, у Німеччині

та інших країнах — *стрілчасте*. Видовжені вікна, загострені арки, вигадливий декор створюють враження казкового кам'яного мережива.

Реймський собор,
Франція

Собор Св. Анни, м. Вільнюс,
Литва

Собор, м. Бургос,
Іспанія

Оксфордський університет,
Велика Британія

Ратуша, м. Брюгге,
Бельгія

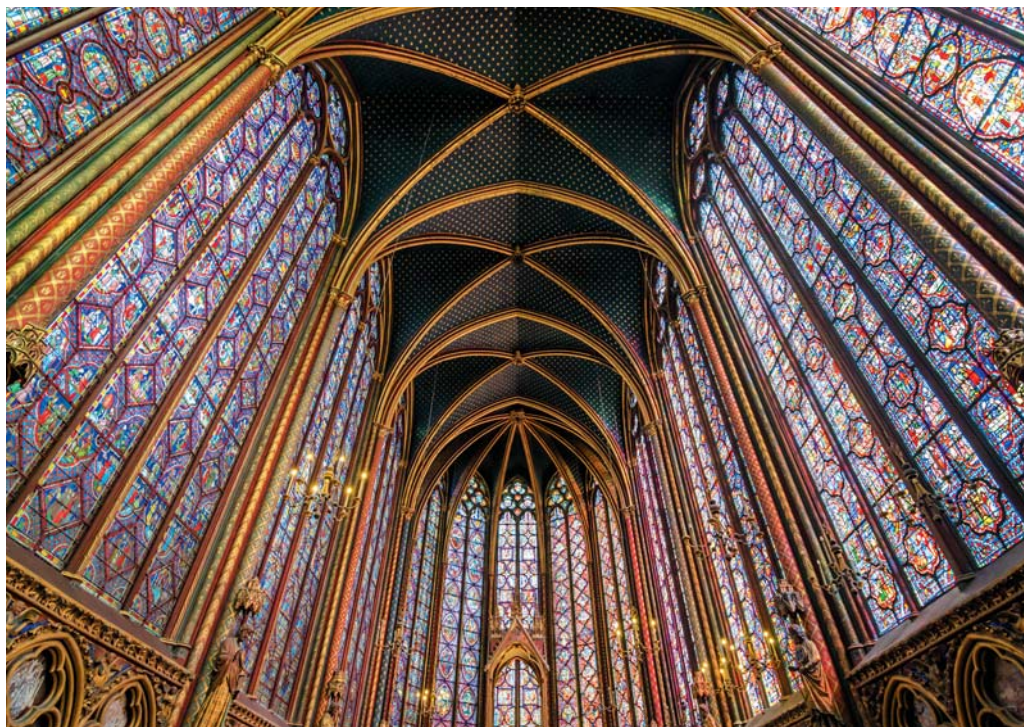
На ілюстраціях віднайдіть й опишіть ознаки готичного стилю. У чому, на вашу думку, виявляється велич готичної архітектури? Яким чином це досягнуто?

Фасади, портали й інтер'єри соборів щедро декорували скульптурами святих, ангелів, королів, а також фігурами різних химер, які відображають людські вади.

Химери собору
Паризької Богоматері

Нова каркасна конструкція склепінь, хрестоподібні чи зірчасті зводи створювали динамічну єдність внутрішнього простору споруди. В інтер'єрі готичного храму ми не побачимо фресок чи мозаїк. Їх замінюють *вітражі* — картини з різнокольорового скла. Проникаючи крізь скло, сонячні промені забарвлюють храм у фантастичні кольори — так створюється неповторна, іноді містична гра світла.

Вітражі капели Сент-Шапель, м. Париж, Франція

Фрагмент вітража капели

Найпоширеніші кольори скла — червоний, яскраво-синій і жовтий. Так, на вітражах капели Сент-Шапель (площею 600 м²) зображено 1134 біблійні сцени. Кожне вікно поділено на арки й «читається» зліва направо і знизу вгору. Таким чином неписьменні люди могли «прочитати» Святе Письмо в картинках.

Схарактеризуйте кольорову гаму вітражів. Який різновид склепіння застосовано в інтер'єрі капели — хрестоподібний чи зірчастий?

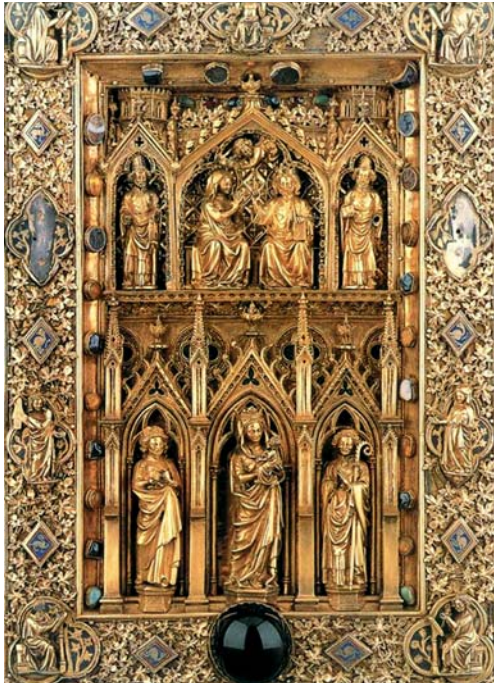
Вплив готики на здочество України був опосередкованим, здійснювався через переселенців з європейських країн — Румунії, Польщі, Німеччини. Серед готичних споруд у західноукраїнських містах переважали костьоли й ратуші. Упродовж століть вони перебудовувалися, нашаровувалися ознаки інших стилів.

Готика охоплювала не лише архітектуру, а й скульптуру, живопис, книжкову графіку, костюм, орнамент. У книжкових мініатюрах та ілюстраціях зображали переважно релігійні та світські сцени.

Костьол, м. Берегово,
Закарпатська обл.

Зверніть увагу на шрифт, одяг людей, зображених на мініатюрі.

Обкладинка Євангелія, Німеччина

Середньовічна мініатюра, Англія

3 історії шедевра

Шістсот років тому було створено одну з найцікавіших книжок в історії людства — Часослов герцога Беррійського, до якого брати Поль, Жан і Ерман Лімбурги намалювали велику кількість мініатюр. У них талановиті французькі художники зобразили сцени світського життя, працю селян і поетичні пейзажі в різні пори року, достовірно передали образи готичної архітектури.

Часослов герцога Беррійського (січень, вересень, серпень)

Що відбувається на ілюстраціях? Чим зайняті люди? Опишіть особливості готичних споруд на дальньому плані. Які враження викликає колорит мініатюр?

Протягом століть у храмах середньовічної Європи під час богослужіння звучав хоровий спів. Провідним жанром духовної музики був *григоріанський хорал*. У ті часи хорали співали в супроводі органа. Стрункість хорового й органного звучання наповнювали храм величчю, урочистістю, таємничістю. Архітектура й музика наче «співали» в унісон.

У країнах середньовічної Європи виникло мистецтво мандрівних поетів, акторів і музикантів, які виконували свої пісні в супроводі музичних інструментів, найчастіше — *лютні*. Мандрівних митців у Франції називали *трубадурами*, *труверами*, *жонглерами*, *менестрелями*, у Німеччині — *шпільманами*, *меннезінгерами*, на Русі-Україні — *скоморохами*. Вони подорожували від замку до замку, від одного містечка до іншого, оповідаючи новини та розважаючи публіку. У творчості поетів-школярів — *вагантів* — переважали сатиричні пісні.

Німецький композитор Карл Орф створив сценічну кантату «Карміна Бурана» за мотивами віршів середньовічних поетів з рукописної баварської збірки.

— К. Орф. Кантата «Карміна Бурана» (Пролог, фрагменти на вибір).
— О. Респігі. Сюїта для оркестру «Церковні вітражі».

— **Мандрівний музика.** Музика і слова В. Івасюка (див. додаток 1).

На старовинних мініатюрах нерідко зображували музикантів з інструментами.

Розгляньте мініатюри. Які музичні інструменти можна на них побачити? Поясніть, як ви розумієте зміст першої з мініатюр «Алегорія музики». За поданими ілюстраціями складіть міні-розповідь про музичне мистецтво готичної доби.

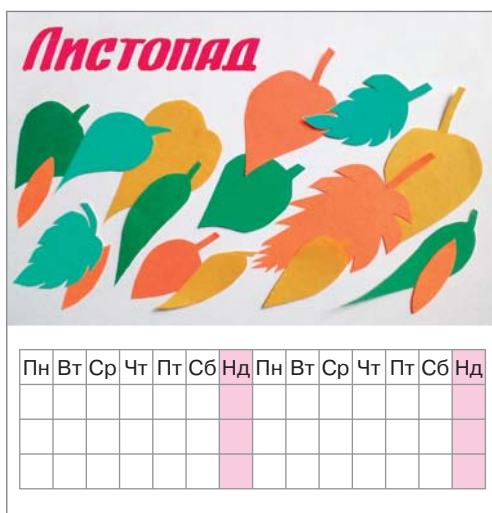

Варіант 1. Створи ескіз вітража за геометричними або рослинними мотивами для вікна певної форми — круглого, прямокутного або стрілкового (на вибір) (*графітні і кольорові олівці, фломастери*).

Варіант 2. Групова робота. Створіть ескіз календаря (*кольорові олівці, фломастери; акварель, пензлі; кольоровий папір, клей*). За бажанням розробіть шрифт з елементами готичного стилю, дослідивши додатково його особливості.

Мистецька скарбничка

Готика (від італ. *gotico* — готський, варварський, незвичний) — назва стилю мистецтва, культового за призначенням і релігійного за тематикою, який набув поширення у країнах Європи у XII–XVI ст.

Григоріанський хорал (лат. *cantus gregorianus*) — традиційний спів католицької церкви, який вперше ввів папа Григорій I Великий (590–604 рр.).

1. Порівняйте романський і готичний стилі в архітектурі на прикладі певних споруд.
2. Опишіть тематику готичних вітражів, особливості їхнього «прочитування». Які основні кольори в них переважають?
3. Поясніть, як ви розумієте явище синтезу мистецтв у готичному храмі.
4. Що нового ви дізналися про мандрівних музикантів-поетів?
5. **Дослідіть самостійно**, у яких літературних і музичних творах, кінофільмах і мультфільмах «персонажем» є перший готичний собор Європи — Нотр-Дам де Парі. Прослухайте однойменний мюзикл композитора Рікардо Коччанте.

Тема 13–14. ІДЕАЛИ Й ОБРАЗИ РЕНЕСАНСУ

!? Які шедеври доби Відродження відомі в усьому світі? Яких митців-титанів Ренесансу ви знаєте?

Доба Відродження, або Ренесанс (XIV–XVI ст.) — час панування ідеалів гуманізму. Час ствердження краси і гідності людини, сили її розуму, волі, невичерпного творчого потенціалу. Цей період відзначився виникненням нових напрямів у філософії, науці, літературі, зокрема нового стилю в мистецтві. Термін «ренесанс» уведено Джорджо Вазарі — автором праці про відомих живописців, скульпторів і зодчих. Під цим терміном розумілося відродження інтересу до античної спадщини й повернення до відповідних форм у мистецтві, зокрема до ордерів в архітектурі, реалістичної манери в живописі, скульптурі.

Антична спадщина була переосмислена по-новому, передусім, в Італії, де всюди збереглися руїни давньоримських пам'яток. У період зародження нового стилю центром мистецтва стало місто Флоренція, окраса і символ якої — величезний купол головного міського собору Санта Марія дель Фьоре архітектора Філіппо Брунеллескі. У своїх спорудах він

використовував основні елементи архітектури Ренесансу. Саме вони, а не римські руїни, слугували взірцями для наслідування і розвитку нового архітектурного стилю. Йому були притаманні симетрична композиція, пропорційність, чіткість і раціональність побудови планів, членування на поверхні фасадів, які увінчували *фронтони*, застосування ордерів, куполів, карнизів, ритмічне чергування вікон, колон, *пілястр* тощо.

Новий стиль отримав теоретичне обґрунтування у трактатах, зокрема Леона Баттіста Альберті «Десять книжок про зодчество», що став практичним посібником для багатьох майбутніх європейських архітекторів.

Собор Санта Марія дель Фьоре, м. Флоренція, Італія

Згодом мистецький центр переміщується з Флоренції до Риму. Донато Браманте спроектував собор Св. Петра, зведення якого тривало понад 100 років. Багато різних митців (серед них і Рафаель) керували спорудженням цього грандіозного собору, щоразу змінюючи його план і деталі.

Остаточо реалізував проект Мікеланджело Буонарроті, який завершив образ собору урочистим куполом з 16-гранною підставою, наближеною до кола (не повторюючи відомий восьмигранний флорентійський купол Брунеллескі).

Собор Св. Петра, м. Рим, Італія

Проаналізуйте особливості споруд доби Ренесансу. Як досягнуто ритмічності архітектурних елементів на фасадах? Поясніть роль симетрії. Які деталі успадковано з античного зодчества?

Як і античні попередники, митці Ренесансу прикрашали архітектурні споруди скульптурою, а також створювали станкові твори, незалежні від архітектурного ансамблю. Так, у соборі Св. Петра міститься скульптурний шедевр «П'єта», яку створив Мікеланджело у 23 роки. До теми оплакування Христа митець повертався ще не раз: у зрілому віці трактовки образів змінювалися.

П'єта (1499)

П'єта (1550)

Порівняйте варіанти втілення теми «П'єта» тим самим автором. Які емоції та настрої вони викликають? Який із них трагічніший? Поясніть, аналізуючи кожну композицію, пластичні засоби, ракурси, пози.

Художники Ренесансу, як і античні митці, у пластиці звеличували красу людського тіла, намагаючись не тільки реалістично передати зовнішність персонажів, а й одухотворити їхні образи.

Цікаво, як по-різному зображали митці популярного в ті часи біблійного героя Давида, який переміг велетня Голіафа. **Донателло** зобразив його юнаком, майже хлопчиком, з довгим волоссям, у капелюсі, увінчаному лавровим вінком. Давид у задумі спирається на меч, голова Голіафа лежить під його ногами. Скульптуру супроводжував напис: «Перемагає той, хто бореться за батьківщину. Господь крушить гнів могутнього ворога. Хлопчик здолав страшного тирана. Радійте, громадяни». **Верроккйо** майже повторив позу Давида, зображеного Донателло. Проте його бронзова статуя справляє інше враження: уся постать, а особливо усмішка на обличчі, випромінює впевненість переможця. Мармуровий Давид **Мікеланджело** зображений у вільній позі з мужнім поглядом юнака, готового до бою із сильнішим за нього супротивником.

Донателло. Давид
(1440)

Верроккйо. Давид
(1473)

Мікеланджело. Давид
(1504)

Порівняйте інтерпретації образу Давида різними авторами.

Епоха Відродження — час бурхливого розвитку малярства, у якому разом з фресками починає розвиватися станковий живопис. Під впливом наукових відкриттів італійські художники опановували закони перспективи й світлотіні, правило «золотого перетину», досконало вивчали пропорції людського тіла. Перспектива і світлотінь стали художніми засобами, які дали змогу включити у живописні композиції пейзажі й архітектуру. Живописці писали вже не на дошках, як їхні попередники, а й на полотні, застосовуючи олійні фарби, які краще передавали природні кольори. Митці прагнули до реалістичного зображення, що зумовило розвиток портретного жанру. Автори ставили підписи на своїх картинах.

Італійський Ренесанс подарував світові плеяду видатних художників, з-поміж яких Джорджоне, Тінторетто, Боттічеллі, Тіціан, Рафаель. Творчості Мікеланджело — геніального скульптора, художника, архітектора, притаманна багатогранність. Досягнення Леонардо да Вінчі — унікального мислителя, були пов'язані не лише з мистецтвом, а й із науковими та технічними відкриттями.

У малярстві італійців один із улюблених образів — Мадонна, Діва Марія з немовлям Ісусом на руках — уособлювала ніжність і духовність Матері (див. додаток 4). Найвище досягнення в цій темі — Сікстинська Мадонна, яку написав Рафаель без попереднього ескізу, такою, якою він побачив її уві сні.

Рафаель Санті.
Сікстинська Мадонна

Сандро Боттічеллі.
Мадонна маґніфікат

Тіціан.
Мадонна з кроликом

Леонардо да Вінчі.
Мадонна з квіткою

Зверніть увагу на вирази облич, погляди, пози зображених. Проаналізуйте композиції картин, витонченість кольорової гами, роль деталей і тла. Який образ найбільше вас вразив? Поясніть чому.

З історії шедевра

Досконалим утіленням духу Високого Відродження, справжнім гімном освіти й знанням є фреска Рафаеля «Афінська школа» (1511 р.). На ній Платон і Арістотель стоять у центрі в оточенні інших грецьких філософів, зокрема їхніх учнів і послідовників, кожному з яких надана індивідуальна характеристика. Персонажі окремих груп зображені у взаємодії, у характерних позах. Усі разом вони утворюють ритмічну багатофігурну композицію (понад 50 осіб), сповнену динаміки й експресії. Арочність побудови, її симетричність підкреслена величезними статуями, архітектурне тло з високим куполом посилюють гармонійність фрески.

«Афінська школа» разом з іншими розписами, що символізували духовну діяльність людини: богослов'я («Диспут»), поезію («Парнас»), юриспруденцію («Мудрість, Міра, Сила»), написана Рафаелем на замовлення папи Юлія II для парадних залів (станцій) Ватиканського палацу. На фресці є автопортрет художника.

Леонардо да Вінчі
в образі Платона

Рафаель Санті. Афінська школа

Уявіть себе у храмі, де звучить церковна музика, яка ніби перегукується з настінними розписами та скульптурами. Які відчуття виникають?

Відродження сприяло розвитку музичного мистецтва. У цей період виникло поняття «композитор». Музика поступово відходить від середньовічного церковного канону, творчість митців набуває ознак індивідуальності, зазнає впливу народної музики.

Вершиною духовної хорової музики стала *меса*, яка складається з п'яти частин: *Kyrie eleison* (Господи, помилуй); *Gloria* (Слався); *Credo* (Вірую); *Sanctus* (Святий Боже); *Agnus dei* (Агнець божий). Поліфонічний розвиток музики відбувається з використанням *антифонного співу*.

У центрі музичної культури італійського Відродження — хорова спадщина **Джованні Палестріни** (1525–1594). Усе своє життя він присвятив створенню церковної музики, написав близько ста мес, багато гімнів. У них втілено образи піднесеного споглядання і спокою, устремління до світла й краси. Стилю композитора притаманні прості та щирі наспіви, гармонійний розвиток, світла та прозора фактура. Лише в кульмінаціях музика досягає урочистого, патетичного звучання.

Невідомий художник.
Портрет Палестріни

— Дж. Палестріна. Меса Папи Марчелло, *Ave Maria*.

Яке враження справила на вас музика меси? Поміркуйте, де її краще слухати: у храмі, на сцені філармонії, просто неба (на відкритій сцені)?

— **Ave Maria**. Джуліо Каччіні (див. додаток 1).

Разом із культовою розвивалася світська музика. Злет поезії, зокрема Данте, Петрарки (див. додаток 4), сприяв розвитку вокальних жанрів.

У добу Відродження в Італії зародився новий *гомофонний* стиль. Його становлення відбувалося довго, адже надто складним було перевтілення поліфонічної фактури, у якій усі голоси рівні й самостійні, у гомофонну, де вони поділяються на головний і супровідні. Уявіть, як одна з хорових партій (найчастіше верхній голос) поступово почала відокремлюватися від інших голосів, щоб стати панівною. Інші об'єдналися в акорди

й виконували роль гармонійного тла. Таким чином з'явилися мелодія та акомпанемент.

Італійське Відродження подарувало світові безліч інших музичних відкриттів, одне з яких — *опера*. Італійці здавна славилися чарівними мелодіями, солодковзвучними народними піснями й запальними танцями. Найвищої слави здобуло мистецтво *бельканто* — чудового співу. Голоси майстрів-співаків звучали легко і плавно (кантиленно): прозоро у високому регістрі й оксамитово в низькому.

Митці Ренесансу прагнули відродити традиції античного театру. Перші опери писали переважно на сюжети з античної міфології, найпопулярнішою була тема Орфея. Виникло два основні різновиди оперного співу — *арія* та *речитатив*. Особлива виразність притаманна аріям жалісним (ляменто) та віртуозним (бравуро). Набули розвитку й інші оперні форми: ансамблі, увертюри, які згодом з театру перейшли в концертну музику.

В Італії розвинулося й побутове музикування, і професійне мистецтво. Фаворитом у гуртках аматорів стала *лютня*, захоплення якою відображено на численних полотнах живописців тієї доби. Перша консерваторія — професійний заклад, де навчали співу та гри на інструментах, виникла в м. Неаполь (1537 р.). Тому й не дивно, що в цій країні музика зазвучала всюди — у палацах і на вулицях. Відтоді італійців називають одним із наймузикальніших народів світу.

Художня культура Відродження, унікального періоду в історії людства, подарувала плеяду геніальних митців у різних сферах, створила вищі духовні цінності, які знайшли своє продовження в мистецтві наступних епох.

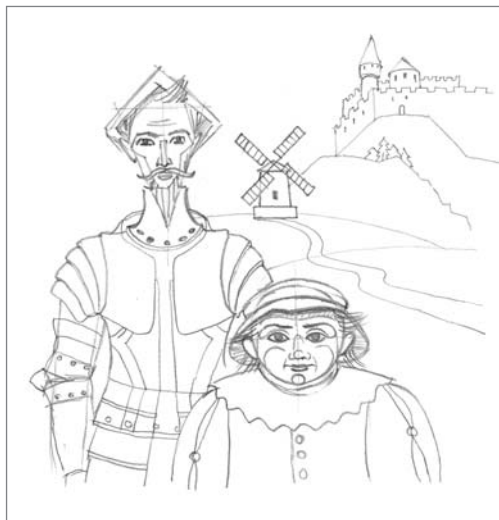
Ян Моленар. Дует

Лоренцо Коста. Концерт

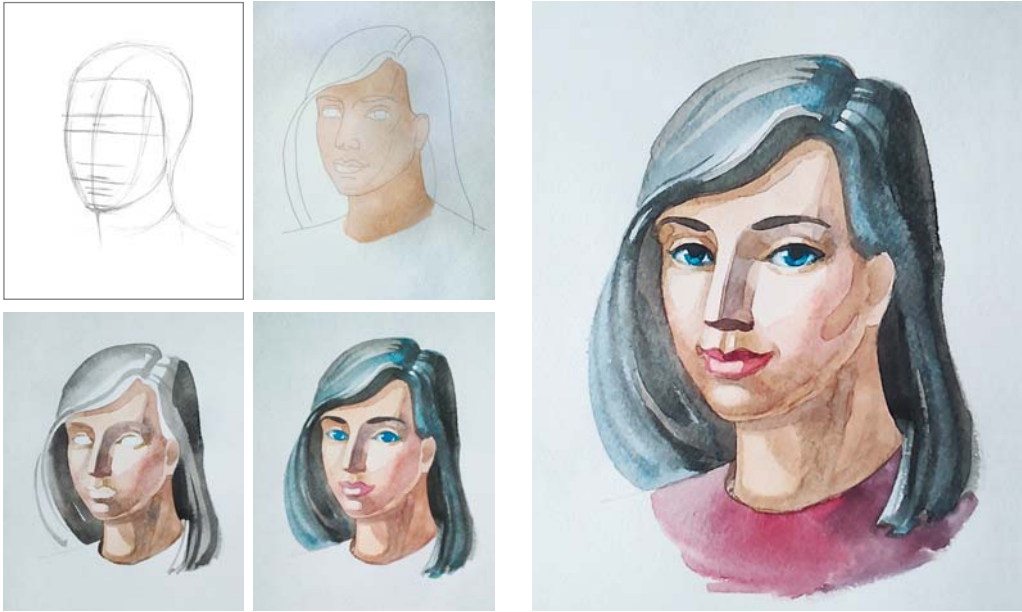
Варіант 1. Намалюй парний портрет літературних героїв доби Відродження (Ромео і Джульєтта, Дон Кіхот і Санчо Панса та ін.) (*кольорові олівці; акварель або гуаш, пензлі*).

Варіант 2. Намалюй автопортрет (за бажанням — в інтер'єрі). Намагайся передати в ньому свої характер, захоплення (*графітні олівці; акварель або гуаш, пензлі*).

Мистецька скарбничка

Антифóнний спів — спів-перегук двох хорів або частин хору.

Відрóдження, або **Ренесáнс** (фр. *Renaissance* — *Відродження*) — епоха в розвитку культури та відповідний стиль мистецтва, що зародився в Італії в XIV ст. і поширився іншими країнами Європи в XV–XVI ст.; ґрунтувався на ідеалах гуманізму та орієнтувався на спадщину античності.

Мéса — циклічний жанр духовної хорової поліфонічної музики.

Піля́стра (від лат. *pila* — колона, стовп) — прямокутний у плані плаский вертикальний виступ на стіні будівлі.

Фронтóн (від лат. *frons* — передня сторона) — завершення фасаду будівлі, що утворюють горизонтальні та похилі карнизи.

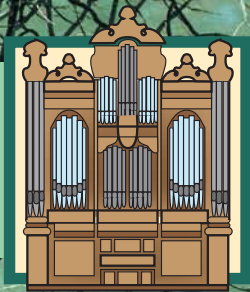
1. Назвіть відомі архітектурні споруди доби Відродження та опишіть їхні особливості.

2. Чому, на вашу думку, станкова скульптура набула поширення в епоху Ренесансу?

3. Схарактеризуйте ренесансні новації в мистецтві живопису. Яке місце посідав у ньому портрет?

4. Де виникло оперне мистецтво? Схарактеризуйте італійський оперний спів.

Мистецький проект. *Колективна тема:* «Титани Відродження». Самостійно дослідіть творчість одного з титанів Відродження, який вас найбільше вразив і зацікавив. Створіть презентацію «Портрет митця».

Тема 15–16. ШЕДЕВРИ ПІВНІЧНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

! ? Які особливості притаманні архітектурі цього періоду? Розвиток яких художніх засобів спонукав до розквіту живопису? Які новації в музичному мистецтві знайшли своє продовження в музичній культурі?

Під впливом художніх досягнень Італії Ренесанс поступово поширився у Франції, Нідерландах, Німеччині, Англії, Іспанії та інших європейських країнах. Так зване *Північне Відродження* припадає на кінець XV — початок XVI ст.

Якщо в Італії Ренесанс мав на меті відродження традицій античної культури, то в інших країнах пам'ятки античної епохи практично не збереглися. Під впливом італійського мистецтва самотутні готичні традиції розвивалися у бік «мирського». У живописі підвищився інтерес до індивідуальності людини, її оточення, інтер'єру, натюрморту, пейзажу в дусі реалізму.

Архітектура в Нідерландах, як і в решті країн Північного Відродження, у XV ст. зберігала готичний вигляд, однак із запозиченням з Італії ордерів. У такому сплаві готичних і ренесансних форм будували ратуші, приміщення цехів та гільдій, міські будинки з вузькими фасадами і високими фронтонами.

Зазвичай матеріали комбінували, зокрема цеглу і камінь, — це додавало архітектурі мальовничого характеру.

Готичний стиль не припускав особливого прикрашення внутрішнього простору замків — декор був буденним, з масивними меблями (дерев'яними скринями й лавами з металевими оковками). Інтер'єри Ренесансу вражають монументальністю, багатством декору, вишуканістю гобеленів, мармурових сходів, дорогих меблів з мереживним різьбленням. Для інтер'єрів цієї доби характерні інкрустація коштовним камінням, позолота і розпис на стінах і стелі, картини й скульптури.

Ратуша, м. Антверпен, Бельгія

Інтер'єр і меблі у стилі Ренесанс в замку Блуа, Франція

Так історично склалося, що на території України найбільше пам'яток епохи Ренесансу розташовано на заході нашої країни. Елементи стилю пізнього Відродження помітні в архітектурі замку в с. Підгірці (нині Львівська обл.), у світських спорудах Львова: міській ратуші, триповерховому будинку заможного купця К. Корнякта, каплиць Боїмів і Кампіанів, в ансамблі Львівського братства, до якого увійшли Успенська церква з каплицею Трьох Святителів і вежа. Для розбудови міст, створення такої архітектури запрошували італійських і німецьких майстрів.

Підгорецький замок, Львівська обл.

Інтер'єр каплиці Боїмів, м. Львів

Успенська церква та вежа Корнякта, м. Львів

Внутрішній дворик будинку Корнякта, м. Львів

Порівняйте зразки української архітектури зі спорудами Італії та інших європейських країн доби Відродження. Визначте спільні ознаки.

З історії шедевра

Мало кому відомо, що *Лувр*, який є одним з найбільших музеїв світу, — це взірець ренесансної архітектури. Основою будівлі є старовинний замок-фортеця, розташований у центрі Парижа. Згодом споруду перетворили на королівську резиденцію, яку добудовували і прикрашали правителі. Після Великої французької революції Лувр став музеєм (1793).

Сьогодні Лувр вважають універсальним музеєм — його колекції охоплюють значні географічні й історичні простори від часів античності.

У рамках державного проекту «Великий Лувр» 20 років тому на площі музею з'явилася велика скляна піраміда, яка, окрім естетичної, виконує й суто практичну функцію — крізь неї можна потрапити до музею. Нині цей модернізований вхід — третій за популярністю серед відвідувачів після Мони Лізи і Венери Мілоської.

Північне Відродження — доба розквіту фламандсько-голландського і німецького живопису. У Нідерландах — це передусім Ян ван Ейк, у пізнішому періоді — Босх і Брейгель, а в Німеччині — Альбрехт Дюрер, Лукас Кранах Старший, Ганс Гольбейн, Маттіас Грюневальд та ін.

Головне творіння **Яна ван Ейка** (завершене його братом Хубертом) — грандіозний Гентський вівтар (див. ілюстрацію на с. 80), у якому виражено уявлення про людський Всесвіт. Митець уперше створює подвійний портрет, який завдяки зображенню деталей домашнього інтер'єру виходить за межі портрету і наближається до побутового жанру.

Ян ван Ейк. Портрет подружжя Арнольфіні

Ієронімус Босх. Концерт у яйці

Сповнена алегоричного змісту творчість **Ієронімуса Босха** видається дещо загадковою. Свої картини (нерідко на біблійні теми пекла чи раю) художник «заселяв» фантастичними істотами, беспорядними фігурками людей із птахами, рибами, звірами, таким чином створюючи відчуття суетності життя.

Так само, як і Босх, під впливом народної культури перебував **Пітер Брейгель Старший**. У панорамних пейзажах митця панує природа, а людина натомість ніби губиться в її безмежних просторах.

У найоригінальнішому творі «Фламандські прислів'я», або «Світ шкереберть», Брейгель Старший з неймовірною художньою силою «ілюструє» близько сотні відомих прислів'їв. Він не уникає слабкості, а інколи й дурості людини, часто-густо його персонажі підлягають гострій сатирі. Картина наповнена символами, однак, дотепер не всі з них розшифровані, оскільки деякі крилаті вирази втратили своє значення чи вже забуті.

Пітер Брейгель Старший. Фламандські прислів'я

Розгляньте ілюстрації, ретельно виписані деталі. Спробуйте розкрити символічний зміст картин Босха і Брейгеля.

Німецький митець **Альбрехт Дюрер**, як і титани італійського Відродження, був не тільки блискучим художником і гравером. Він також займався архітектурою, скульптурою, музикою, словесністю, математикою, теорією мистецтва. Як рисувальник він із захопленням робив замальовки частин тіла, досліджуючи таким чином характерні типи людей.

Пітер Брейгель Старший.
Мисливці на снігу

Альбрехт Дюрер.
Автопортрет

В епоху Відродження композитори створювали як церковну, так і світську музику. На території Нідерландів, а також сучасних Бельгії, Італії, Франції, Німеччини, Австрії виникла відома нідерландська поліфонічна школа. Це був неперевершений злет у розвитку ренесансної музичної культури, кульмінація якого пов'язана з творчістю **Орlando Лассо**. Якщо композиторський стиль італійця Дж. Палестріни порівнюють із живописом Рафаеля, то могутню індивідуальність фламандця О. Лассо — з такими титанами Відродження, як Шекспір, Мікеланджело, Рубенс.

О. Лассо. «Луна», «Тік-Так».

Схарактеризуйте фактуру хорової мініатюри. За допомогою яких засобів досягнуто музичного контрасту? Поміркуйте щодо значення імітації в поліфонії: зіставлення хорових партій, перегуку голосів у різних регістрах.

Тік-Так. Орlando Лассо (див. додаток 1).

Луна. Орlando Лассо (див. додаток 1).

Брати Ян і Хуберт ван Ейки.
Гентський вітвар (фрагменти)

Маттіас Грюневальд.
Ізенгеймський вітвар (фрагмент)

Що можна розповісти про характер музикування зображених людей?

У стародавні часи композитори часто створювали поліфонічну музику на одні й ті самі мелодії та тексти. Проте сприймали їх по-різному: наспіви змінювали завдяки прийому *колорування*. Кожний композитор до відомих мотивів додавав власні інтонації, по-своєму її прикрашав.

Нині, коли музика лунає скрізь — у залах філармоній і на сценах концертних залів, на радіо та телебаченні, а в Інтернеті можна знайти записи багатьох творів, навіть важко уявити, що колись народи Європи обходилися без звичних для нас форм концертного життя. Тож як виникли перші публічні концерти? У добу Відродження церковні органісти виконували світські твори після меси. Так почали розвиватися інструментальні жанри, зокрема *прелюдії, токати, фантазії*.

При дворах аристократів створювали невеликі інструментальні ансамблі (*капели*), що супроводжували парадні ритуали та церемонії. У домашньому музикуванні грали переважно на *лютні* (див. додаток 6) та різновидах *віоли* (у Німеччині — *фідель*). М'яке звучання лютні сприяло її широкому використанню як сольного, ансамблевого та акомпанувального інструмента. З'явилися численні збірники мініатюр (табулатури), до яких входили пісенно-танцювальні жанри для лютні.

М. Скорик. Три фантазії для лютні зі Львівської табулатури XVI ст.

Тембр якого інструмента близький до колориту лютні? Поясніть відмінності фантазії від інших жанрів інструментальної музики.

Майстер жіночих напівфігур
XVI ст. Три музикантки

Пітер Брейгель Старший.
Слух (фрагмент)

Що цікавило художників минулого під час відображення явищ музичної культури? До яких груп належать зображені музичні інструменти?

Варіант 1. Колективна робота. Орієнтуючись на ідеї картини Брейгеля Старшого «Фламандські прислів'я», вигадайте символічні сюжети до українських прислів'їв і приказок. Намалюйте серію ілюстрацій і організуйте виставку «Енциклопедія народної мудрості».

«Битися головою об стіну»

«Пливти за вітром»
(«Пливти за течією»)

«Кидати гроші на воду»
(«Кидати гроші на вітер»)

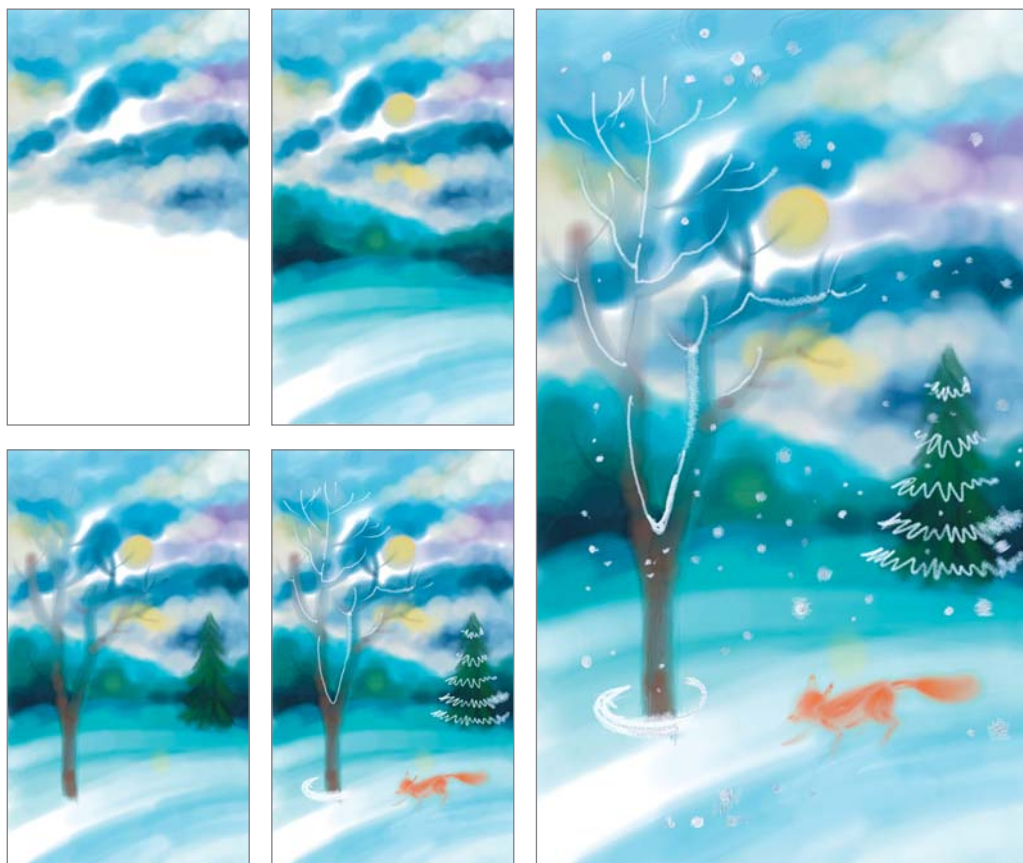

«Водити за носа»

«Носити пар у кошику»
(«Носити воду решетом»)

Варіант 2. Намалюй зимовий пейзаж, намагаючися передати настрої природи (гуаш).

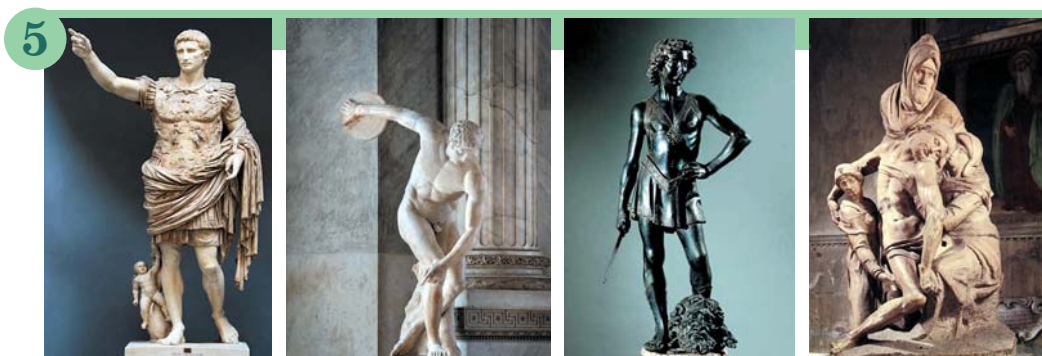
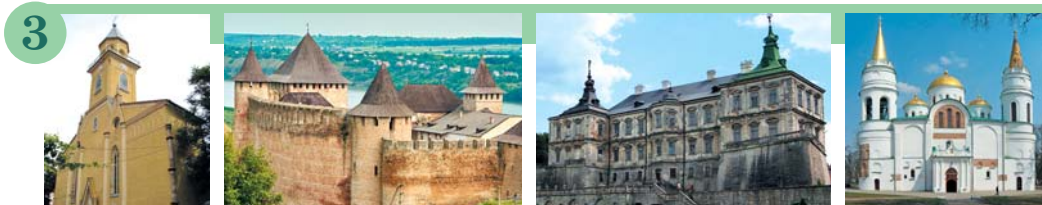
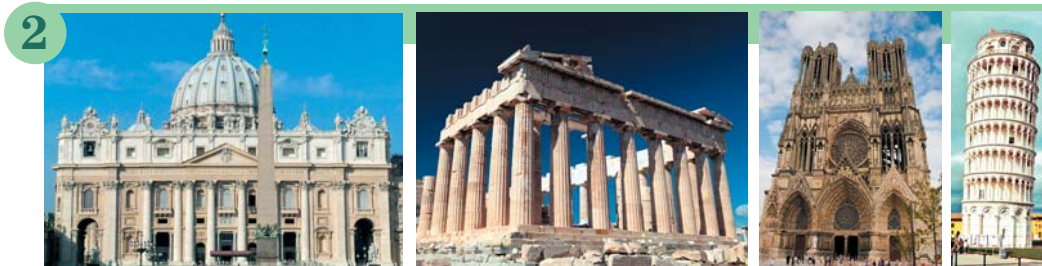

Мистецька скарбничка

Колорування (від нім. «розфарбовувати») — прикрашування вокальної партії віртуозними пасажами, трелями, руладами тощо.

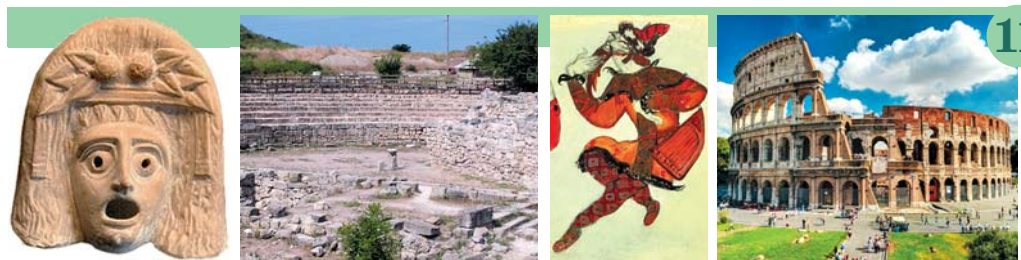
- !?**
1. Назвіть видатних представників Північного Відродження в різних видах мистецтва. У чому полягали їхні досягнення?
  2. Які музичні жанри зародилися в добу Відродження та які інструменти набули поширення?
  3. Порівняйте особливості Ренесансу в Італії та інших країнах.
  4. Проведіть стильові аналогії між літературними, музичними й живописними творами митців доби Відродження.
- За бажанням поцікавтеся, які прислів'я описав у своєму романі «Пантa-грюель» французький письменник Франсуа Рабле — сучасник Брейгеля Старшого.

РОЗДІЛ І. ПАНОРАМА МИСТЕЦТВ:

- 1 Назвіть стилі мистецтва, поширені в Давній час і в епоху Середньовіччя.
- 2 Визначте, до якого стилю належать пам'ятки європейської архітектури.
- 3 Яка пам'ятка архітектури України є прикладом романського стилю?
- 4 Назвіть види монументального живопису. Яким стилям вони притаманні?
- 5 Порівняйте особливості скульптури античності й Ренесансу.
- 6 Наведіть приклади синтезу мистецтв у культурі античності, Середньовіччя та Відродження.

ПЕРЕВІРЯЄМО СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

Що об'єднує ці зображення? Яка ілюстрація зайва? Поясніть чому.

7

Які ознаки притаманні скіфському «звіриному стилю»?

8

Як у давнину називали мандрівних музикантів і акторів у країнах Європи?

9

Назвіть зображені музичні інструменти, епоху їх поширення.

10

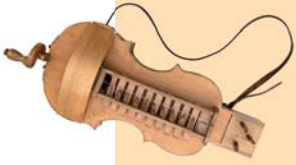
Які ілюстрації репрезентують театр античності, а які — Русі-України?

11

Оберіть один із творів мистецтва минулих епох. Схарактеризуйте його стиль, проведіть стильові аналогії з іншими видами мистецтва.

12

РОЗДІЛ II

СТИЛІ МИСТЕЦТВА

- бароко
- рококо
- класицизм
- романтизм
- реалізм

Тема 17–18. БАРОКО: АРХІТЕКТУРА, СКУЛЬПТУРА, ЖИВОПИС

Схарактеризуйте жанр натюр-морту. Які натюрморти ви малювали в попередні роки?

З кінця XVI ст. до середини XVIII ст. в європейському мистецтві панував стиль *бароко*. Порівняно з мистецтвом Ренесансу, яке тяжіло до гармонійності й урівноваженості в усьому, орієнтуючись на ідеали античності, новий стиль характеризують грандіозність, динамічність, урочистість, контрастність, синтез мистецтв. Він відображав і втілював нові уявлення про мінливість світу, де дивно поєднуються реальне з ілюзорним.

В архітектурі стиль бароко успадкував форми італійського Відродження, проте, перевершив його за складністю і різноманіттям. Це проявилось уже у спорудах засновника нового стилю **Франческо Борроміні (1599–1667)**.

Бароковій архітектурі притаманно багато кривих, пластично вигнутих ліній і поверхонь, що порушують статичність і викликають відчуття руху.

Пишні інтер'єри барокових церков, як місця театралізованих обрядів католицької служби, сповнені несподіваних просторових і світлових ефектів. Використовують велику кількість пілястр, колон і напівколон, зокрема завитих, розкішних скульптурних деталей, ліпнини, позолоти. Завдяки химерній пластиці фасадів із примхливими обрисами споруди бароко легко вписані в навколишній простір, садово-паркове і міське середовище.

З архітектурою тісно пов'язана скульптура, що прикрашає фасади й інтер'єри церков, вілл, палаців, а також сади, парки, фонтани. У мистецтві бароко важко розділити творіння архітектора, скульптора й живописця.

До художників-універсалів, який поєднував талант архітектора і скульптора, належав **Джованні Лоренцо Берніні** (1598–1680). Митець очолював основні художні роботи в Римі, й завдяки його творчості католицька столиця набула барокових рис. Головне творіння Берніні — грандіозна колонада собору Св. Петра, яка утворює площу перед ним. Колонада з чотирьох рядів колон (висотою 19 м) нагадує, за словами автора, «розкриті обійми».

Церква на площі Навона, м. Рим, Італія.
Архітектор *Франческо Борроміні*

Площа Св. Петра, м. Рим, Італія

Берніні, подібно до титанів Відродження, блискуче проявив себе не тільки в архітектурі, а й у пластичному мистецтві, створюючи статуї, рельєфи, фонтани, яким притаманна нестримна художня фантазія. Динамічні фігури Берніні позбавлені ренесансної ясності й гармонійності. Скульптурна композиція Берніні «Екстаз Св. Терези» з церкви Санта Марія делла Вітторія сповнена надзвичайної експресії, вираженої мовою барокової пластики. Яскравим зразком барокового синтезу мистецтв є багатофігурна композиція фонтана Фіумі (Чотирьох рік). Гігантські скульптури символізують чотири ріки в чотирьох частинах світу: Дунай (Європа), Ганг (Азія), Ніл (Африка), Ла-Плату (Америка).

Дж. Берніні. Екстаз Св. Терези,
м. Рим, Італія

Фонтан Фіумі (Чотирьох рік)
на площі Навона, м. Рим, Італія

На основі ілюстрацій розкрийте особливості синтезу мистецтв в італійському бароко. Як скульптор пластичними засобами передає динаміку, експресію?

У розкішних парадних інтер'єрах бароко все підпорядковувалося основним рисам стилю — динамічності й декоративності. Зали палаців прикрашали скульптурою, розписними стінами і плафонами, чудернацькою ліпниною, пишною орнаментикою, численними дзеркалами та світильниками. Інтер'єри храмів також сповнені розписів і скульптур, різьблення і ліпнини. Суцільні фрески візуально збільшували внутрішній

простір споруд. В оформленні інтер'єрів бароко часто використовували арочні конструкції, кручені сходи, у різьблених і ліпних орнаентах — мотиви рослин.

Барокові меблі за формою мали складні обриси, де переважали складні спіралі. Їх декорували мозаїкою, бронзовими позолоченими накладками. З'явилися комоди, шафи, бюро, кабінети, *консолі*. В оббивці диванів і крісел застосовували коштовні тканини з рясною бахромою, стіни прикрашали гобеленами. Виникло поняття «гарнітур» — комплект з декількох предметів меблів, виконаних в одному стилі.

Назвіть риси бароко на представлених ілюстраціях.

Франц Швехтен.
Інтер'єр палацу
Шенбрунн,
м. Відень,
Австрія

Інтер'єр палацу
Еггенберг,
м. Грац,
Австрія

З історії шедевра

Блискучим прикладом німецького бароко, втіленням ідеї синтезу архітектури, скульптури, живопису й монументально-декоративного мистецтва є Цвінгер. Це комплекс із чотирьох споруд, розташований у центрі Дрездена, архітектором якого був Маттеус Пеппельманн. Світ розкішно декорованої архітектури та скульптури зливається з музикою фонтанів і гrotів у неповторному ритмічному багатоголоссі. У палацовому комплексі Цвінгер знаходиться знаменита Дрезденська картинна галерея.

Цвінгер — віртуальна екскурсія

http://www.nice-places.com/photos/west_europe/93/

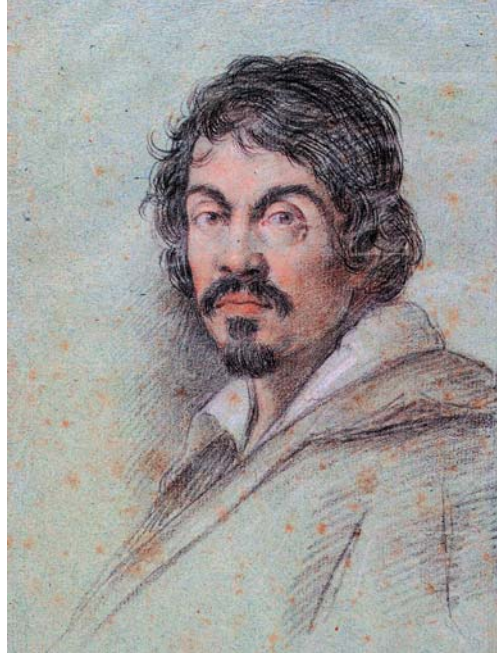
Караваджо.
Лютняр

У період бароко в різних країнах досягло значних вершин мистецтво малярства. Внутрішній простір споруд ставав схожим на суцільне живописне полотно. Такий синтез архітектури й живопису підносив людину над буденністю.

Живописець італійського бароко **Мікеланджело Мерізі (1573–1610)** був прозваний **Караваджо**. Від цього походить назва реалістичної течії в мистецтві — «караваджизм». Вона породила його послідовників у усій Західній Європі. Караваджо

одним з перших відкрив виразні можливості світла в малярстві. Для посилення емоційного впливу на глядача художник вихоплював світлом окремі найсуттєвіші частини картини, залишаючи деталі в напівтемряві. Колірна контрастність та великі плани в динамічних композиціях створюють особливу атмосферу внутрішньої напруженості, драматизму й водночас щирості та схвильованості.

Художник **Дієго Веласкес** (1599–1660), видатний представник іспанського бароко, створював складні багатофігурні композиції, правдиво зображуючи людей різного стану в камерних і парадних портретах, зокрема групових.

Караваджо.
Автопортрет

!? Проаналізуйте сюжети й композиції картин митців бароко. Опишіть образи зображених людей, які вас особливо зацікавили. Як художники використовують засоби світлотіні?

«Золотим віком» живопису Нідерландів стало XVII ст., адже в маленькій країні творили понад дві тисячі художників. Їх поділяли на художників голландської та фламандської шкіл. Заможні люди й пересічні бюргери прикрашали будинки пейзажами, натюрмортами, портретами, побутовими картинами.

Геніальний художник **Рембрандт ван Рейн** (1606–1669), якого по праву відносять до «великих голландців», у численних портретах, історичних композиціях за допомогою ефектів світлотіні не лише відображав зовнішність людей, а й глибоко проникав у їхній внутрішній світ.

Дієго Веласкес.
Меніни (фрагмент)

Рембрандт ван Рейн. Автопортрет   Рембрандт ван Рейн. Нічний дозор (фрагмент)

Поміркуйте й висловіть власну думку, чому саме Рембрандта називають «великим голландцем».

Пітер Пауль Рубенс. Портрет Гелени Фоурмен з дітьми

Риси стилю бароко, зокрема особлива театральна декоративність, виявилися в картинах фламандця **Пітера Пауля Рубенса** (1577–1640) на біблійні та міфологічні теми, а також у портретах. За талант і високий професіоналізм Рубенса називали «королем живопису і живописцем королів».

У творчості «малих голландців» значно розвинувся побутовий жанр, сформувалася школа пейзажного живопису (див. додаток 4). Художники-пейзажисти малювали скромні куточки сільського і міського середовища. На їхніх полотнах ми бачимо пересічні явища: вітряки під світлом місяця і сонячні пасовиська з коровами, уквітчані луки й дерева в дощовий похмурий день, вузькі вулички з невеличкими будинками, канали з місточками й човнами.

У жанрі натюрморту увагу митців привертала такі теми, як «сніданок» і «квіти», а також «пташиний двір», «рибна лавка», «мисливські трофеї».

Ян Вермеєр. Панорама Делфта

Ян Вермеєр. Молода жінка з глечиком води

Малюючи натюрморти з атрибутами мистецтва (палітрою і пензлями, музичними інструментами), науки та освіти (книжками, рукописами, картами), художники часто вкладали у свої композиції алегоричний зміст.

Віллем Клас Хеда. Натюрморт

! ? Порівняйте натюрморти за тематикою, композицією, колоритом. Який з них вам хотілося б повісити на стіну у власній кімнаті чи на кухні? Поясніть свою думку.

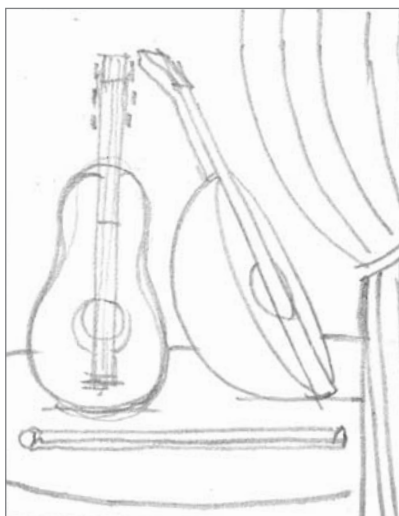
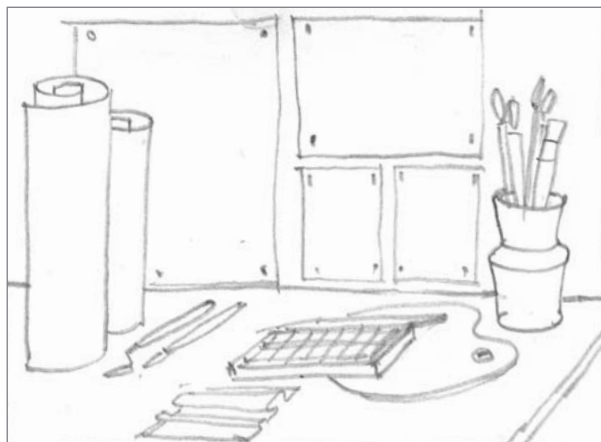
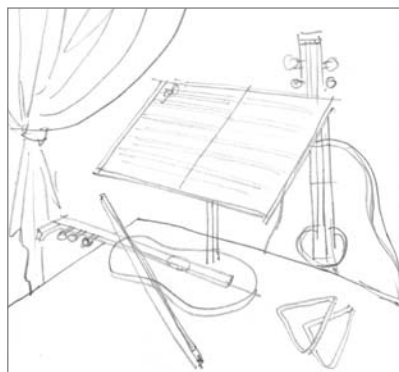
Амбросіус Босхарт. Квітковий натюрморт

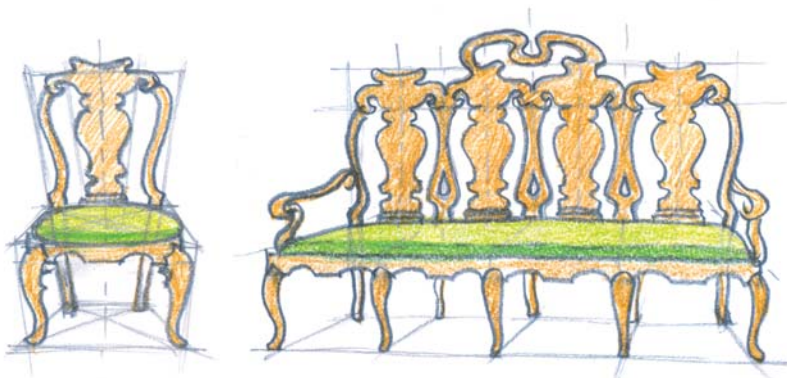
Віллем Кальф. Натюрморт

Варіант 1. Намалюй натюрморт з атрибутами мистецтва у стилі «малих голландців» (акварель, пензлі). Роздивися варіанти ескізів.

Варіант 2. Колективна робота. Створіть замальовки меблів, дзеркал, світильників тощо для оформлення вітальні у стилі бароко (кольорові олівці).

Мистецька скарбничка

Алегорія (з грец. *allegoria* — іносказання) — образ, у якому зображення має переносне значення, вираження ідеї у предметному образі.

Бароко (з італ. «дивний, химерний») — напрям в європейському мистецтві XVI–XVIII ст., започаткований в Італії. Основні риси стилю: пишна декоративність, динамічність, урочистість.

Колонáда — ряд або кілька паралельних рядів колон із загальним горизонтальним накриттям.

Консоль — різновид столу, що приставляють до площини стіни.

Перспектіва — система зображення предметів на площині відповідно до зорового сприйняття предметів людиною.

Пропорції — співвідношення між цілим та частинами, між окремими частинами та їхніми елементами.

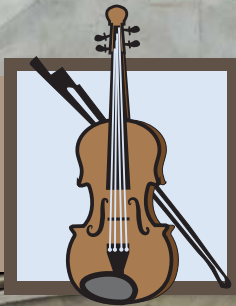

1. Назвіть риси стилю бароко в архітектурі й образотворчому мистецтві. Наведіть приклади синтезу мистецтв.

2. Схарактеризуйте особливості живопису бароко.

3. У яких жанрах прославилися «великі й малі голландці»? Назвіть конкретні твори, висловіть власне ставлення до них.

4. Поцікавтеся, які ознаки бароко застосовують сучасні дизайнери інтер'єрів. За бажанням, уявляючи себе дизайнером фірми з виготовлення меблів, створіть ескізи оригінального комода чи консолі у стилі бароко.

Тема 19. СТИХІЯ МУЗИКИ БАРОКО

! ? До якої групи музичних інструментів належить орган? Хто писав музику для цього інструмента?

С тиль бароко з його поривом і неспокоєм набув значного розвитку в музиці, він став законотвірним продовженням Ренесансу і передував стилю класицизм. Найвищим досягненням цього періоду стала творчість німецьких композиторів Й.-С. Баха і Г.-Ф. Генделя. Водночас ціла плеяда інших обдарованих митців цього часу зробила помітний внесок у розвиток європейської музики.

У культурі бароко з-поміж музичних інструментів почала домінувати скрипка. Її дзвінкій і сильний «голос» порівняно з приглушеним звучанням популярної в попередні часи віолі зумовив її вихід на перший план у творчості й виконавстві. Скрипка мала широкі можливості для вираження людських емоцій. Віртуози-скрипалі знаходили нові ефектні прийоми виконавської техніки.

У творчості представників бароко композиторів і скрипалів-віртуозів **Арканджело Кореллі, Джузеппе Тартіні, Антоніо Вівальді** досягли досконалості жанри сонати й концерту. Вони потребували від виконавців технічної майстерності. Італійські композитори стали засновниками *програмотності* в цих жанрах. Наприклад, Дж. Тартіні, який захоплювався поезією Петrarки, знаходив у його віршах епіграфи для своїх сонат.

Пригадайте назву програмного циклу концертів А. Вівальді. Яка роль віршованих епіграфів у цьому циклі?

У спадщині **Антоніо Вівальді** (1678–1741) налічують 450 сольних концертів, зокрема понад двісті для скрипки та ще й для багатьох інших інструментів: віолончелі, флейти, гобоя, мандоліни, валторни, органа та різних мішаних складів (див. додаток 4). З-поміж них є програмні твори: пейзажні замальовки («Буря на морі»), втілення душевного стану людини («Тривожність») тощо. Два концерти «Ніч» стали першими симфонічними ноктюрнами у світовій музиці, у яких оркестровими засобами втілено різні стани природи — спокій і тривогу (відповідно в мажорі й мінорі).

Зазвичай концерти А. Вівальді написані у формі тричастинного циклу, де перша і третя частини швидкі, а друга повільна. Головна тема-рефрен (*tutti*) чергується із сольними епізодами в улюбленій композитором формі рондо. Контрасти досягнуто й іншими музичними засобами, насамперед динамічними протиставленнями, тембровими нюансами. Яскрава емоційність, мелодична фантазія та оркестрова палітра А. Вівальді співзвучні з пишністю барокових храмів, щедрим декором палаців і буянням фарб розписів.

Франсуа Морелон де ля Каве.
Портрет Антоніо Вівальді

А. Вівальді. Цикл «Пори року». Концерт на вибір.

Які особливості жанру концерту? Як відбувається розвиток музики у прослуханому творі? Доберіть поетичний епіграф і картину-ілюстрацію до музики.

З історії шедевра

Розквіту скрипкової музики та виконавства сприяли італійські династії знаменитих скрипкових майстрів **Андреа Амати**, **Джузеппе Гварнері** і **Антоніо Страдіварі**. Вони виготовляли струнно-смичкові інструменти (переважно скрипки, альти й віолончелі) з красивим звучанням, що було наближене до виразності людського голосу. Страдіварі також виготовляв гітари, арфи, цитри.

Секрети технології неперевершених за досконалістю інструментів ще й досі не розгадані. Хоча час від часу висувають різні версії: особлива деревина, її форма, обробка, лакування тощо.

У Північній Італії в рідному місті Страдіварі Кремоні, де він творив шедеври, відкрито Музей скрипки. У цьому музеї можна почути, як музиканти різних країн грають на інструментах Страдіварі, Амати, Гварнері.

Дізнайтеся більше про Музей скрипки
<http://www.museodelviolino.org/>

Елтон Тобі. Портрет Антоніо Страдіварі

! ? Пригадайте, які твори Йоганна Себастьяна Баха ви слухали в попередні роки? У яких жанрах і для яких інструментів вони написані?

Світовою вершиною музики й кульмінацією музичного бароко є творчість **Йоганна Себастьяна Баха** (1685–1750). Спадщина композитора охоплює найрізноманітніші жанри світської і духовної музики, вокально-хорову й інструментальну сфери. Німецький геній створив цикл «Добре темперований клавір» — 48 прелюдій і фуг, які написані у 12 мажорних і 12 мінорних тональностях. Вони стали справжнім відкриттям у музичній культурі.

Еліас Хауссманн. Портрет Йоганна Себастьяна Баха

Тобі Едвард Розенталь. Родина Баха

Найбільший орган у світі в соборі Святого Стефана, м. Пассау, Німеччина

Улюбленим інструментом Баха був орган, у майстерності гри й головне імпровізації на ньому він був справжнім віртуозом.

Орган називають королем музичних інструментів, адже він найбільший і один з найдавніших. Він може звучати голосами будь-якого іншого інструмента, адже численні органні труби мають різноманітні тембри (див. додаток 4). Кількість труб сучасних органів досягає десятків тисяч. Мистецтво гри на органі потребує від виконавця складних технічних умінь, зокрема координації роботи рук і ніг.

У західно-християнських храмах органи вбудовували у внутрішній простір, їхнє урочисте й могутнє звучання гармоніювало з архітектурою і внутрішнім оздобленням релігійних споруд. Найкращі музиканти того часу служили церковними органістами. Вони створювали музику для цього інструмента. У період бароко це була поліфонічна музика, а найдосконалішим її жанром стала *фуга*. Зазвичай виконанню складної фуги передує прелюдія або токати чи фантазія імпровізаційного складу. Разом вони утворюють цикл.

Токата і фуга для органа ре мінор Й.-С. Баха набула надзвичайного поширення, зокрема і в різному *аранжуванні* (для фортепіано, баяна, електрогітари, для струнного, естрадно-симфонічного і джазового оркестрів, навіть для хорового виконання а капела).

Й.-С. Бах. Токата і фуга для органа ре мінор.

Схарактеризуйте темброву палітру органа. Простежте за появою теми фуги в різних голосах. На скільки голосів написана фуга? Визначте кульмінацію в її розвитку.

Сучасник Баха німецький композитор і органіст **Георг Фрідріх Гендель** (1685–1759) близько півстоліття працював у Лондоні. В історію музики він увійшов як блискучий майстер монументальної ораторії, переважно на біблійні сюжети (32 твори, зокрема найвідоміша у світі «Месія»). Також він автор понад 40 опер та багатьох інструментальних творів. Композитор створив новий тип ораторії, грандіозної за масштабами й демократичної за музичною мовою. Ораторії Генделя, сповнені енергії та світла, репрезентують музику бароко.

Бальтазар Деннер. Портрет Георга Фрідріха Генделя

«Якщо музика Баха — це храм, то музика Генделя — палац», — зауважував композитор і піаніст Антон Рубінштейн. Бах умів, як ніхто інший, виразити скорботу, глибокий смуток, адже його, як творця, насамперед вабили складні душевні переживання. Генделя цікавили герої-переможці, він тяжів до вираження життєстверджуючих почуттів.

Г.-Ф. Гендель. Ораторії (фрагменти на вибір).

Мистецька скарбничка

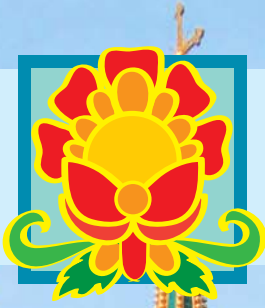
Аранжування (з фр. *arranger* — упорядковувати) — перекладання музичного твору для іншого складу виконавців, обробка мелодії для виконання на музичному інструменті або для голосу із супроводом.

Фуга (з лат. «біг») — жанр поліфонічної музики, у якому основою розвитку теми є імітація, яка звучить послідовно в різних голосах.

1. Які жанри музики набули поширення в епоху бароко?
2. Поясніть, як відбувається поліфонічний розвиток у музиці.
3. Що є основою розвитку жанру концерту? Для яких інструментів композитори писали концерти в епоху бароко?

4. Самостійно дослідіть історію виникнення і поширення органа. У вільний час послухайте оригінали й аранжування органних творів Й.-С. Баха та іншої музики епохи бароко. Поміркуйте, чому ця музика «не старіє» впродовж кількох століть.

Тема 20. УКРАЇНСЬКЕ БАРОКО

Які види мистецтва охоплював стиль бароко в європейських країнах?

Європейський стиль бароко впроваджувався в Україні досить своєрідно. На західноукраїнських землях, де був відчутним вплив католицької Польщі, він майже не відрізнявся від латинського першоджерела. Водночас у центральних і східних регіонах під впливом місцевих традицій набув національних самобутніх рис і називався *козацьке бароко*. Така різниця між двома вітчизняними гілками одного стилю найбільше виявилася в архітектурі, також помітна у скульптурі, а найменше — у живописі й графіці.

На теренах України в західноєвропейських традиціях споруджено Андріївську церкву і Маріїнський палац у Києві (архітектор Варфоломій Растреллі). У кам'яних спорудах Правобережжя переважало «загальноєвропейське» бароко. Однак і тут найвидатніші пам'ятки не позбавлені національної своєрідності, як, наприклад, собор Св. Юра у Львові, Успенський собор Почаївської Лаври.

Маріїнський палац, м. Київ

Собор Святого Юра, м. Львів

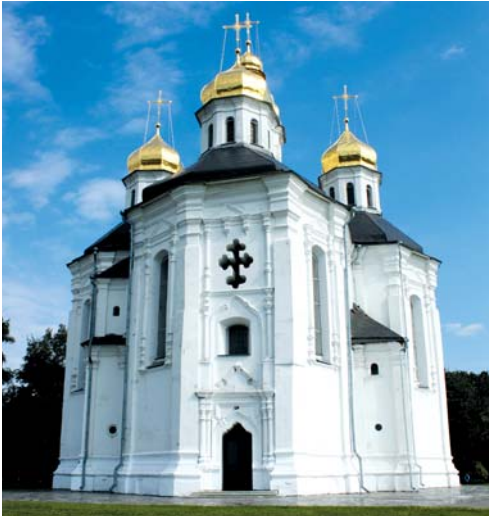

Успенський собор
Почаївської лаври

Які риси бароко західноєвропейського зразка притаманні архітектурним спорудам, представленим на ілюстраціях?

Найбільше споруд у стилі козацького бароко збудовано за правління гетьмана Івана Мазепи, десяток храмів споруджено його коштом. Відновлювали й добудовували в новому стилі муровані храми князівських часів. Видатними пам'ятками козацького бароко є Троїцька церква Густинського монастиря, Спасо-Преображенський собор в Ізюмі, Георгіївська церква Видубицького монастиря в Києві, церква Св. Катерини в Чернігові, Хрестовоздвиженський собор у Полтаві, Покровський собор у Харкові, Спасо-Преображенська церква у Великих Сорочинцях. Муровані храми відтворювали в цеглі традиції народного дерев'яного будівництва. Вони позбавлені надмірної декоративності західноєвропейського бароко, у всьому панує міра і смак.

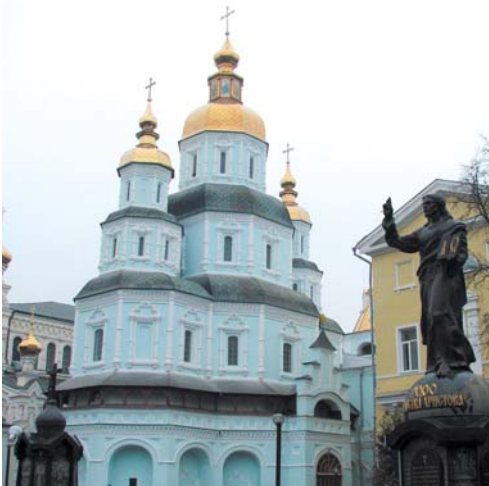

Церква Св. Катерини,
м. Чернівці

Що вас найбільше вразило в архітектурі козацького бароко? Чим вона відрізняється від зразків італійського бароко?

За доби Гетьманщини на Наддніпрянщині, окрім храмів, активно будували цивільні споруди: магістрати, колегіуми, житлові будинки. У цей час у Києві творили відомі зодчі **Іван Григорович-Барський** (павільйон-фонтан «Самсон», Покровська церква), **Йоганн Готтфрід Шедель** (дзвіниця Софійського собору, брама Заборовського), **Степан Ковнір** (Митрополичий дім, дзвіниця Лаври).

Покровський собор,
м. Харків

Брама Заборовського,
Софійський собор, м. Київ

Проаналізуйте ілюстрації та спробуйте узагальнити основні ознаки козацького бароко в архітектурі. Чи свідчать ці ознаки, на вашу думку, про зародження самобутньої української національної архітектурної школи?

Риси бароко яскраво виявилися у пластичному мистецтві, яке набуло найбільшого розвитку на західноукраїнських землях. Скульптурам і рельєфам, що виготовляли з різних матеріалів (мармуру, металу, каменю, дерева), притаманні декоративно-театральні композиції, а також ефекти освітлення.

До найвидатніших митців барокової доби належить **Іоан Георгій Пінзель**, автор скульптур львівського собору Св. Юра, ратуші в Бучачі. Стилю митця характерні підвищена емоційність і динамізм пластичних форм. Біблійні персонажі Пінзеля зображені в несподіваних ракурсах; їхні пози й жести сповнені енергії руху, а вирази обличчя — надзвичайної експресії. Пластичними засобами митцю вдалося втілити істинний дух бароко.

Пінзель. Жертвоприношення Авраама

Якщо на Західній Україні скульптори працювали переважно з каменем, то майстри Центральної України — здебільшого з деревом. Тут набуло широкого поширення різьблення. Вишукані багатоярусні іконостаси нерідко перетворювалися на вибагливе дерев'яне мереживо, часто позолочене.

З історії шедевра

Спасо-Преображенська церква у Великих Сорочинцях на Полтавщині, яку заснував гетьман Данило Апостол, відома своїм унікальним п'ятиярусним *іконостасом* (висота 22 м, ширина 17 м). Він складається з трьох частин: центральної і бічних, кожна з яких має свої царські врата. Іконостас виконаний різьбленням із липового дерева зі стилізованим рослинним орнаментом — грона винограду, груші, яблука, маківки, дубове, виноградне та акантове листя. Первісно на іконостасі було розміщено 130 ікон, написаних на липових дошках різними живописцями. Не всі ікони збереглися до нашого часу. Загальною рисою всіх майстрів є поява нових прийомів письма: лінійної перспективи та світлотіні. У центральній частині розміщено 14 гербів гетьмана Данила Апостола.

Іконостас Спасо-Преображенської церкви, с. Великі Сорочинці

Ікона Покрови Богородиці із зображенням Богдана Хмельницького і архієпископа Лазаря Барановича

Іван Руткович.
Архангел Гавриїл

Національна самобутність стилю бароко яскраво виявилася в українському живописі. Українських митців менше приваблювали такі риси європейського бароко, як підкреслена декоративність і динамізм, їм притаманне стриманіше відображення світу з акцентом на індивідуальності людини. Отже, митці зосереджувалися переважно на фігурах та обличчях своїх персонажів.

Мистецтво іконопису стверджується як суто національне явище, не схоже на аналогічне релігійне мистецтво інших країн. Ікони того часу, що збереглися, походять із Галицько-Волинських земель, де виникли численні мистецькі осередки. На Львівщині у Жовкві вирізнялася постать **Івана Рутковича**. На Волині тоді ж працював **Йов Кондзелевич**. Поширення в Україні набула ікона «Юрій Змієборець» його роботи.

Деякі ікони наближені до світських картин, як, наприклад, популярні Покрови. У нижній частині таких ікон малювали реалістичні зображення гетьманів, представників козацької старшини, кошових отаманів. Наприклад, ікона Покрови Богородиці із зображенням Богдана Хмельницького.

!/? У чому полягають особливості українських ікон доби бароко? Проаналізуйте їх композицію і колорит. Як іконописці передають перспективу?

В українському малярстві розвиваються також світські жанри, на них позначився вплив європейського мистецтва. У Львові було створено цехову організацію майстрів-художників, як і в інших європейських країнах. Широкого поширення набув світський портрет, який був тісно пов'язаний із іконописом, його лаконічними художніми засобами. Цей жанр отримав назву *парсуна*. Він розвивався в різних композиційних варіантах (погрудному, поясному, на повний зріст). Такий історичний портрет підкреслював суспільну значущість зображених осіб і став популярним у заможних родинах. Наприклад, на портретах подружжя С. І. Сулими та П. В. Сулими, які зображені у вбранні, властивому козацькій старшині, вміщено родовий герб.

!/? Які деталі підкреслюють знатність роду зображеної жінки?

Розвиток книгодрукування зумовив революційні перетворення в мистецтві графіки. У Львові та Острозі Іван Федоров надрукував перші книги: «Граматику», «Апостола», «Біблію», ілюстровані *гравюрами*.

Йов Кондзелевич.
Юрій Змієборець

Невідомий художник.
Портрет Параскеви Сулими

З вершинами книжкової графіки бароко пов'язані Олександр і Леонтій Тарасевичі, Іван Щирський. Їхні гравюри сповнені алегоричного змісту і пишної театральності.

Апостол

Упродовж багатьох століть в Україні склалася висока культура церковного співу а капела. У музичному мистецтві доби бароко на зміну одноголосному знаменному розспіву приходиться *партесний* спів, а згодом виникає *партесний концерт*. Він став провідним жанром в українській професійній музиці того часу (на вісім і більше голосів). Стиль бароко вплинув на втілення концертності як способу вияву динамізму, боротьби різних життєвих стихій. До барокових рис належать театральність, патетична риторика. Вони позначилися на прийомах музичної композиції: зіставленні емоційно-динамічних планів, чергуванні сольних і ансамблевих епізодів. Найвідоміший автор партесних концертів **Микола Дилецький** створив «Мусікійську граматику» (1675) — першу вітчизняну працю про особливості партесного співу.

У побуті українців поступово поширюється інструментальне музичування, у маєтках магнатів організують хоріві капели, оркестри. Провідним осередком культури, зокрема й музичної, була Києво-Могилянська академія та колегіуми, де існували хори, оркестри, театри. У Глухівській музичній школі (1738) хлопчиків з різних куточків України навчали хорового співу, нотної грамоти, гри на музичних інструментах — скрипці, гусях, бандурі.

Становлення й розвиток українського шкільного театру припадає на XVII–XVIII ст. Обґрунтував принципи шкільної драми **Феофан Прокопович** — реформатор барокового театру, автор підручника «Піітика». Відповідно до програми навчання викладачі поезики писали тексти декламацій і діалогів. Проте учні не тільки розігрували готові п'єси, а й брали участь у їх створенні; під час канікул вони влаштовували «рекреаційні» вистави просто неба. Шкільний репертуар містив переважно різдвяні та великодні драми, а також п'єси морального та історичного змісту. Барокові риси шкільної драми проявилися в контрастному зіставленні драматичного й комічного. Між актами серйозної шкільної драми виконували гумористичні *інтермедії*, епізоди з народного побуту, написані доступною народною мовою. Вистави супроводжували хоровий спів, звучання кантів та інструментальної музики.

Олімп. Малюнок студентів Чернігівського колегіуму

!? Які музичні інструменти зобразили студенти колегіуму, малюючи Олімп? Чи є з-поміж них українські?

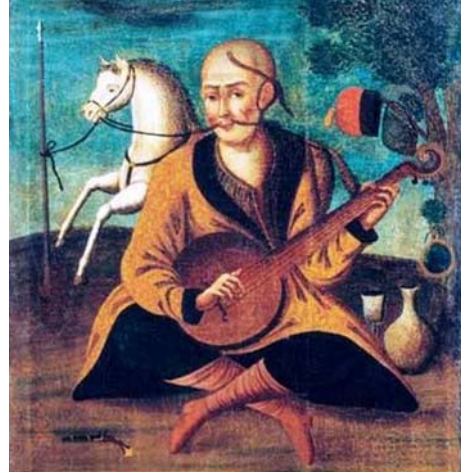
Із різдвяною шкільною драмою, що має давнє коріння в українській обрядовості, тісно пов'язаний національний ляльковий театр *вертеп*.

Козацька доба — час розвитку пісенних і танцювальних жанрів народної музики. Одним із самобутніх явищ музичного життя українського народу того часу було ансамблеве виконавство «троїстих музик». Характерною постаттю не тільки музичної, а й усєї культури України тієї епохи став козак-бандурист, який втілював патріотичні ідеали волелюбного й героїчного козацтва.

Сокиринський вертеп (кінець XVIII ст.)

Надзвичайну популярність мали в Україні народні картини «Козак Мамай». Образ народного улюбленця малювали не тільки на папері чи полотні, а й на стінах, дверях, скринях, посуді, вважаючи своєрідним оберегом.

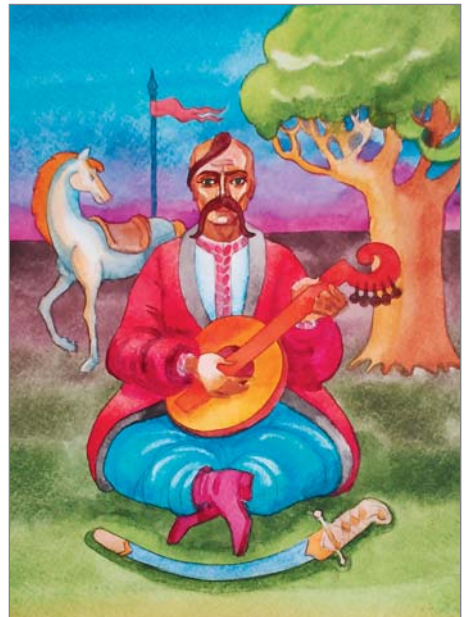
Козак Мамай

Віднайдіть трактовки теми про козака Мамаю в сучасному живописі та порівняйте їх. Поміркуйте, які риси українського народного характеру він втілює, і чому ця тема не втрачає актуальності в наш час.

Варіант 1. Створи живописну композицію «Козак Мамай» у стилі народного малярства (гуаш або акварель, пензлі).

Варіант 2. Виліпи рельєфну композицію за мотивами бароко: декор для інтер'єру, меблів (пластилін, стеки).

Мистецька скарбничка

Вертеп (від «печера») — народний ляльковий театр, назва якого походить від печери поблизу Віфлеєма, де народився Ісус Христос.

Гравюра (з фр. *gravure*) — вид графічного мистецтва, створення тиражованих зображень шляхом контрастного друку з рельєфних поверхонь або через трафарет.

Іконостас (з грец. «ікона» та «місце стояння») — вівтарна перегородка з розміщеними в певному порядку на ній іконами.

Інтермедія (від лат. «промійний, середній») — невелика п'єса комедійного характеру, що виконують між актами спектаклю.

Парсуна (від лат. «персона») — жанр українського портретного живопису кінця XVI — XVII ст., що використовував прийоми іконопису.

Партесний концерт — вокально-хоровий жанр епохи бароко.

1. Назвіть взірці архітектури бароко в Україні.

2. Схарактеризуйте прояв стильових рис бароко в скульптурі.

3. Які основні досягнення українських живописців епохи бароко?

4. Мистецький проект «Перлини українського бароко» (колективна робота).
Поцікавтеся, яким архітектурним спорудам вашого краю притаманні риси бароко. Створіть фотоальбом за результатами дослідження, внесіть до нього пам'ятки, що потребують реставрації.

За бажанням у вільний час підготуйте і розіграйте інтермедію на тему сучасного шкільного життя в стилі староукраїнської «шкільної драми».

Тема 21. ГАЛАНТНИЙ СТИЛЬ — РОКОКО

!? Поміркуйте, про яку людину говорять «галантний» чи «галантна». Чи можна, на вашу думку, таким епітетом охарактеризувати образи мистецтва?

Після величавості, пишності й монументальності бароко наступив період легкої галантності і вишуканості *рококо*. Гаслом нового стилю, що вперше сформувався у Франції, стає «мистецтво як насолода», а його метою — розважати й викликати приємні емоції. Подібно до того, як бароко стало поворотом від врівноваженого Ренесансу в бік декоративності, так і рококо відійшов від напруженості бароко до чарівно усміхненої галантності.

Митці нового часу навмисне порушували симетрію, а улюбленою деталлю декоративної орнаментики стала стилізована мушля (від фр. *rocaille*), що зумовила назву стилю «рококо» і визначила найхарактерніший візерунок звивистої химерної і примхливої лінії.

Новий стиль виявився насамперед в інтер'єрах світських і релігійних споруд (палаців, церков). У декорі рококо унаслідував від бароко рослинні орнаменти, золоту ліпнину. Вони доповнилися коштовним камінням, вишуканими поєднаннями світлих кольорів.

Воздобленні інтер'єрів переважали криві лінії, заокругленість кутів. Для візуального розширення простору до стін прикріплювали великі дзеркала, щоб одне відображалося в іншому, і оформлювали рамами із золотої ліпнини. Інтер'єри прикрашали розкішними аксесуарами: статуетками, вазами, обробленими сріблом чи золотом, та, за можливості, інкрустованими коштовними кристалами. Усі предмети в інтер'єрі мали створювати гармонію, взаємодоповнювати один одного за кольором, формою і декором.

Прикладом рококо в архітектурі є палац Амалієнбург, розташований поблизу Мюнхена.

Палац Амалієнбург, Німеччина

Дзеркальна зала в палаці Амалієнбург, Німеччина

Як на фасаді та в інтер'єрі палацу використано найхарактерніший для рококо звивистий візерунок? Який ефект виникає в разі розташування великих дзеркал між вікнами у круглій залі палацу?

Безтурботне життя відвідувачів світських салонів задавало загальний легковажний тон і мистецтву. Кімнату у стилі рококо прикрашав камін, покритий мармуровою плитою і заставлений прикрасами: канделябрами, годинниками, порцеляновими статуетками й іншими красивими «дрібничками». Над ним зазвичай вішали дзеркало в розкішній рамі.

Для конструкції меблів рококо характерні повна відмова від симетрії і прямих ліній, «розчнення» деталей в загальній пластичності форми. В оздобленні меблів переважають бронзові накладки. Іноді предмети обробляли кольоровими лаками, декорували позолоченим різьбленням. Меблі стають витончено-декоративними за формою і декором. Наприклад, *секретер* на високих ніжках із безліччю шухляд і потайних відділень, *туалетний столик* із дзеркалом, комфортні *канapé* (диван у формі декількох з'єднаних крісел) і *шезлонги*, різноманітні тумбочки. Вишуканий вигляд кімнати чи зали рококо доповнювали гобелени й зразки ювелірних виробів і порцеляни.

У часи панування рококо важливою частиною архітектурної композиції стає скульптура й орнамент, переважно різьблений, у формі мушлі.

Скульптурні прикраси для інтер'єрів найвідомішого французького майстра рококо **Жана-Батиста Лемуана** відрізняються особливою граційністю, ліричністю, асиметричністю композицій. На весь світ славилися розкішні сервізи й пасторальні статуетки мейсенської порцеляни.

Жан-Батист Лемуан. Барельєфи залу готелю Субіз, м. Париж, Франція

Мейсенська порцеляна, Німеччина

Які ознаки стилю рококо має мейсенська порцеляна?

Палац Келуш, Португалія

Опишіть свої враження від королівського палацу в стилі рококо.

Найпоширенішою формою живописного твору стало декоративне *панно*, живописне чи скульптурне, здебільшого овальної, круглої або химерно-зігнутої форми з граціозним орнаментальним ритмом.

Змінилися теми й сюжети творів живопису: переважали свята й театральні вистави, міфологічні персонажі. Для мистецтва рококо характерне заглиблення у світ фантазії, пасторальних сюжетів, екзотичних казкових образів.

У пейзажному жанрі домінували штучні краєвиди, призначені для побачень, танців, дозвілля. У портретах усіх персонажів зображували підкреслено усміхненими й люб'язними.

Для співця рококо французького живописця **Антуана Ватто** (1684–1721) головним мотивом творчості стає світ людських почуттів і мрій, бажання людей перетворити життя в театралізоване свято. До талановитих представників цього стилю також належали скульптор **Етьєнн Моріс Фальконе**, художники **Франсуа Буше** та **Жан-Оноре Фрагонар** у Франції, **Вільям Хогарт** в Англії, **Джованні Баттіста Тьєполо** в Італії.

Франсуа Буше. Портрет мадам де Помпадур

Антуан Ватто. Актори французького театру

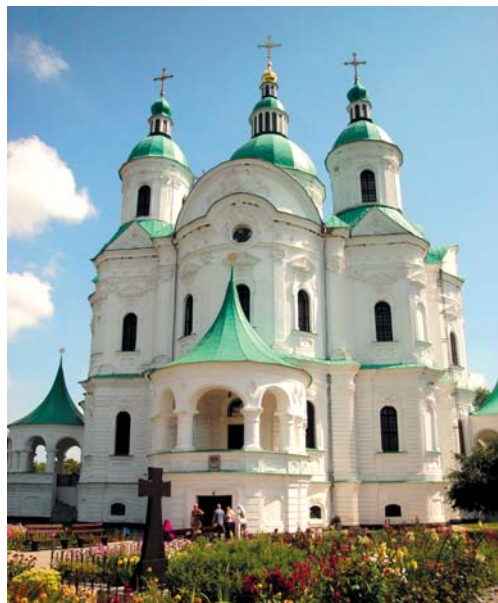

Джованні Баттіста Тьєполо. Розпис плафона у Вюрцбурзькій резиденції

Етьєнн Моріс Фальконе. Зима

Із Франції та Австрії стиль рококо дійшов і до України — до Києва, Львова та інших великих міст. Вплив стилю відчувається в живописних портретах, в елементах оздоблення відомих церковних і світських споруд В. Растреллі, інших пам'яток пізнього бароко, як, наприклад, Козелецького собору Різдва Богородиці (що поєднує також і риси класицизму).

Собор Різдва Богородиці, смт. Козелець,
Чернігівська обл., Україна

Невідомий художник.
Портрет С. Дараган

Яка ж музика зазвучала в залах і салонах епохи рококо? Зазвичай там грав невеликий струнний ансамбль зі скрипок і віол, а також *клавесин*, який прикрашали малюнками, різьбленням тощо.

Галантному стилю відповідав і вишуканий дзвінкий тембр клавесина, і декоровані *мелізмами* мелодії.

Механізм клавесина не давав змогу поступово посилювати або зменшувати звучання. Щоб грати з різноманітною динамікою, тогочасні майстри створили дві клавіатури: форте і піано, на яких грали по черзі. Різновид клавесина — *спінет* — мав одну клавіатуру (див. додаток 6).

Ян Мінс Моленар.
Жінка, що грає на спінеті

Із музикою для клавесина пов'язані найвищі досягнення **Франсуа Куперена** (1668–1733) — придворного органіста, клавесиніста і вчителя музики. Його клавесинним мініатюрам притаманні граціозні ритми, галантні мелодії, щедро прикрашені орнаментикою. З-поміж програмних заголовків п'єс трапляються пасторальні («Збиральниці винограду»), «портретні» («Дівчина-підліток»), звуконаслідувальні («Будильник»).

Французький композитор-клавесиніст і придворний музикант **Жан-Філіпп Рамо** (1683–1764) написав низку опер-балетів для тогочасного театру, що зумовило театральність його програмних клавесинних п'єс, сюїт.

Жак Аведа.
Жан Філіпп Рамо зі скрипкою

Невідомий художник.
Франсуа Куперен

Надзвичайного поширення в домашньому музикуванні освічених англійців набув різновид клавесина *верджинал*. Англійські верджиналісти створили власну композиторську школу, до якої належали **Вільям Берд**, **Генрі Перселл** та ін. В Італії клавесин називали *чембало*.

Провідним жанром музики для клавесина стала сюїта, яка складалася з танців, контрастних за характером. Окрім основних танців (*алеманда*, *куранта*, *сарабанда*, *жига*), у сюїту включали галантний *менуєт* з поклонами й реверансами, жвавий *гавот*.

Л.-К. Дакен. «Зозуля». Ж.-Б. Люллі. Гавот. Ф. Куперен. «Будильник».
Ж.-Ф. Рамо. Тамбурин. Ригодон. В. Берд. Волинка. Флейта і барабан.

Творчість клавесиністів у стилі рококо вплинула на розвиток європейської фортепіанної культури наступних епох.

Звуки клавесина. Музика і вірші Н. Тананко (див. додаток 1).

Варіант 1. Виготов овальну рамку для фотографій, придумай для неї декор у стилі рококо (*паперопластика*).

Варіант 2. Виліпи декоративну скульптуру — дрібну пластику «Пастораль» за мотивами мейсенської порцеляни (*пластилін, стеки*).

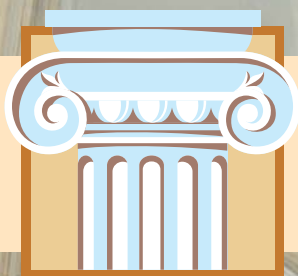
Мистецька скарбничка

Клавесін — клавішний музичний інструмент, попередник фортепіано, не мав технічних можливостей для поступової зміни динаміки звучання.

Мелізми (з грец. *melisma* — пісня, мелодія) — прикраси мелодії, музична орнаментика.

1. Як виявився стиль рококо в інтер'єрах?
2. Назвіть основні риси рококо в образотворчому мистецтві.
3. Схарактеризуйте творчість композиторів-клавесиністів. Які жанри домінували в їхній творчості?
4. Поцікавтеся проявом стилю рококо в українському мистецтві.
5. **Самостійно** дослідіть «родовід» клавесина, його національні різновиди.

Тема 22–23. КЛАСИЦИЗМ: АРХІТЕКТУРА, СКУЛЬПТУРА, ЖИВОПИС

Як ви розумієте слово «класичний» стосовно творів мистецтва?

Коли майже у всіх країнах Європи панувало мистецтво бароко, у Франції формується новий стиль *класицизм*, який орієнтувався на високі зразки античної Греції та Риму, на ідеали Відродження. На зміну бурхливому й динамічному бароко він приніс урівноваженість і гармонію в усьому.

Яскраво цей стиль проявився в архітектурі. Художні засоби класицизму були підпорядковані строгій організованості, ясності образів, простим і чітким геометричним формам.

Головними законами архітектурної композиції були симетрія, підкреслення центру, загальна гармонія частин і цілого. Парадний вхід у будівлю розташовували в центрі і оформляли у вигляді *портика*.

Для архітектурних споруд класицизму властиві: геометрична правильність об'ємів; чіткий і спокійний ритм; врівноваженість, логічність планування; урочистість пропорцій; поєднання гладкої стіни з ордером і стриманим декором. Також характерно використання

елементів античної архітектури: портиків, колонад, статуй і рельєфів на площинах стін. Основними засобами гармонізації форми стали ритмічні поєднання різних за величиною й насиченістю мас. Панувала симетрія — її математичній логіці підпорядковувався кожен елемент. Головною турботою зодчих був ордер, за допомогою якого виражали масштаб споруди, співвідношення її частин, їхній зміст і значення, нарешті, людяність художнього образу.

Коли й де були зведені перші тріумфальні арки, яке їх головне призначення?

У великих містах Європи зводили тріумфальні арки, що повторювали форми римських споруд.

Одним з яскравих зразків архітектури французького класицизму є собор Будинку інвалідів, зведений за проектом **Жуля Ардуена-Мансара**. Центральна частина фасаду виступає вперед, виділяючися двома ярусами колон: у першому — доричні, у другому — коринфські. На колонаду зверху поставлений блок, що в перетині повторює барабан, прикрашений парними колонами на першому поверсі і великими вікнами на другому, основним завданням яких є освітлення внутрішнього інтер'єру купола. Цю величну споруду вінчає купол, оздоблений позолоченим орнаментом, а над ним височіє граціозний купольний ліхтар зі шпилем. Висота собору сягає 107 метрів.

Арка Миру,
м. Мілан, Італія

Собор Будинку інвалідів,
м. Париж, Франція

Французи в той час надавали великого значення зведенню східного фасаду Лувра — головної королівської резиденції, а тому запросили найталановитіших зодчих і оголосили конкурс на кращий архітектурний проект. У цьому конкурсі брав участь і відомий майстер бароко Лоренцо Берніні, який запропонував проект з вигнутими фасадами, оздобленими великою кількістю декоративних елементів. Проте було надано перевагу класичному проекту **Клода Перро** з ритмічним розташуванням парних колон і пілястр на фасаді.

Лувр (східний фасад), м. Париж, Франція

Поряд з Лувром, у самому центрі Парижа, розташовано найдавніший у Франції парк Тюїльрі. У переплануванні якого брав участь **Андре Ленотр** — видатний ландшафтний архітектор, автор проектів багатьох парків і садів. Клумби, газони, оранжереї, басейни, фонтани, алеї, а також численні скульптури на античні сюжети репрезентують зразок французького регулярного парку в класичному стилі.

3 історії шедевра

Шедевром архітектури, що поєднав класицизм і бароко, став палацово-парковий ансамбль у Версалі — резиденції французьких королів. Король Франції Людовік XIV задумав створити справжнє чудо світу. На місці диких лісів з'явився палац і парк з численними алеями, скульптурами, каналами, альтанками і фонтанами. У створенні цього проекту брали участь зодчі Луї Лево, Жуль Ардуен-Мансар і декоратор садів та парків Андре Ленотр.

Справжньою прикрасою Великого палацу стала Дзеркальна галерея довжиною 73 метри. З одного боку цієї парадної зали знаходяться 17 високих вікон, а з протилежної — величезні дзеркала, у яких відображаються небо, озера, фонтани й скульптури парку. Палацові зали були прикрашені рельєфами і скульптурними ансамблями, що надавало їм особливої урочистості й пишності. Палац і парк у Версалі внесено до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

Дзеркальна галерея у Версалі, Франція

Як в інтер'єрі створювали ілюзію простору, сповненого світла?

Антоніо Канова. Амур і Психея

Також в Україні будують розкішні палаци, поміщицькі маєтки з парками. В основі цих палацово-паркових ансамблів архітектурні риси класицизму, який поєднували з ознаками романтичного мистецтва у використанні декоративних паркових споруд — *гротів*, арок, *альтанок*, фонтанів.

Для гетьмана Кирила Розумовського побудовано палац в м. Батурині (архітектор Чарлз Камерон). Садибний комплекс збудовано в родовому маєтку Галаганів у селі Сокиринці на Чернігівщині. Фасади палацу прикрашені багатоколонними портиками. Величезний парк оформлено у класичному стилі (архітектор Павло Дубровський).

Палац гетьмана Розумовського,
м. Батурин, Україна

Палац Потоцьких, м. Одеса, Україна
(тепер Одеський художній музей)

В Одесі в стилі класицизму збудовано палац Потоцьких, у Києві — головний корпус Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київський інститут шляхетних дівчат та ін.

Головний корпус
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, Україна

На вулицях і площах міст встановлювали пам'ятники, наприклад, Арману де Рішельє в Одесі видатного скульптора **Івана Мартоса**. Його творам властиві довершеність і благородство.

Гармонійно вписується у ландшафт пам'ятник князю Володимиру в Києві (скульптори Василь Демут-Малиновський, Петро Клодт і архітектор Олександр Тон).

На творчість митців Львова значною мірою впливала віденська художня школа, у якій поєднувалися риси бароко та класицизму. Майстром меморіальної скульптури **Гартманом Вітвером** створено численні образи зажуреної жінки в античному хітоні. Вітверу належать чотири фонтани на площі Ринок у Львові з постатями Нептуна, Діани, Амфітрити й Адоніса.

Окрім круглої скульптури, майстри застосовували *горельєф* і *барельєф*.

Іван Мартос. Пам'ятник герцогу
де Рішельє, м. Одеса, Україна

Фонтан Діана на площі Ринок,
м. Львів, Україна

Художники, які творили в класичному стилі, широко використовували теми, образи і мотиви античного і ренесансного мистецтва.

«Французьким Рафаелем» назвали нащадки класика живопису **Ніколя Пуссена**. Він захоплювався природою, її величчю і гармонією, тому провідним жанром у його творчості став краєвид. Картини митця поетичні, витончені за колоритом.

*Ніколя Пуссен.
Танок під музику
часу*

*Ніколя Пуссен.
Пейзаж
з Поліфемом*

Які настрої навіює пейзаж? Схарактеризуйте його колорит. Поцікавтеся самостійно міфічною історією про Поліфема. Чому, на вашу думку, автор дав такі назви картинам?

У картинах французького художника **Клода Лоррена** міфологічні сюжети підпорядковані зображенню прекрасної і величної природи. Його пейзажам притаманні тонкий колорит, майстерно побудована перспектива, класична завершеність композицій.

*Клод Лоррен.
Асканій,
що полює
на оленя
на Сильвіні*

Французький художник **Жак-Луї Давид** у картинах на історичну тематику втілював високі героїчні ідеали французів.

*Жак-Луї Давид.
Присяга Гораціїв
(фрагмент)*

Який різновид перспективи використано в пейзажі? У чому полягають особливості композиції і світлотіні на картинах?

Антон Лосенко. Володимир і Рогнеда

Володимир Боровиковський.
Портрет графині Анни Іванівни
Безбородько з доньками

Як стиль класицизму виявився в українському малярстві?

У першій половині XIX ст. розвиваються жанри станкового живопису: портретний, історичний, пейзажний. Особливо популярним став парадний портрет.

Прикладом картини на історичну тематику є «Володимир і Рогнеда» **Антон Лосенка** (1737–1773), присвячена подіям князівської доби. Уродженець м. Глухова, походженням з козацької родини, живописець закінчив Петербурзьку Академію мистецтв, яку згодом очолив. Він написав низку композицій на міфологічні й біблійні сюжети, став основоположником російського історичного живопису.

Творчість двох видатних українських художників **Володимира Боровиковського** (1757–1825) та **Дмитра Левицького** (1735–1822), вихованців Петербурзької Академії мистецтв, була вирішальним фактором у становленні портретного живопису. До європейського рівня піднесли вони портретний жанр завдяки високій майстерності й глибині пізнання людини. Народжені в Україні, вони здобували свої перші фахові навички на українській землі, де сформувалися їхні естетичні уподобання. Батько Д. Левицького був відомим живописцем і гравером майстерні Києво-Печерської лаври, а В. Боровиковський — виходець із родини миргородських іконописців.

В. Боровиковський уславився як майстер камерного і парадного портретів.

У численних портретах Д. Левицький досягає гармонійності й ефектності композицій, тональної єдності відтінків кольорів, виразності поз і жестів зображених людей.

Внутрішня шляхетність і дитячо-юнацька безпосередність притаманна жіночим образам із відомої серії портретів вихованок Смольного інституту шляхетних дівчат Санкт-Петербургу (так звані «смолянки»). Цю портретну галерею вирізняє вишукана декоративність колориту, гострота характерів струнких і кокетливих дівчат.

Дмитро Левицький.
Портрет Катерини Нелідової

Талановитий український художник Лука Долинський (1745–1824) написав ряд парадних портретів видатних релігійних і культурних діячів, у яких прагнув до класичної ясності в композиції та виразових засобах. Він працював переважно у Львові й здійснив оздоблення Успенської церкви Почаївського монастиря.

!? Якими засобами художники передають соціальну належність осіб, зображених на портретах? Визначте: портрети на ілюстраціях парадні чи камерні.

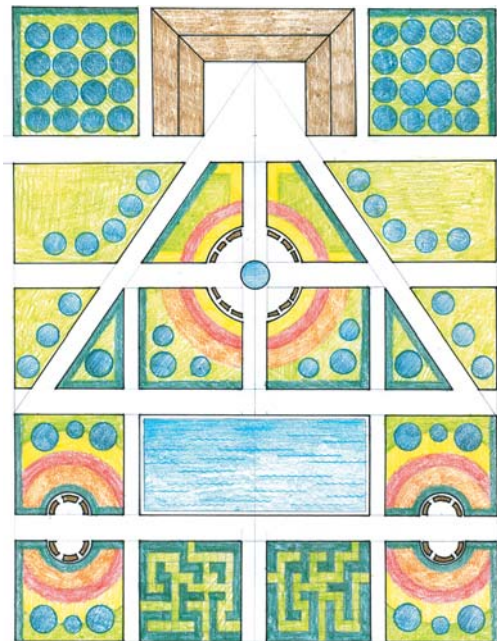
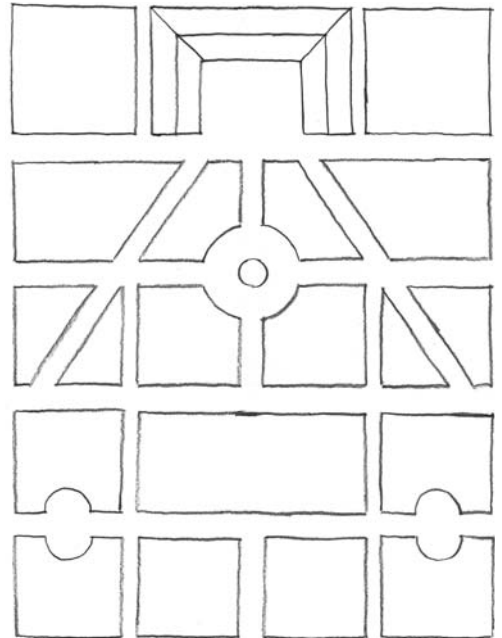
Таким чином, класицизм збагатив мистецтво живопису новими темами й образами, новим «прочитанням» традиційних жанрів.

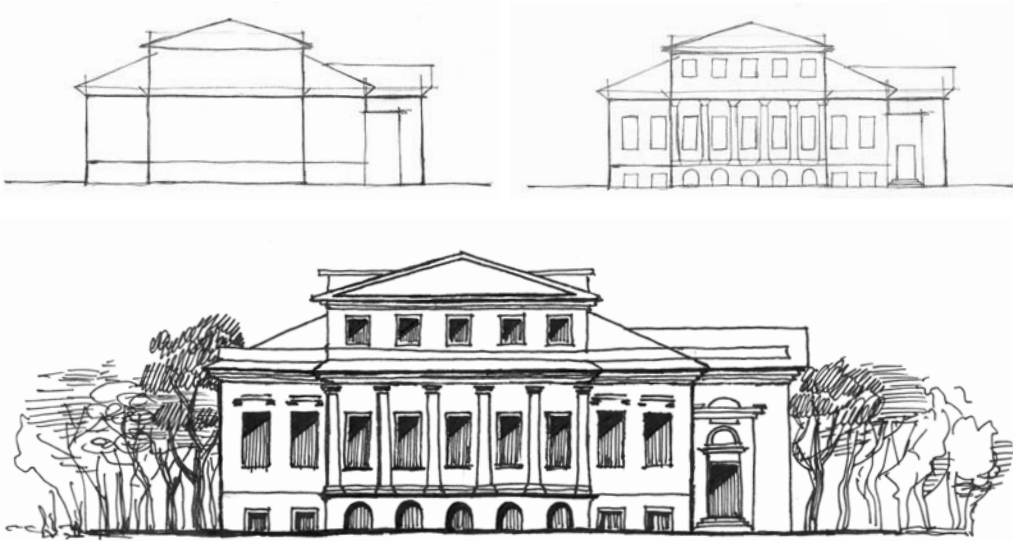
Лука Долинський. Портрет митрополита Леона Шептицького

Варіант 1. Придумай і намалюй вигляд класичного парку з висоти пташиного лету (кольорові олівці, фломастери). Роздивись фото архітектурно-паркового ансамблю Герренхімзеє (Німеччина).

Варіант 2. Намалюй архітектурний пейзаж із класичною будівлею (графітний олівець, гелева ручка, фломастери).

Мистецька скарбничка

Альтанка — невеликий павільйон з колонами або арками, що увінчує будинок. Призначений для оглядання краєвидів.

Барельєф (з фр. *bas-relief* — низький рельєф) — рельєф, де опукле зображення виступає над площиною фону не більш ніж на половину свого об'єму.

Горельєф (з фр. *haut-relief* — високий рельєф) — напівкругла скульптура, коли фігури виступають над площиною фону більш ніж на половину свого об'єму.

Грот (з італ. *grotta* — печера) — паркова споруда у вигляді невеликої і неглибокої печери, з широким входом і склепінчастим перекриттям.

Класицизм (з лат. «зразковий») — стиль мистецтва, який досяг найбільшого розквіту у Франції у XVII ст., орієнтувався на античні зразки.

Пóртик — галерея з відкритою колонадою, що завершується фронтоном.

1. Назвіть характерні ознаки архітектури класицизму.

2. Які теми й образи розкривали живописці — представники класицизму?

3. Наведіть приклади жанрів живопису, поширених в епоху класицизму.

4. Схарактеризуйте творчість українських художників-портретистів.

5. Проведіть дискусію на тему «Чи потрібна класична архітектура і скульптура нашим сучасникам?»

За бажанням віднайдіть елементи класицизму у спорудах вашого краю.

Тема 24–25. КЛАСИЦИЗМ: МУЗИКА

Чи пам'ятаєте ви, що означають поняття «композитори-класики» й «класична музика»?

У музичній культурі Європи наприкінці XVIII — на початку XIX ст. відбулися кардинальні зміни. Це був час Просвітництва з його головною світоглядною ідеєю — вірою в розум людини, час великих учених, філософів, літераторів, митців. Як і в інших видах мистецтва, у музиці на зміну бароко і рококо прийшов стиль *класицизм*, який відобразив гармонійну впорядкованість світу. Вершинне досягнення цього стилю — творчість представників так званої *віденської класичної школи*. До неї належать австрійські композитори **Франц Йозеф Гайдн** (1732–1809) і **Вольфганг Амадей Моцарт** (1756–1791), а також німецький композитор **Людвіг ван Бетховен** (1770–1827). Усі вони жили й творили у Відні (звідси й походить назва школи) і, незважаючи на відмінності глибоко

індивідуальних авторських стилів, стали засновниками класичних канонів у музиці. Ці канони служили взірцями для наслідування багатьом наступним поколінням музикантів. Найвищі досягнення композиторів-класиків належать до розвитку таких жанрів, як *соната*, *концерт*, *симфонія*, *квартет*, де вони створили чіткі правила побудови музичної форми й основні прийоми музичного розвитку. Отже, не дивно, що твори, які досягають подібної художньої досконалості, називають класичною музикою або музичною класикою.

Томас Гарді. Портрет Йозефа Гайдна

Барбара Крафт. Портрет Вольфганга Амадея Моцарта

Йозеф Карл Штілер. Портрет Людвіга ван Бетховена

Пригадайте, які сонати ви слухали? Для яких інструментів вони були написані? Хто автор музики?

Соната — циклічний твір, у якому частини об'єднані спільним задумом, а їхня послідовність зумовлена образним змістом, єдиною ідеєю. У класичній сонаті зазвичай три частини, перша з яких написана в сонатній формі. Темповий контраст частин циклу такий: перша — швидка, друга — повільна, третя — знову швидка. За характером музики вони також різняться. Як саме? Драматургія сонати передбачає енергійні образи в першій частині, ліричний відступ — у другій, а потім — урочисто-святковий фінал. Загальна схема побудови сонати може змінюватися, варіюватися, складатися з іншої кількості частин (нерідко з чотирьох), але за кожною закріплюється своя «роль» у циклі. Принцип контрастного зіставлення залишається основним для цього жанру.

Контраст важливий і для драматургії *сонатної форми*, де розвиток музики можна порівняти з дією у драматичному творі. Спочатку композитор знайомить нас з основними дійовими особами — контрастними музичними темами: головною і побічною партіями (ГП і ПП). Відбувається їх експонування, ніби «зав'язка драми». Потім теми розвиваються,

музична дія загострюється, досягає кульмінації, після чого наступає «розв'язка дії», головна і побічна теми повторюються, але вже у видозміненому вигляді.

Таким чином, сонатна форма складається з таких основних розділів: *експозиція* — експонування основних тем, «зав'язка»;

розробка — розвиток основних тем;

реприза — видозмінене повторення тем, завершення дії, «розв'язка».

Отже, у сонаті можемо спостерігати гармонійну упорядкованість форми, певну симетричність, подібну до архітектурних форм класицизму.

У цей період виникли сонати для різних інструментів, найбільше — для фортепіано. У Й. Гайдна таких сонат дуже багато, у В.-А. Моцарта — понад 30, а у Л. ван Бетховена — 32. У них відображено широке коло образів, втілено багатство людських переживань, настроїв, думок.

Чому ж класики надавали перевагу фортепіано?

Фортепіано — музичний інструмент, який виник у період класицизму на основі вдосконалення конструкції клавесина. Поступово він набув поширення в побутовому музикуванні та концертному житті, відповідно закріпилися його різновиди — піаніно і рояль. На фортепіано грав Й. Гайдн, В.-А. Моцарт з дитинства був піаністом-віртуозом. Для Л. ван Бетховена фортепіано стало улюбленим інструментом. Він майстерно грав на ньому, адже за життя композитора цей інструмент майже витіснив своїх попередників з ужитку завдяки своїм кращим виразивим можливостям — динамічним, регістровим, колористичним.

Кармонтель. Моцарт із сім'єю

Й. Гайдн, В.-А. Моцарт, Л. ван Бетховен. Сонати для фортепіано (на вибір).

Схарактеризуйте музичну драматургію і циклічну форму сонати. Як використовують контраст у розвитку музики?

Що ви знаєте про жанр концерту? Які концерти ви слухали? Для яких інструментів вони написані?

У творчості композиторів віденської школи склалася класична форма *інструментального концерту*. У цьому жанрі втілена характерна для класицизму рівновага контрастних музичних образів. Партія соліста, де він демонструє віртуозність, протиставляється звучанню всього оркестру (*тути*).

За формою і драматургією класичний концерт подібний до сонати.

СОНАТА, КОНЦЕРТ

Ознака	I частина	II частина	III частина
Форма	Сонатна	Тричастинна	Сонатна або рондо
Темп	Жвава	Помірна або повільна	Швидка
Характер музики	Енергійна або весела	Лірична, споглядальна	Життєрадісна, стверджувальна

У спадщині композиторів-класиків чимало концертів для фортепіано, скрипки, віолончелі, а також флейти, кларнета, валторни, арфи. Вони писали концерти і для кількох інструментів, тобто подвійні, потрійні. Наприклад, Бетховен створив потрійний концерт для фортепіано, скрипки і віолончелі з оркестром. До найкращих сторінок творчості Моцарта належать 27 концертів.

В.-А. Моцарт. Концерт для флейти та арфи з оркестром до мажор.

Простежте, як композитор зіставляє соло інструментів — флейти та арфи — і оркестрове тути.

Симфонією спочатку називали будь-яке благозвучне поєднання звуків. Згодом таку саму назву отримали вступи до оркестрової танцювальної сюїти або до опери. «Батьком класичної симфонії» або родоначальником цього музичного жанру вважають Й. Гайдна, автора понад 100 симфоній. Звісно, симфонії писали й до нього, але твори попередників не досягали класичного рівня. Більше того, у творчості Й. Гайдна сформувався звичний для сучасників склад симфонічного оркестру.

У спадщині В.-А. Моцарта понад сорок симфоній, у Л. ван Бетховена — дев'ять. У творах представників віденської школи цей жанр набув класичної досконалості.

Масштабний *симфонічний цикл* має складну чотиричастинну будову і здатний відтворити світ у його різноманітті від драми й героїки

Карл Шльосер.
Бетховен за роботою вдома

до світлої лірики й гумору. Частини циклу створюють у певному порядку. Музична дія, що розгортається, підпорядкована *драматургії* симфонії і відображує різні моменти життя: драматичні, ліричні, героїчні тощо.

Зазвичай першу частину симфонії, а нерідко й останню, пишуть у сонатній формі й у швидкому темпі. Динамічно-енергійний початок симфонії має драматичний характер і втілює конфлікт образів. Фінал зазвичай святково-урочистий, характеризується стрімким рухом, адже він є підсумком музичного розвитку. Друга і третя частини контрастують з першою і останньою за темпом і характером музики, вони повільніші, спокійніші. Друга — це ліричні роздуми (форма тричастинна або варіації), після неї йде жвавий менует або скерцо (форма рондо). Усі частини об'єднують

наскрізний розвиток музичних тем, що втілюють загальну ідею твору.

Якщо порівнювати жанри сонати й симфонії з літературними жанрами, то найбільш вдалим є порівняння з романом або повістю. Подібно до них симфонія і соната мають декілька «розділів» — частин, які складають єдиний цикл. Проте класична схема сонатно-симфонічного циклу в кожного видатного композитора набуває оригінальних і неповторних рис.

Розглянемо характеристики частин симфонії.

СИМФОНІЯ

Ознака	I частина	II частина	III частина	IV частина
Форма	Сонатна	Тричастинна	Тричастинна або рондо	Сонатна
Темп	Швидкий	Повільний	Жвавий	Швидкий
Характер музики	Динамічний, енергійний, схвильований	Ліричний, сумний, зосереджений	Танцювальний	Урочистий, святковий

Симфонічний оркестр

Пригадайте «Дитячу симфонію» Й. Гайдна. Що в ній незвичного? Чому вона отримала таку назву?

У симфоніях Й. Гайдна, незважаючи на серйозність жанру, виникають гумористичні моменти, адже композитор був схильний до музичних жартів. Наприклад, одна з його симфоній називається «Сюрприз» або «Симфонія з ударами литавр». Друга її частина (Анданте) здавалася слухачам дрімотною. Тоді композитор вніс певні зміни до початкового задуму. На концерті, коли виконували Анданте, оркестранти грали все тихіше, аж раптом громовий удар литавр змушував підхоплюватися тих, хто вдавав дрімоту.

Й. Гайдн. Симфонія з ударами литавр (II частина).

Простежте, коли вступають литаври. Уявіть реакцію публіки епохи Й. Гайдна під час звучання литавр.

Симфонічну творчість Л. ван Бетховена пронизують героїчні образи. Митець вважав, що музика повинна добувати вогонь з душі й у своїй творчості оспівував високі ідеали вольової людини, мужнього борця проти несправедливості, за прекрасне майбуття людства. Водночас його музика передає глибокі душевні страждання людини, внутрішні конфлікти, які потребують великого напруження сил.

Ці риси стилю композитора-симфоніста яскраво проявилися в симфонії № 5. Чотири частини симфонічного циклу об'єднуються рішучою темою, про яку сам композитор сказав: «Так доля стукає у двері». Головна тема розвивається, поступово змінюється і завдяки широкому діапазону симфонічних засобів набуває різноманітного емоційного забарвлення — тривоги, устремління, ярості, перемоги.

Друга частина симфонії — це варіації на дві теми, які інтонаційно споріднені з головною темою «долі», що звучить наче філософсько-драматична розповідь про сенс життя. Так головна тема стає *лейтмотивом* циклу.

Після танцювального скерцо, третьої частини циклу, симфонію завершує урочистий, святковий і переможний фінал.

Симфонія № 5 Л. ван Бетховена — це музична картина боротьби, подолання сумнівів і перешкод на шляху людини до щастя, це втілення життєвого кредо митця «від темряви крізь тернії до світла перемоги».

— Л. ван Бетховен. Симфонія № 5 (I частина). Симфонія № 9 (фінал). —

Схарактеризуйте головні теми симфоній № 5 та № 9. Які типи розвитку музики переважають у творах?

Грандіозний задум останньої дев'ятої симфонії Л. ван Бетховена потребував, окрім великого складу оркестру, також і включення до фіналу хору та солістів, які співали гімн на вірші оди Ф. Шиллера «До радості». Композитор малює величну картину прагнення людства до щастя, братерства, єднання. Ця мелодія оди стала гімном Європи.

Порівняйте найрізноманітніші аранжування Європейського гімну <http://www.coe.int/uk/web/about-us/the-european-anthem>

— **Ода до радості з симфонії № 9.** Л. ван Бетховен (див. додаток 1). —

Оберіть темп і динаміку виконання оди відповідно до поетичного образу Ф. Шиллера: «Обніміться, мільйони! Злийтеся в радості одній!»

В історії української культури другу половину XVIII ст. називають «золотим віком української музики». Класичних вершин досягає хорова творчість блискучого тріо українських композиторів Максима Березовського, Артемія Веделя і Дмитра Бортнянського. Водночас було зроблено важливий прорив у галузі світських музичних жанрів — симфонії, концерту, сонати, опери тощо. Цей кульмінаційний момент готувався упродовж попередніх століть шляхом розвитку українського фольклору в усьому різнобарв'ї його жанрів, церковної хорової культури, музичного виконавства та освіти. У театрі та музиці, як і в архітектурі та образотворчому мистецтві, на зміну бароко поступово прийшов класицизм.

Під впливом західноєвропейської професійної музики відбувався перехід від одночастинного партесного концерту доби бароко до духовного концерту періоду класицизму, який будувався на контрастному зіставленні частин циклу. Циклічна форма і складні прийоми поліфонічного розвитку надавали можливості втілювати в музиці гуманістичні ідеали епохи: загальнолюдські моральні цінності, філософські роздуми про сенс життя. У творчості М. Березовського, А. Веделя і Д. Бортнянського жанр концерту за глибиною образів та їхнього розвитку набуває рис своєрідної хорової симфонії.

М. І. Бельській. Портрет
Д. Бортнянського

Меморіальна
дошка А. Веделю, м. Київ

Пам'ятник М. Березов-
ському, м. Глухів

Основоположником жанру духовного хорового концерту був **Максим Березовський** (1745–1777) — композитор і співак, митець яскравої творчої індивідуальності. Він написав оперу «Демофонт» і сонату для скрипки і чембало у трьох частинах, які стали першими зразками музично-театрального і камерно-інструментального жанрів у вітчизняній музиці.

Лірико-драматичний чотиричастинний концерт «Не отвержи мене во время старости» написано для чотириголосного хору. У тексті йдеться про вічні категорії добра і зла, життя і смерті, духовного очищення

і бездуховності. Він ніби перегукується із біографією митця, який прожив коротке життя, сповнене трагізму і випробувань долі. Музику пронизують інтонації скорботи, безнадійності, схвильованості, інколи протесту. Контраст виявляється через зіставлення музично-образних сфер і темпів частин циклу (Adagio — Allegro — Adagio — Moderato), чергування хорових, ансамблевих і сольних епізодів. Першу й останню частини написано у формі фуги.

Твори М. Березовського поєднують традиції західноєвропейської (італійської) музики з українською мелодикою. Вони вирізняються високою емоційністю і виразністю, художньою досконалістю.

М. Березовський. Хоровий концерт «Не отвержи мене во время старости», Соната для скрипки і чембало (II частина).

Які почуття викликає музика концерту М. Березовського? Яка частина є ліричним центром циклу?

Артемій Ведель (1767–1808) — композитор, співак (тенор), хоровий диригент і педагог — писав виключно сакральні хорові твори. Він не мав тісних зв'язків із західноєвропейською музикою і розвивав традиції української хорової культури, народної творчості. На формування самобутнього стилю митця вплинула побутова лірика. Наприклад, мелодика його «*Херувимської*» близька до української народної пісні «Повій, вітре, на Україну». Простота і виразність, співучість і щирість сприяли популярності музики А. Веделя.

Відомо 30 хорових концертів А. Веделя, образно-емоційний зміст яких охоплює широкий діапазон людських почуттів і думок — від скорботних до урочисто-величальних. Для музики композитора характерна експресивна мелодика, особливо виразні тенорові соло імпровізаційного характеру, споріднені з українськими думами.

А. Ведель. «Херувимська».

Схарактеризуйте емоційно-образний зміст музики, передайте своє ставлення до неї.

Дмитро Бортнянський (1751–1825) — класик української хорової музики, у творчості якого поєдналися найновіші на той час досягнення світової композиторської техніки, зокрема італійської школи, з вітчизняними музичними традиціями. В історію музичної культури він увійшов як реформатор церковного співу. Серед різноманітних сфер творчості митця

хорова є провідною: він створив понад 100 хорових творів — святоково-урочистих, ліричних, скорботно-елегійних тощо. Багатство мелодій, оригінальність прийомів поліфонічного розвитку, стрункість форми — ось риси, що визначають хоровий стиль композитора-класика.

Крім хорових творів, у спадщині Д. Бортнянського «Концерт для чембало з оркестром», «Концертна симфонія», сонати для клавесина. Тобто він започаткував в українській музиці низку камерно-інструментальних жанрів. Опері композитора, написані на італійські лібрето «Креонт», «Алкід», «Квінт Фабій», ставили в театрах Венеції. За багатогранність таланту і класичну довершеність музики різних жанрів Д. Бортнянського називають «українським Моцартом».

Нині хорові твори Д. Бортнянського звучать у багатьох країнах світу, набули популярності у США. В одному з величних храмів Нью-Йорка — Єпископальному Соборі святого Іоанна Богослова — на початку ХХ ст. встановлено скульптурне зображення Д. Бортнянського. Його розміщено поряд з одинадцятьма скульптурами найвидатніших авторів церковної музики — Давида, автора псалмів; св. Цецілії, покровительки цієї музики; св. Григорія Великого, папи Римського, що запровадив григоріанський хорал; європейських композиторів Дж. Палестріни, Й.-С. Баха, Г.-Ф. Генделя та ін.

Пам'ятник Дмитру Бортнянському,
м. Глухів

Д. Бортнянський. Концерт для чембало з оркестром.

Який загальний характер музики? Як досягнуто контраст виконання головної теми соло і туті? Схарактеризуйте головну та побічну партії, музичну драматургію твору. Які враження викликає каденція концерту?

В Україні в міському побуті виник і набув поширення *кант* — світський вокальний жанр. Канти виконували вокальні ансамблі найчастіше на три голоси без інструментального супроводу. За змістом поетичного

Іполіт Ліпінський. Лірник

Пам'ятник Григорію Сковороді,
м. Київ

тексту і характером музики канти розподіляли на ліричні, урочисті, гумористичні, сатиричні. Канти включали до репертуару мандрівних дяків, виконували учні Києво-Могилянської академії, лірники. Лірник співав зазвичай канти з хлопчиком-поводирем або з іншим лірником, акомпануючи на лірі.

Разом з кантом у міському середовищі побутували *пісні-романси*, які виконували в супроводі клавікорда, бандури, *торбана* (різновид бандури), згодом — фортепіано, гітари. Імена авторів українських кантив та старовинних пісень-романсів за великим винятком до нас не дійшли.

Одне з провідних місць у царині створення кантив належить **Григорію Сковороді** (1722–1794) — видатному українському філософу, просвітителю, поету, митцю, педагогу. Він був різнобічним музикантом, грав на багатьох тогочасних інструментах, укладав своєрідні пісні-роздуми про навколишнє життя людей, сатиричні твори, що викривали соціальну несправедливість тогочасного суспільства. Збереглися канти філософа «Пастирі милі» та «Ангели, знижайтеся», збірка «Сад божественних пісень». Його мелодії дійшли до нашого часу в різноманітних усних версіях бандуристів і лірників як «сковородинські пісні». Чимало його творів, яким притаманні прості мелодичні звороти, поступово стали народними, тобто фольклоризувалися. Наприклад, «Ой ти, птичко жовтобоко», «Стоїть явір над водою», «Про правду і кривду».

Одним з перших в Україні Г. Сковорода створив сольну пісню філософсько-сатиричного змісту з інструментальним супроводом. Прикладом останньої є пісня «Всякому городу нрав і права», яка увійшла до численних пісенних збірок. Її використовували у своїй творчості І. Котляревський (опера «Наталка-Полтавка»), М. Лисенко (однойменна опера), згадка про нього є в повісті «Близнець» Т. Шевченка.

Наприкінці XVIII ст. пісні-романси витісняють з виконавської практики канти.

Всякому городу нрав і права. Музика і вірші Г. Сковороди
(див. додаток 1).

Віртуальна екскурсія літературно-меморіальним музеєм Григорія Сковороди <http://incognita.day.kiev.ua/museums/skovorodynivka/>

Мистецька скарбничка

Каденція (від лат. «падаю») — віртуозне соло в інструментальному концерті або вокальній п'єсі (наприклад, оперній арії), що імпровізував виконавець.

Кант (від лат. «спів», «пісня») — вокальний жанр, триголосна побутова пісня куплетної будови духовної та світської тематики.

Концерт (з лат. «змагання», з іт. «злагодженість») — музичний жанр, твір для виконання солістом (або кількома солістами) і симфонічним оркестром.

Лейтмотів (з нім. «основна думка») — основний мотив, тема, що повторюють у музичному творі кілька разів.

Симфонія (з грец. «співзвучність», «злагодженість») — жанр симфонічної музики, монументальний циклічний твір для симфонічного оркестру.

Соната (з італ. *sonare* — звучати) — жанр камерно-інструментальної музики, твір, що складається переважно з трьох частин, перша з яких написана в сонатній формі.

Херувимська — урочистий церковний піснеспів у православному та греко-католицькому обряді, що входить до Літургії; назва походить від початкових слів «Іже херувими».

1. Назвіть композиторів, представників «віденської класичної школи». Які музичні жанри набули свого кульмінаційного розвитку в їх творчості?

2. Схарактеризуйте жанр сонати. Що нового привнесли композитори-класики в цей жанр?

3. Розкажіть про особливості класичної симфонії. Наведіть приклади творів.

4. Назвіть хоровий жанр, який став провідним в українській музиці періоду класицизму. Порівняйте особливості хорового та інструментального концертів.

Самостійно дослідіть в Інтернеті, які класичні твори звучать у сучасних флеш-мобах. Проведіть дискусію на тему «Класика і сучасність: у пошуках діалогу?» За бажанням складіть кросворд до теми «Класицизм».

Тема 26–27. РОМАНТИЗМ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ

У яких випадках про людину кажуть «романтик»? Як ви розумієте це слово?

У продовж ХІХ ст. мистецтво у країнах Європи отримує нові соціальні імпульси, а також збільшується прошарок інтелігенції. Це нові енергійні дійові особи на арені суспільного життя. Наукові відкриття спричинили руйнування традиційних стабільних уявлень людей про світобудову, притаманну Просвітництву з його культом розуму і механістичною картиною світу. У мистецтві на противагу класицизму виникає *романтизм*, якому властиві прагнення до свободи, інтерес до зображення сильних пристрастей, заглиблення у сферу людського духу. Якщо класицизм згідно з ідеалами Просвітництва спирається на універсальні мистецькі зразки й канони гармонійності, то романтизм відображає конфлікт між ідеалом і реальністю. Риси творів епохи класицизму — велич, ретельне вимальовування деталей, статичність фігур — відходять у минуле. Надмірному раціоналізму в мистецтві романтики намагалися протиставити емоційно багатий духовний світ людини — неординарної особистості. Відмов-

ляючись від класичних норм, вони ідеалізували й поетизували природу, історичну минувшину, їх приваблювала народна творчість, міфологія, екзотика Сходу. Романтики здебільшого ідеалізують минуле, що не повернеться, або недосяжне і невідоме майбутнє.

Романтизм мав надзвичайно яскраве вираження в усіх видах мистецтва. Як літературно-художній напрям він набув поширення у Франції (романи О. Дюма і В. Гюго, картини Е. Делакруа і Т. Жеріко), Німеччині (новели Е. Гофмана, краєвиди К.-Д. Фрідріха), в Англії (романи В. Скотта, поезія Дж. Байрона, пейзажі В. Тернера і В. Блейка), Іспанії (живопис і графіка Ф. Гойї), Росії (поезія М. Лермонтова, картини К. Брюллова, І. Айвазовського). Романтичні властивості виявлялися по-різному у творчості представників національних шкіл.

Французьких живописців приваблювала героїчна тематика з драматичним змістом. В історичному жанрі романтики зображували баталії, що оспівували людські подвиги, торжество перемоги.

Лідер романтизму в образотворчому мистецтві **Ежен Делакруа** звертався до історичних сюжетів. Згідно з моральними принципами він не уникав трагічних сторінок революційних подій, зображуючи народ, який бореться за свою Батьківщину. Картина «Свобода на барикадах» — своєрідний маніфест волелюбних парижан: жінка з французьким прапором в руці, що закликає захисників барикади на вирішальний бій, перетворюється на символ свободи.

Ежен Делакруа.
Свобода
на барикадах

Що вас вразило в картині Е. Делакруа? Які емоції вона викликає? Яка роль кольорового контрасту в посиленні експресії?

Теодор Жеріко.
Поранений кірасир

Творчість **Теодора Жеріко**, палкого прихильника героїки наполеонівської доби, сповнена пристрасстю до динамічних подій і ситуацій. З яскраво вираженою динамікою він зображував улюблених ним коней. Картина «Поранений кірасир» розкриває не тріумф перемоги, а романтичну долю бійця, який змушений покинути поле бою.

Проаналізуйте композицію і колорит картини Т. Жеріко. Зверніть увагу на контраст світла й тіні, динаміку.

До якого жанру можна віднести ці картини? Поміркуйте, чи може батальний жанр включати елементи інших жанрів — портретного, пейзажного, побутового, аніمالістичного, натюрморту? Поясніть власну думку.

Каспар Давид Фрідріх.
На вітрильнику

Для митців-романтиків природа була особливою цінністю, її вільна і нескорена стихія заворожувала, збігалася з людськими пристрастями, викликала поклоніння. Отже, в образотворчому мистецтві улюбленим жанром стає пейзаж, у якому художні образи природи віддзеркалюють складні людські переживання, мрії. У романтичних пейзажах зображували схід і захід сонця, таємничі ліси, захмарене небо з райдугою, морські бурі, гірські неприступні скелі, місячні ночі, водоспади та руїни.

Картини німецького художника **Каспара Давида Фрідріха**, творця романтичного краєвиду, можна назвати «пейзажами душі». Він писав марини, зображав гори

й ліси, оспівуючи ідею безмежності світу, яку людина прагне досягнути. Як справжнього романтика, його увагу привертала таємнича атмосфера вечора чи ночі, адже для людини — це час роздумів і мрій. Картина «На вітрильнику» передає вічне устремління людини пізнати далекі світи. Силуети чоловіка й жінки ніби манять у морську далечінь, куди спрямовано їхні погляди.

!? Яка емоційна атмосфера марини? Чи надихає вона на мрії про далекі подорожі? Як живописець відтворив глибину простору, вирішив плановість? Який вид перспективи застосовано художником?

У жанрі пейзажу високої майстерності досягнув англійський романтик **Вільям Тернер**, для якого улюбленими живописними ефектами стали золоте світло сходу і заходу сонця, яскраве полум'я, густі тумани, дощ, пара. Саме такі дивовижні повітряні стихії художник намагався відобразити на своїх полотнах і викликати незабутні емоційні переживання у глядача в момент їх сприймання.

Вільям Тернер. Пожежа в будинку парламенту

!? Яке ваше враження від картини Тернера? Схарактеризуйте її колорит. Якими живописними засобами досягнуто відчуття палаючої стихії вогню?

Фантастичні мотиви пронизують творчість англійського поета і художника **Вільяма Блейка**. У живописних і графічних композиціях він створює свою особливу систему образності на основі міфології. Незвичні малюнки митця до власних віршів, відображаючи безмежний світ його уяви, доповнювали поетичну виразність мистецтва слова завдяки неповторному синтезу шрифту, візуального образу й орнаменту. Оригінальність митця виявляється і в ілюструванні творів інших авторів. Наприклад, блакитно-прозорі акварелі до «Божественної комедії» Данте з видовженими, майже безтілесними фігурами, що виникають ніби з туману, схожі на міражі, викликають відчуття меланхолії.

Вільям Блейк.
Дитя-Радість.
Ілюстрація до книги
«Пісні невинності»

Вільям Блейк.
Ілюстрація до «Божественної комедії» Данте

Що незвичного в ілюстраціях В. Блейка? Це реальний світ чи фантастичний? Поясніть свою думку.

Романтичний живопис російських художників виявився насамперед у пейзажах і портретах. Він вирізняється артистичною свободою в пошуку й трактуванні нових тем, знахідками у сфері освітлення і кольору. Чимало російських митців тієї доби були пов'язані з Україною.

Ліризмом проникнуті образи російського живописця **Карла Брюллова**, наставника багатьох українських художників, які вчилися в Санкт-Петербурзькій Академії мистецтв: Івана Сошенка, Аполлона Мокрицького, Тараса Шевченка та інших. З уроків літератури вам відомо про важливу участь К. Брюллова у викупі з кріпацтва його улюбленого учня Тараса Шевченка.

На картині «Вершниця» К. Брюллов зобразив двох різних за віком сестер: старшу на вороному коні й молодшу, що з подивом і захопленням дивиться на неї.

Карл Брюллов. Автопортрет

Карл Брюллов.
Вершниця

!? Що можна розповісти про зображених на картинах персонажів? До якого жанру їх можна віднести? Які деталі посилюють романтичність образів? Зверніть увагу на одяг персонажів. Як художник передав рух у картині «Вершниця»? Яку роль відіграють у ній фігури тварин?

Художник **Аполлон Мокрицький**, родом з Полтавщини, належав до кола передової української та російської інтелігенції. Художник навчався в Ніжинському ліцеї разом з М. Гоголем, згодом у Санкт-Петербурзькій Академії мистецтв. Він товаришував з Шевченком і також відіграв значну роль у його долі під час звільнення. Прихильник академізму в живописі, він створив галерею портретів своїх сучасників, переважно людей творчої праці, а також портрети жінок, які позначені духом романтичної піднесеності.

Аполлон Мокрицький.
Портрет дружини

Аполлон Мокрицький.
Дівчина на карнавалі (Марія Джіоллі)

Порівняйте два жіночі портрети. Зверніть увагу на зовнішність, вираз обличчя, позу, манеру триматися, костюми й деталі оточення. Як вони допомагають художнику передати характери жінок? У якому з портретів є українські мотиви? Назвіть, які саме.

Творчість **Василя Штернберга**, російського художника та німця за походженням, забарвлена ідеалами романтизму, який для передових кіл його сучасників став справжнім синонімом патріотизму. Під час навчання в Санкт-Петербурзькій Академії мистецтв він приїжджав в Україну, де жив у садибі Г. Тарновського в с. Качанівка на Чернігівщині й писав етюди й картини. Обдарований юнак познайомився і подружився з Т. Шевченком. Також виконав ілюстрації до першого видання його «Кобзаря» (1840), декілька портретів українського поета.

Художник був одним з перших живописців, хто відкрив мальовничість українських краєвидів і народного побуту. У пейзажах В. Штернберга відчутно схвильовані почуття, що переживав художник перед красою природи, оспівуючи багатство її мотивів і форм.

Твори на українську тематику, а саме: «Вітряки в степу», «Ярмарок в Ічні», «Пастушок», «Переправа через Дніпро під Києвом» та інші — є поетичними, що притаманно романтикам, і водночас — реалістичними.

*Василь Штернберг. Садиба Г. С. Тарновського
в Качанівці*

*Василь Штернберг.
Пастушок*

Ім'я чи не найвідомішого у світі російського художника **Івана (Оване-за) Айвазовського** нерозривно пов'язане з морем. Він народився в Кри-му, у Феодосії, у вірменській родині, і залишив рідному місту в дар свій будинок-галерею та 125 картин. Українську тематику відображено художником у картинах «Чумацький обоз», «Український пейзаж». З шести тисяч художніх творів митця більшість — марини.

*Іван Айвазовський.
Феодосія.
Захід сонця*

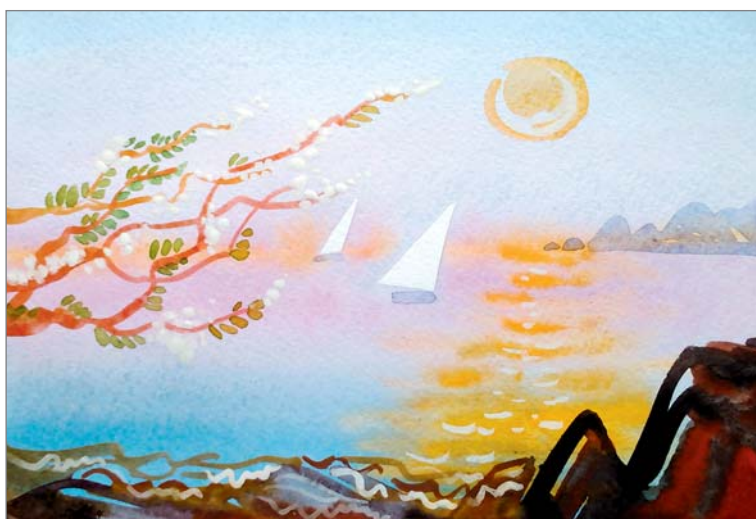
Отже, романтизм розширив горизонти художньої образності й виразовості, дав волю уяві й фантазії митців. Він опоетизував життя, привніс дух свободи в найширшому її розумінні: не лише вивільнив митця від академічних канонів, а й виборов право на вільне вираження почуттів.

Варіант 1. Намалюй фантастичний живописний пейзаж (акварель, пензлі).

Варіант 2. Намалюй марину, в якій передай романтичну атмосферу морської стихії (акварель або гуаш, пензлі). *Орієнтовні теми:* «Захід сонця: штиль», «Серед бурхливих хвиль», «Білокрилі вітрильники на морських просторах», «Скелі на Кримському узбережжі», «Морська баталія».

Мистецька скарбничка

Романтизм (фр. *romantisme* — від «роман», що буквально означає «романський», дивне, неймовірне) — художній напрям, протилежний класицизму, з переважанням емоційного, фантастичного; відображає конфлікт між ідеалом і реальністю.

1. Назвіть представників романтизму в образотворчому мистецтві.
2. У яких жанрах живопису яскраво виражено стиль романтизм?
3. До яких тем зверталися у своїй творчості художники-романтики?
4. Порівняйте романтизм із класицизмом, визначте відмінні риси, наведіть приклади.
5. **Самостійно** дослідіть творчість митця, який привернув вашу увагу найбільше, і підготуйте розповідь про нього з демонстрацією слайд-шоу.

Тема 28–29. МУЗИКА РОМАНТИКІВ

! ? Пригадайте, які твори композиторів-романтиків ви слухали в попередні роки? Це була вокальна чи інструментальна музика? Чи траплялися з-поміж них програмні твори?

Романтичний ідеал передбачає культ пристрастей, устремління до піднесеного, до свободи, а романтичний герой — це особистість із сильним характером. Тому не дивно, що з-поміж видів мистецтва, якими захоплювалися романтики, музиці належала пріоритетна роль. Адже музика — голос серця, здатна передавати все розмаїття почуттів і вражень від навколишнього світу, зокрема від природи, з підвищеною емоційною виразністю, тобто саме те, що прагнули відтворити митці нового покоління. Найхарактернішою рисою романтичної музики порівняно з попередніми стилями стає програмність, а панівною сферою образності — лірика. У непрограмній музиці посилилася образна конкретність.

Композитори-романтики виявляли інтерес до народної творчості, національно-самобутньої культури. Романтизм дав потужний імпульс формуванню національних композиторських шкіл. Розвивалися попередні традиції професійної музики Італії (творчість скрипаля-віртуоза Н. Паганіні), Франції (симфонії Г. Берліоза), Австрії (пісні Ф. Шуберта), Німеччини (твори Р. Шумана, опери Р. Вагнера). Разом з ними розквітають нові національні музичні школи: польська (Ф. Шопен, С. Монюшко), чеська (Б. Сметана, А. Дворжак), угорська (Ф. Ліст), норвезька (Е. Гріг), іспанська (І. Альбеніс), фінська (Я. Сібеліус), російська (П. Чайковський, М. Римський-Корсаков та ін.), українська (С. Гулак-Артемовський, М. Лисенко та ін.).

Музика яких композиторів з перерахованих вище національних шкіл вам знайома? Назвіть їхні твори, які пам'ятаєте.

Для того щоб глибше розкрити індивідуальний світ людини, романтики шукали особливі засоби вираження. Це знайшло втілення у творах малих форм: прелюдях, фантазіях, скерцо. Нового життя набула інструментальна мініатюра, здатна виражати почуття, які важко висловити. Виникли нові жанри: експромти, музичні моменти, ноктюрни, пісні без слів, інтермецо.

Які ви знаєте камерно-інструментальні жанри? Як, на вашу думку, жанр визначає особливості музичного образу? Поясніть на конкретних прикладах.

Фортепіанна творчість видатного польського романтика **Фредеріка Шопена** охоплює багато жанрів: концерти, сонати, балади, фантазії, ноктюрни, прелюдії, експромти, вальси, скерцо тощо (див. додаток 4). Незважаючи на відсутність програмних назв у цих творах, вони з надзвичайною емоційною проникливістю розкривають складний душевний світ особистості, втілюють широку палітру емоцій і почуттів. На відміну від багатьох сучасних йому митців, Ф. Шопен не цитував народні пісні.

Ежен Делакруа.
Портрет Фредеріка Шопена

Однак у його музиці відчутний національний колорит: її пронизують інтонації польських танців мазурки й полонезу. Вони символізують образ рідної Польщі, палку любов до Батьківщини, адже композитор тривалий час змушений був жити далеко за її межами. Шопена називають «душею фортепіано», тому що його поетична одухотворена музика передає найтонші порухи душі, розкриває нові нюанси виразовості для піаністів.

Ф. Шопен. Ноктюрн (на вибір).

Чи відчули ви романтичність прослуханої музики? У чому вона проявляється? Які почуття, настрої вона передає? Який нічний пейзаж, навіяний музикою, можна уявити? Опишіть його колорит, контрастні кольори мелодії та тла (акомпанемент).

Фото Антоніна Дворжака

Титульний лист першого видання «Слов'янських танців» з автографом автора

Антоніна Дворжака називають батьком чеської національної музики. На весь світ уславили ім'я композитора його «Слов'янські танці», у яких розкрито красу народної музики чехів, поляків, словаків, українців, сербів. Кожний із 16 танців — своєрідна музична замальовка чи природи, чи народного свята, сповненого радості й гумору. Проте композитор не цитує народні зразки пісенних і танцювальних мелодій, а майстерно

узагальнює характерні особливості фольклору різних народів, глибоко проникаючи в його «душу». Постає галерея національних образів: енергійний словацький чоловічий танець, що виконують з топірцями (схожий на гуцульський аркан), швидке і активне сербське коло, поетична польська мазурка, українські думки, побудовані на контрастному зіставленні плавних ліричних і стрімких танцювальних мелодій.

Композитор задумав танці як п'єси для фортепіано, але потім вирішив, що набагато колоритніше вони зазвучать у виконанні симфонічного оркестру.

А. Дворжак. «Слов'янські танці» (на вибір).

Які ознаки характеризують належність танців до романтичної музики?

У добу романтизму на арену музичної культури виходить новий тип митця — блискучий виконавець. Такими титанами музичного виконавства були **Нікколо Паганіні** в мистецтві скрипкової гри, а в царині фортепіанного виконавства — угорський композитор і піаніст **Ференц Ліст**.

Нову еру виконавського мистецтва відкрив в Європі італійський скрипаль-віртуоз Нікколо Паганіні, гра якого вражала сучасників емоційністю, глибиною експресії, артистизмом, неперевершеною технікою та блискучою імпровізацією. Він став першим, хто давав концерти без нот, граючи всі твори напам'ять. Вершиною його творчості вважають 24 каприси для скрипки соло. Увінчує цикл п'єса на знамениту тему, близьку італійській народній тарантелі, яскрава образність якої надихала багатьох композиторів на різноманітні аранжування. Ференц Ліст створив цикл фортепіанних етюдів за темами Нікколо Паганіні, які співзвучні оригіналу за віртуозною стихією та експресією.

Джордж Керстінг.
Портрет Нікколо Паганіні

Н. Паганіні. Каприс № 24 для скрипки соло.

Н. Паганіні — Ф. Ліст. Етюд № 6 ля мінор (варіації).

Порівняйте оригінальний твір Н. Паганіні з фортепіанним аранжуванням Ф. Ліста. Як змінюється тема у варіаціях?

Ф. Шмаус, К. Лафіт. Ф. Ліст грає для імператора Франца Йосифа й імператриці Єлизавети на балу в Будапешті (фрагмент)

У фортепіанній творчості — сонатах, рапсодіях, етюдах, парафразах і транскрипціях — з особливою оригінальністю проявилось новаторство Ференца Ліста. Він збагатив звучання улюбленого інструмента колористичними ефектами, розширив його технічні можливості, фортепіано зазвучало як оркестр. Музика угорських рапсодій Ф. Ліста яскраво передає національний колорит. У спадщині митця багато програмних творів. В одному з них він створив образ українського гетьмана Івана Мазепи, втілюючи його із симфонічним розмахом.

Ф. Ліст. Етюд «Мазепа».

Опишіть свої враження від музики. Схарактеризуйте основну тему твору. Яке значення ритму, акордової фактури у створенні образу? Він драматичний чи ліричний?

Композиторів-романтиків цікавили нові засоби музичної зображальності, що було пов'язано з програмністю інструментальних творів. Джерела зображальності були різноманітні: зазвичай автори зверталися до літературної програмності, пов'язаної зі словом, або до картинно-живописної, навіяної образотворчим мистецтвом, картинами природи. Програма могла обмежуватися назвою твору або мати розгорнутий сюжет. Щоб відобразити мінливість і контрастність життя, композитори створювали програмні цикли, де кожна частина, окрема мініатюра — це певний момент з калейдоскопа життєвих вражень.

!? Які твори з прослуханих вами в попередні роки належать до програмних? Пригадайте п'єси з циклів «Пори року» П. Чайковського і «Карнавал» Р. Шумана. Як побудовано ці цикли, яким чином об'єднано п'єси? Обговоріть і колективно визначіть, який тип програмності переважає в цих творах.

Німецький композитор **Роберт Шуман** відкрив у музичному мистецтві світ фантастичних образів. У його спадщині чимало програмних творів, зокрема циклічних, побудованих на основі образного контрасту, притаманного музиці епохи романтизму. Яскравим прикладом такого циклу є «Фантастичні п'єси» для фортепіано, де кожна п'єса передає емоційно забарвлені моменти життя: поривчастість і протест або ліричні роздуми й мрії. Цикл відкриває задумлива мрійлива картинка «Увечері», якій протиставлено бурний, збуджений «Порив». За ним — елегантна, сповнена таємничої ніжності мініатюра «Навіщо?», яка емоційно контрастує з гострими злетами й падіннями п'єси «Причуди». Уся збірка побудована на подібному контрасті.

Густав Зернер. Роберт Шуман

Р. Шуман. «Фантастичні п'єси» (на вибір).

!? Поясніть назву твору. Чому композитор поєднав п'єси в цикл саме такою назвою? Як музика передає атмосферу таємничості, нереальності?

Жанрове оновлення торкнулося й симфонії, адже зміна типу образності нерідко зумовлювала зміну музичної форми. Франц Шуберт написав двочастинну симфонію (№ 8), через що вона отримала назву «Незакінчена», а у «Фантастичній симфонії» французького романтика Гектора Берліоза п'ять частин.

Прикладом творчої переробки фольклорних джерел є «Українська симфонія» Михайла Калачевського — один з перших зразків цього жанру в українській музиці. Тематичною основою цього програмного твору стали мелодії українських народних пісень, які розвиваються у межах класичної форми симфонічного циклу. Композитор зберігає їхні жанрові особливості, збагачуючи оркестровими тембрами. У першій

частині, написаній у формі сонатного алєгро, використано дві народні пісні: «Віють вітри» (головна партія) і «Йшли корови із діброви» (побічна партія). Друга частина — Інтермецо-скерцандо — жартівлива народна сценка. У третій частині звучить героїко-епічна мелодія історичної пісні «Побратався сокіл з сизокрилим орлом». Фінал побудований на зіставленні двох тем, в основі яких — народні танцювальні пісні «Ой гай, гай» і «Ой джигуне, джигуне».

М. Калачевський. Українська симфонія (фрагменти).

Схарактеризуйте основні теми симфонії. Як мелодії народних пісень змінюються у процесі симфонічного розвитку (тембр, темп, динаміка тощо).

Йшли корови із діброви. Українська народна пісня (див. додаток 1).

Вільгельм Август Рідер.
Портрет Франца Шуберта

Важливою ознакою романтизму стала ідея синтезу мистецтв. У цей період посилилася взаємодія музики з поезією та театром, що спричинило розквіт жанрів *романсу* і опери.

Саме в романсах, незалежно від країни, де їх було створено, втілювалася мрія людини про щастя. Синтез поетичного слова й музики давав змогу передавати почуття, доступні й зрозумілі кожній пересічній особистості.

Одним із перших серед романтиків почав створювати пісні й романси австрійський композитор **Франц Шуберт** — автор понад 600 вокальних творів і кількох вокальних циклів. У його мініатюрах з щирістю і глибиною розповідається про людину, часто нещасливої долі, тому що всі її сподівання розбиваються об життєві рифи. У «ліричну сповідь» часто влітається тема природи, яка ніби резонує з душевним станом персонажів.

Ф. Шуберт. Вокальний цикл «Зимовий шлях» (твори на вибір).

В Україні романси називали також *солоспівани*. У повсякденному побуті співали народні пісні-романси літературного походження, а також твори композиторів-аматорів. Із-поміж них найвідоміші «Їхав козак за Дунай» (вірші С. Климівського), «Стоїть гора високая» (вірші Л. Глібова), «Дивлюсь я на небо» та «Взяв би я бандуру» (вірші М. Петренка).

Для композиторів-романтиків центральною постає проблема створення національної опери в багатьох країнах.

Таким чином, музичний романтизм увів до мистецтва інтонаційні скарби фольклору різних народів, розкрив невичерпну складність людської душі, розширив художні можливості програмності й виконавської віртуозності, збагатив музичну культуру новими відкриттями в царині синтезу мистецтв.

Взяв би я бандуру. Українська народна пісня на вірші М. Петренка (див. додаток 1).

Мистецька скарбничка

Романс — сольна, переважно лірична пісня (рідше дуєт або тріо), що виконують зазвичай із інструментальним супроводом, найчастіше фортепіано або гітари.

1. Назвіть основні ознаки романтизму в музиці, провідні жанри, зокрема ті, що втілювали ідею синтезу мистецтва.
  2. Як вплинула виконавська майстерність Н. Паганіні та Ф. Ліста на розвиток інструментальної музики?
  3. Поміркуйте, чому композитори-романтики стали активно використовувати програмність у музиці, виявили зацікавленість фольклором.
  4. За бажанням організуйте у вільний час музичну вітальню «Чарівні мелодії романсу». Проведіть дискусію щодо ідеалів композиторів-романтиків і прокоментуйте слова Р. Шумана «розум помиляється, почуття — ніколи».
- Мистецький проект** (групова робота) на тему «Національні школи в музиці епохи романтизму». Оберіть представників національних композиторських шкіл і підготуйте презентації про їхню творчість (з музичними фрагментами). Обговоріть усі презентації, порівняйте національні особливості музики й зробіть самостійно висновки, узагальнення.

Тема 30–31. РЕАЛІСТИЧНИЙ СТИЛЬ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ

Як ви думаєте, у якому з видів мистецтва кращі можливості для зображення правди життя?

У середині XIX ст. романтизм поступився місцем *реалізму*, який часто розглядають як його протилежність, як мистецтво «втрачених ілюзій». Романтики намагалися створити нову, прекрасну реальність, а реалісти — правдиву. Вони відображували життя у справжніх образах, а не у вигаданих, що виникли в уяві митця.

Розвивався реалізм у різних країнах не одночасно і набував різноманітних форм. Нерідко митці починали свій творчий шлях як романтики, а згодом переходили на позиції реалізму. У цей період у мистецтві спостерігають одночасне існування класицистичних, романтичних і реалістичних тенденцій. Усі ці стилі тяжіли до вищих орієнтирів краси, але обирали різні шляхи її досягнення. Своєрідне взаємне переплетення стилів завжди відбувалося в мистецтві й особливо в кожну перехідну добу.

Реалістичний напрям, як і попередні стилі, виявився в різних мистецьких галузях — літературі

(романи й повісті Ч. Діккенса, О. Бальзака, М. Гоголя, Л. Толстого), живописі (картини Г. Курбе, І. Репіна), музиці (опери Дж. Верді, М. Мусоргського), театрі (М. Щепкін, М. Заньковецька). Реалізм був представлений багатьма національними і авторськими варіантами стилю. Проте всім їм була властива *достовірність* у відтворенні дійсності. Показовою є поява творів, що містять не лише правдивість, а й сатиру.

В образотворчому мистецтві набув розквіту так званий *критичний реалізм*, який змальовував явища соціальної дійсності, працю простих людей. Відмінною рисою реалізму є звернення до повсякденного життя в побутовому та історичному жанрах, у портреті й пейзажі.

Легенда іспанського мистецтва **Франсіско Гойя** створив свій дивний світ образів у численних картинах (понад 6 тис.) і гравюрах, які вражають таємничою загадковістю. У його романтичних роботах раннього періоду — вуличних сценках, святкуваннях, прогулянках, іграх — переважає декоративність. Наступний період розкриває іншу грань його таланту — реалістичну. У серії гостро сатиричних гравюр «Капрічос» митець відкрив нове бачення світу з його пороками й страхіттями. Отже, митця вважають предтечею реалістичного мистецтва.

Франсіско Гойя.
Повітряний змій

Франсіско Гойя.
Дівчина з глечиком

Що відбувається на картинах? Що можна розповісти про цих людей? Чим вони займаються, як одягнуті? Схарактеризуйте художні засоби митця (композиція, контраст світла і тіні, динаміка). У якій з ілюстрацій домінують ознаки романтизму, а в якій — реалізму?

Гюстав Курбе.
Автопортрет («Відчайдушний»)

Жан-Франсуа Мілле.
Збиральниці колосків

Гюстав Курбе.
Віяльниці

До якого жанру належать картини? У чому особливість їх композицій? Порівняйте колорит картин. Що можна сказати про персонажів? Чим відрізняються реалістичні образи від романтичних?

Оноре Дом'є. Груші.
Карикатура на короля Луї Філіппа
(фрагмент)

Графіка відомого майстра експресивного рисунка та *карикатури* Оноре Дом'є — це гостра сатира на тогочасне суспільство. У живописних полотнах він часто зображував праль, водноносів, ковалів, робітників, міську юрбу. Картина «Вагон третього класу» — приклад фрагментарності композиції, улюбленого прийому митця, котрий дає змогу відчутти зображене як частину дії, що відбувається за її межами.

Оноре Дом'є.
Вагон третього класу

Жуль Бастьєн-Лепаж.
Лондонський чистильник
взуття

Що відбувається на картинах? Кого зображено? Якими засобами Дом'є зосередив увагу глядача на фігурах у центрі, якими зобразив людей у віддаленні? Доведіть, що ці твори реалістичні, а не романтичні.

Послідовники французького критичного реалізму створювали також образи дітей бідняків за роботою, як, наприклад, **Жуль Бастьєн-Лепаж**.

У російській культурі високого розвитку реалізм досяг у творчості художників-передвижників І. Крамського, М. Ге, І. Рєпіна, В. Перова, В. Васнецова, І. Шишкіна та ін. Вони створили в Петербурзі Товариство пересувних художніх виставок (1870), що згуртувало навколо себе передових російських і українських митців. Передвижники не просто правдиво зображували історичні події, природу, людей у різних жанрах, а й поширювали свої демократичні погляди на суспільну роль мистецтва серед населення міст.

3 історії шедевра

Українська тема посідала значне місце у творчості видатного художника-реаліста **Іллі Рєпіна** (1844–1930), який був родом із Чугуєва на Харківщині. В історичному жанрі митця більше цікавили не самі події, а людські характери. Всесвітньо відома картина «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», яка існує у двох авторських варіантах, сповнена народного гумору. У ній І. Рєпін вперше вводить в історичний живопис таку кількість зображень людей, які сміються.

Для втілення масштабного задуму багатофігурної композиції (розмір 2,03 × 3,58 м) художник їздив на Хортицю, вивчав історичні джерела, консультувався у знаного етнографа Д. Яворницького (на картині він зображений

у ролі писаря). Під час спостережень за різними колоритними типажами облич в Україні та на Кубані було створено багато етюдів. Натурниками для зображення персонажів картини були сучасники художника. Зокрема, під час перебування в Качанівці на Чернігівщині йому позував сам господар поміщицького маєтку Василь Тарновський-молодший, відомий меценат і колекціонер українських старожитностей, а з його кучера І. Рєпін «списав» образ козака Голоти.

Ілля Рєпін. Запорожці пишуть листа турецькому султанові (ескіз)

В одному з листів І. Рєпін писав із захопленням про українських козаків: «Ніхто в усьому світі не відчував так глибоко свободу, рівність і братерство. Запорожжя завжди залишалося вільним і нікому не підкорилося!»

Ілля Рєпін. Запорожці пишуть листа турецькому султанові

Розкажіть, що відбувається на картині у момент, який виокремив художник з потоку історичних подій. Опишіть характерні образи запорожців, їхній одяг, зброю. Зверніть увагу, як реалістично художник передав пози, погляди, міміку козаків, які придумують різноманітні дошкульні слова або емоційно на них реагують. Чи всі козаки сміються? У чому полягає оригінальність композиції? Схарактеризуйте її плановість, колорит.

Українські митці по-різному втілювали принципи реалізму у своїй творчості. Провідними членами Товариства передвижників стають вихідці з України: К. Трутовський, М. Пимоненко, М. Ярошенко, А. Куїнджі, О. Мурашко, К. Костанді. Новаторське мистецтво передвижників завдяки виставкам у Києві, Харкові, Одесі ставало здобутком широких верств населення, виховувало в українців художні смаки й громадянські почуття. Під впливом зростання національної свідомості в суспільстві виникла реалістична художня школа Миколи Мурашка.

Костянтин Трутовський, чудовий знавець українського сільського побуту, наповнював зображувані сюжети виразними життєвими деталями. Адже поетична краса народних обрядів, звичаїв, одягу українців викликали в нього справжнє захоплення.

На портретах **Миколи Ярошенка** поряд з людьми інтелектуальної праці можна побачити типових для демократичного мистецтва пересічних персонажів, таких як дівчину-курсистку, в'язнів, коваля тощо. Картинам митця притаманні достовірність, правдивість зображення деталей.

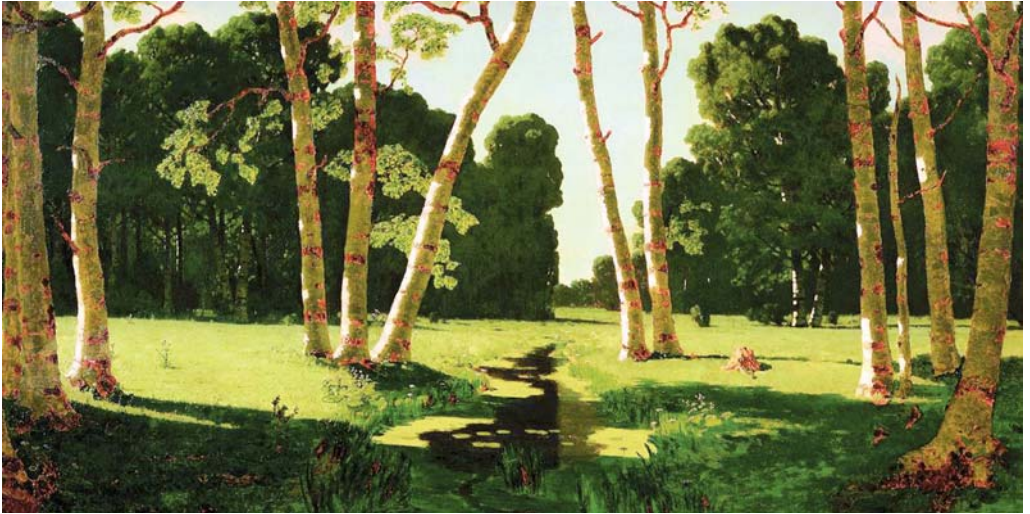
Новаторською для пейзажу стала творчість **Архипа Куїнджі**. Перша ж виставлена ним картина — «Ніч на Дніпрі» — стала сенсацією в Петербурзі. Художник володів тонким мистецтвом гри світла і кольору. На полотні «Березовий гай» він передає різкий контраст світла й тіні, який створює враження яскравого сонячного повітря.

Костянтин Трутовський.
Вдягають вінок

Микола Ярошенко. Портрет художника
Миколи Миколайовича Ге

Архип Куїнджі. Березовий гай

Схарактеризуйте теми й образи художників-передвижників. Яка з картин вам сподобалася найбільше? Чому?

Правдиве зображення життя українського села — основна тема творчості провідного майстра жанрового живопису, художника-передвижника **Миколи Пимоненка**. На його живописних полотнах «оживали» народні обряди та звичаї, побут і ярмарки, різноманітні серйозні й жартівливі сцени з життя українців. Зазвичай реалістичний сюжет розгортається на тлі чарівної природи.

Ранні твори засновника Товариства південноросійських художників **Кириака Костанді**, який очолив одеську живописну школу, принесли йому успіх та визнання на пересувних виставках.

Микола Пимоненко. Брід

Кириак Костанді. В люди

До яких жанрів належать картини, представлені на ілюстраціях? Розкажіть, як ви розумієте ці сюжети. У чому, на вашу думку, полягає реалізм зображення?

В епоху блискучого розвитку пейзажного живопису в українському мистецтві мальовничість скромних сільських краєвидів привертала увагу багатьох художників. Вони відтворювали національні ландшафти з поетичністю і достовірністю, передавали настрої природи, замилювання її красою. «Шукачем сонця» називали витонченого пейзажиста **Володимира Орловського**, майстра сонячного колориту, світлотіньових ефектів. Пензель **Сергія Васильківського** віртуозно змальовував українські ліси, річки, повитий смерковим сумом степ. Творча спадщина митця налічує майже 3,5 тис. полотен різних жанрів.

*Володимир Орловський.
Хати в літній день*

*Сергій Васильківський.
Сторожа запорозьких вольностей*

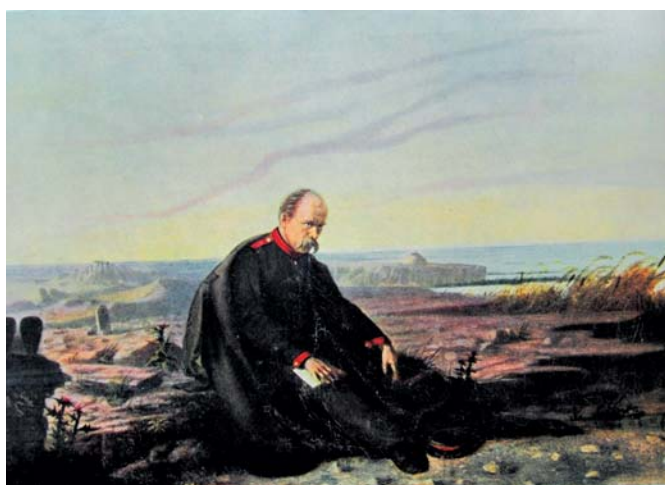
Які настрої викликають у вас зображені українські краєвиди? Як художники використовують засоби світлотіні, колориту?

Зачинателем західноукраїнської реалістичної школи живопису вважають **Корнила Устияновича**, який створив багато портретів, низку картин на історичні теми й пейзажі. У картинах митця, наприклад, «Мазепа на переправі через Дніпро», «Битва під Зборовом», «Бойківська пара», «Гуцулка біля джерела», відчутні потужні традиції класицизму і романтизму.

В історичному жанрі й баталіях вагомим був творчий доробок буковинського митця **Миколи Івасюка**. Його твори мають яскравий національний колорит, вирізняються досконалістю складних багатофігурних композицій.

Микола Івасюк. В'їзд Богдана Хмельницького в Київ

Корнило Устянянович. Шевченко на засланні

Микола Івасюк. Мати

Реалістичні риси були притаманні й мистецтву скульптури — монументальній і станковій. У містах України були встановлені пам'ятники видатним діячам культури.

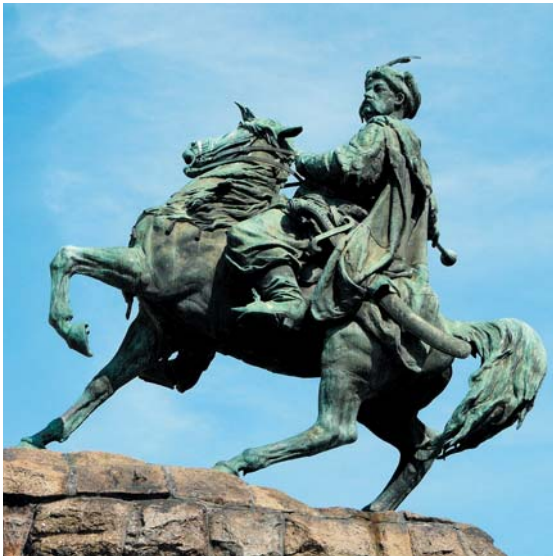
Перші реалістичні зображення в українській скульптурі виникають завдяки творчості **Михайла Микешина**. За його проектами встановлено чимало пам'ятників у Петербурзі, Києві, Севастополі. До числа кращих тво-

рів майстра належить кінний пам'ятник гетьману Богдану Хмельницькому на Софійській площі в Києві, який став одним із символів міста.

Автор пам'ятників І. Котляревському та М. Гоголю в Полтаві **Леонід Позен** розробляв також історичний і побутовий жанри у станковій скульптурі, звертаючися до реального життя і національних тем. Особливим драматизмом сповнена його скульптурна композиція «Лірник».

Леонід Позен. Лірник

Михайло Микешин. Пам'ятник Богдану Хмельницькому

Леонід Позен. Бюст полтавського художника Ярошенка

У чому, на вашу думку, полягає реалістичність пластичних зображень?

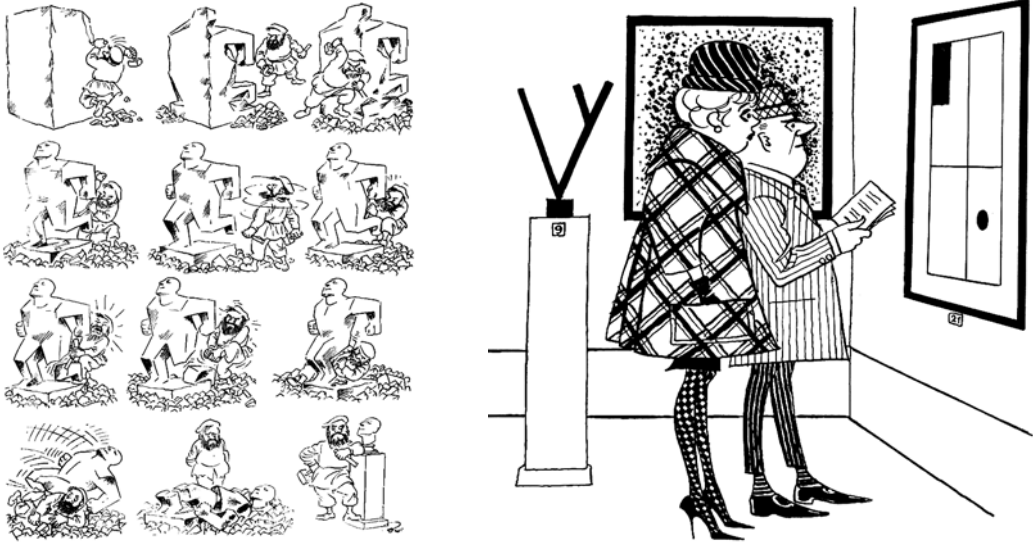
Таким чином, реалізм збагатив образотворче мистецтво новими сюжетами й образами, удосконалив його виразні засоби. Кращі художники реалістичного напрямку присвятили свої твори зображенню історії, природи й побуту свого народу. Отже, вони піднімаються до критичного осмислення явищ дійсності, що було характерним для передових митців того часу.

Варіант 1. Намалюй реалістичну композицію в побутовому жанрі на тему українських народних обрядів (кольорові олівці, пастель, крейда; тонований папір).

Варіант 2. Придумай і намалюй сатиричну картину, карикатуру чи шарж на тему мистецтва або життя сучасного підлітка (кольорові олівці, фломастери). Роздивися карикатури Херлуфа Бідструпа та запропонуй до них підписи.

Мистецька скарбничка

Карикатура (від італ. «перевантажувати», «перебільшувати») — навмисне смішне або спотворене зображення предмета або особи. Комічного ефекту досягають за допомогою перебільшення характерних рис образу.

Реалізм (з фр. *realisme* — дійсний) — художній напрям, який передбачає правдиве, історично достовірне, об'єктивне і всебічне відображення дійсності специфічними засобами художньої творчості.

1. Назвіть видатних художників-реалістів. Яким жанрам живопису надавали перевагу художники реалістичного напрямку і яких персонажів вони зазвичай зображували?
  2. Порівняйте особливості стилів реалізму і романтизму на прикладі картин певного жанру.
  3. Як виявився реалістичний напрям у мистецтві скульптури?
  4. **Самостійно** проведіть дослідження і з'ясуйте, хто з художників присвячував твори тематиці українського козацтва.
- За бажанням у вільний час ознайомтеся з творчістю видатного іспанського художника за фільмом «Гойя, або Тяжкий шлях пізнання» (1971, реж. К. Вольф).

Тема 32. РЕАЛІСТИЧНИЙ СТИЛЬ У МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ

!? У яких музичних жанрах найкраще, на вашу думку, втілювати реалістичні образи: вокальних чи інструментальних?

Якщо романтики намагалися передати ставлення до внутрішнього світу людини в піднесено-емоційній манері, так би мовити, «голосом серця», то в реалістичному мистецтві митців цікавить сувора правда життя. Для музики — це досить складне завдання, адже їй не притаманна конкретика «зображення життя у формах самого життя». Реалістичне відображення здійснюють через посилення інтонаційної виразності, драматизму ситуацій. Почуття простої людини зіставляють з жорстокими обставинами її оточення, отже, музика набуває загостреної соціальної спрямованості. Про реалізм в музиці, як стиль і творчий метод, правомірно говорити тоді, коли композитор конкретизує музичні образи за допомогою слова, сценічної дії, тобто використовує синтетичні жанри, зокрема *оперу*.

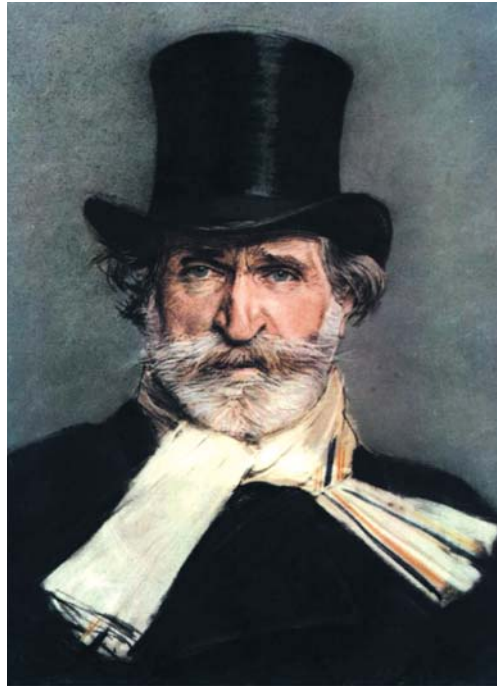
Композитори-реалісти внесли в музику нове коло образів, пов'язан-

них як з повсякденним життям людини, так і з великими історичними подіями за участі народних мас. Реалізм — це доба введення народної пісні в музику, але не простого цитування, а піднесення до інтонаційного узагальнення.

Деякі реалістичні властивості творів музичного мистецтва виявляються, починаючи з епохи Відродження. У багатьох композиторів XIX ст. риси реалізму і романтизму переплітаються.

У західноєвропейській культурі найяскравішим виразником музичного реалізму вважають видатного італійського композитора **Джузеппе Верді** (1813–1901). Він автор 26 опер, кращі з яких належать до вершин оперного мистецтва. Творчість митця є прикладом високого гуманізму, спрямованого проти соціальної несправедливості, глибокого осягнення внутрішнього світу героїв. Реалістичному стилю композитора притаманні такі риси, як злиття музики з драматичною дією, простота і виразність наспівних мелодій, коріння яких — у італійській народній пісні.

Джованні Больдіні.
Портрет Джузеппе Верді

!? Пригадайте опери Дж. Верді, які ви слухали раніше. Як ви думаєте, чи належать ці твори до реалістичних? Поясніть свою думку.

Жанрово-тематична палітра оперної творчості Дж. Верді багатоманітна, вона охоплює героїчні, ліричні та комічні твори. Свій творчий шлях майбутній реформатор оперного мистецтва розпочав як романтик, його героїко-патріотичні опери сприймали в Італії як заклик до боротьби за національне єднання. Найпопулярнішими у світовому оперному репертуарі стали три «зіркові» реалістичні опери: «Травіата», «Трубадур» і «Ріголетто», присвячені знедоленим людям, які страждають і гинуть унаслідок соціальної нерівності.

На прикладі опери «Ріголетто» (за п'єсою В. Гюго «Король бавиться»), яку Дж. Верді вважав найкращим своїм творінням, можна простежити неповторний стиль великого маестро, його реалістичні відкриття в царині музичної драми з багатогранними образами-характеристиками.

Музична драматургія опери — це напружений і динамічний наскрізний розвиток. Конфлікт закладений у трагічній долі головного героя — старого блазня, потворного горбуна Ріголетто, який постає то злим і жорстоким циніком, коли він насміхається, знущається над аристократами, то ніжним і люблячим батьком єдиної доньки Джільди, закоханої в легковажного красеня герцога. По-шекспірівськи масштабно вирішений в опері цей складний і неоднозначний образ. Його з надзвичайною силою правдивості автор протиставляє розбещеному придворному оточенню. У вокальній партії блазня використано «колючі» ритми й загострені декламаційні інтонації. Колорит наспівної партії юної Джільди сповнений світла. Образ герцога рельєфно характеризує знаменита галантна пісенька. Характери персонажів та їхні взаємини втілені правдиво, мелодії лаконічні та інтонаційно конкретні й виразні.

Важливе місце в оперній драматургії виконує виразна оркестровка. У фінальній картині грози композитор, імітуючи лютування негоди, використовує живописний звукопис, багатство тембрових барв. Співом хору із закритим ротом передано завивання вітру, гуркотом литавр — грім, оркестровими пасажами-зигзагами — блискавки, що ніби прорізують нічну темряву. Так створено гнітюче тло розв'язки трагедії, яка призвела до загибелі Джільди.

Сцена з опери «Ріголетто» в Одеському національному академічному театрі опери та балету

— Дж. Верді. Опера «Ріголетто». Арія Джільди. Арія-монолог Ріголетто.
— Пісенька герцога. Фінальна сцена бурі.

Порівняйте музичні образи-характеристики головних персонажів опери.

Рідкісна театральність, сценічність опери «Ріголетто», у якій вирують шекспірівські пристрасті, приваблювала багатьох постановників. Неперевершеним виконавцем партії герцога був знаменитий італійський

тенор Лучано Паваротті, голос якого можна почути в одній з екранізацій опери. Цей оперний шедевр йде на сценах Одеського національного академічного театру опери та балету, Київського муніципального театру опери і балету для дітей та юнацтва (виконують італійською мовою).

Прагнення до реалізму, правдивості музичних образів за допомогою урізноманітнення виражальних засобів характерно для російської музики. Композитори яскраво відображали у своїх операх глибоку давнину, старовинні обряди й перекази, сільський побут, казкові теми тощо. В операх М. Римського-Корсакова і П. Чайковського разом із реалістичними, глибоко правдивими характеристиками образів збережені риси романтизму. За глибиною реалізму і драматизму вирізняються опери «Борис Годунов», «Хованщина» і «Сорочинський ярмарок» Модеста Мусоргського.

Пригадайте, які твори М. Мусоргського ви слухали в попередні роки. Чи проявлялися в цій музиці реалістичні мотиви? Чи були серед них твори, тематика яких пов'язана з Україною?

Модест Мусоргський (1839–1881) — яскравий композитор-реаліст і виразник народних дум, в його операх народ стає головним героєм. Композитор створює правдиві, рельєфні музичні образи. Замість оперних арій він застосовує жанр пісні, адже інтонаційно вони ближчі до фольклорних зразків. Кульмінаційний момент опери «Борис Годунов» — сцена під Кромами, де народ, справжній творець історії, постає у стихійному пориві. У цьому протесті він виявляє свою богатырську міць.

Ілля Рєпін. Портрет композитора М. Мусоргського

— М. Мусоргський. Хор «Расходилась, разгулялась удаль молодецкая» з опери «Борис Годунов».

Яка роль динамічного, темпового розвитку, поліфонічних засобів у створенні образу народу?

Олександр Головін.
Портрет Ф. Шаляпіна в ролі
Бориса Годунова

Іван Білібін. Келія у Чудовому монастирі.
Ескіз декорацій до опери М. Мусоргського
«Борис Годунов»

Реалістичні картини народного життя змальовані у сценічних творах українських композиторів.

Перлиною української класики стала музична картина «Вечорниці» **Петра Ніщинського (1832–1896)**, яка є *дивертисментом* до вистави «Назар Стодоля» Тараса Шевченка. Майже вся музика побудована на матеріалі народних пісень і танців. Центральна її частина — знаменитий чоловічий хор «Закувала та сива зозуля».

Денис Січинський

Реалістичні тенденції, пов'язані з народними обрядами, проникають і в історико-романтичні опери українських композиторів. Тема опери «Роксолана» **Дениса Січинського (1865–1909)** нав'яна народними переказами про сміливу українську дівчину Настю Лісовську, що потрапила в турецько-татарську неволю і полюбила своєю вродою і розумом султана. До кращих сторінок опери належать хори. Світлий, граційно-танцювальний хор русалок з прологу (написаний у ритмі баркароли) інтонаційно пов'язаний із весняними народними наспівами.

— П. Ніщинський. Хор «Закувала та сива зозуля».

— Д. Січинський. Опера «Роксолана». Хор русалок з прологу.

Які настрої втілює музика? Схарактеризуйте хорову фактуру творів.

Опера «Роксолана» не була завершена автором. Остаточну редакцію здійснив Мирослав Скорик (1993), після чого її поставили на сцені Львівського оперного театру силами студентів Вищого музичного інституту ім. М. В. Лисенка.

Марка з портретом Роксолани.
Автор Олексій Штанко

Львівський національний академічний театр опери та балету імені Соломії Крушельницької

Роксолана. Музика І. Білика, вірші невідомого автора (див. додаток 1).

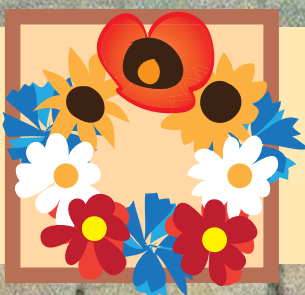
Мистецька скарбничка

Дивертисмент (від фр. *divertissement* — «звеселяння», «розвага») — музичний жанр, вставна або заключна частина драматичної чи музичної вистави, що складається зі співу, танців, комічних сценок, пародій та інших номерів розважального характеру, зазвичай не пов'язаних із сюжетом.

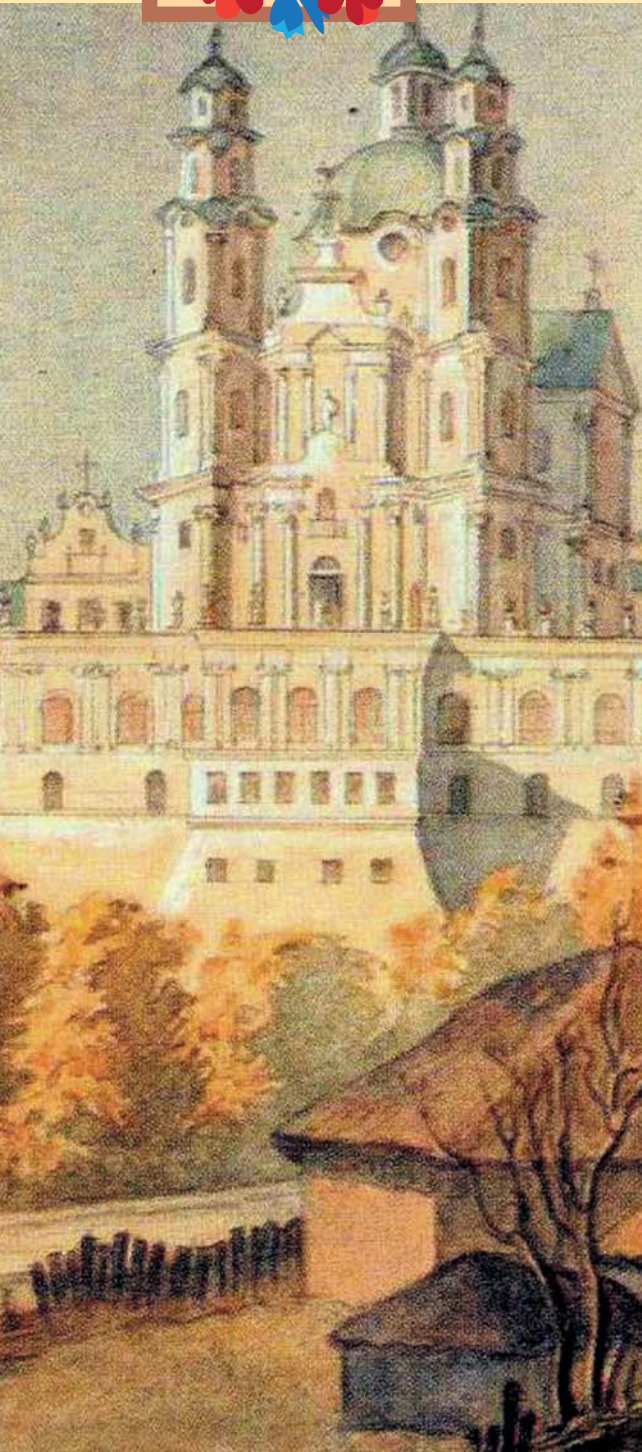
Опера (від «праця, твір») — синтетичний вид музичного мистецтва, зміст якого втілено в сценічних музично-поетичних образах. В опері поєднано музику, драматургію, образотворче мистецтво, хореографію.

1. Назвіть особливості реалізму в музиці порівняно з романтизмом.
2. У чому, на вашу думку, полягає реалістичність головних героїв опери Дж. Верді «Ріголетто»?
3. У яких операх українські композитори використовували народні обряди, яка їх роль в оперній драматургії?
4. У вільний час подивіться екранізації опери «Ріголетто», фільми про Роксолану на <https://www.youtube.com>
За бажанням підготуйте презентацію фрагмента одного з українських народних обрядів (колективна робота).

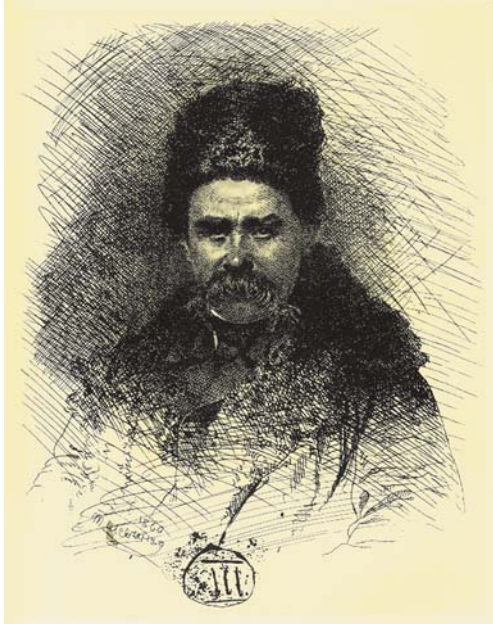
Тема 33. СТИЛЬОВИЙ СИНТЕЗ. ТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І МИКОЛИ ЛИСЕНКА

Поміркуйте, чи можуть поєднуватися риси різних стилів у творчості митця. Чи знаєте ви приклади співіснування різних стильових ознак в одному творі?

Художня творчість, як ви вже розумієте, завжди зумовлена історичною епохою та панівними в ній світоглядними ідеями. Проте авторський стиль залежить також від загальних особливостей національної культури й від особистості митця, його естетичних ідеалів та устремлінь. Українське мистецтво XIX ст. — це період розвитку романтизму, а потім — реалізму. Ознаки цих стилів можуть співіснувати в культурі й творчості окремих митців по-різному. У народів, що вели боротьбу за свою національну незалежність, реалізм розвинувся пізніше. Це тому, що сильнішими були романтичні мотиви, пов'язані зі ствердженням національної самобутності, зверненням до славної історії, до народної творчості. Бурхлива епоха висунула новий тип митця — громадського діяча

з принципами демократизму і народності, що зумовлювало реалістичне світосприймання. До такого типу митця-громадянина належали Великий Кобзар, поет і художник Тарас Шевченко і видатний композитор, фундатор вітчизняної музики Микола Лисенко.

Тарас Шевченко. Автопортрет у шапці й кожусі (офорт)

Микола Лисенко

Що ж єднає ці постаті? Т. Шевченко народився в сім'ї кріпаків, і його тільки в дорослому віці викупили з кріпацтва. М. Лисенко ж походив з дворянської родини. Його мати закінчила Інститут шляхетних дівчат і розмовляла здебільшого французькою мовою. Діяльність поета припадає на першу половину XIX ст. — на добу романтизму, зародження української національної ідеї. Композитор писав музику в другій половині цього самого століття — у час суворих заборон української культури й проникнення реалістичних ідей у мистецтво. Чому ж їх поставлено поряд?

На поглядах обох митців позначилися ідеї романтизму, який в українській художній культурі тривав до середини XIX ст., а в музиці — до початку XX ст. Цей стиль нерідко поєднувався з властивостями реалізму, інколи — класицизму чи бароко, породжуючи своєрідний стильовий синтез.

Проте єднає Шевченка і Лисенка не належність до митців-романтиків і не безперечна підвищена емоційність творів. Їх об'єднує те, що вони втілювали національні художні ідеали у творчості, правдиво відтворювали життя свого народу, хоча й різними мистецькими засобами.

Обоє були закохані в народну пісню. Із дитинства вона стала супутником життя Тараса. Микола Лисенко все життя збирав і обробляв український фольклор, який став основою його творчості.

Єдне їх також те, що митці досконало опанували європейський досвід і досягли висот професіоналізму у творчості. Як і закликав Т. Шевченко: «Учітесь, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь».

Тарас Шевченко (1814–1861) навчався в Петербурзькій академії мистецтв, яку закінчив зі срібною медаллю. Становлення митця і громадянина відбувалося в епоху панування романтизму в образотворчому мистецтві, тому в юнацькі роки його твори були охоплені романтичним духом. Улюблений учень К. Брюллова, Т. Шевченко, відійшовши від академізму класичної освіти з його умовністю відтворення дійсності, прокладав нові шляхи у творчості. Віддавши данину романтизму як у поезії, так і в малярстві, зрілим майстром він приходить до реалізму.

Відомо понад 1000 зразків образотворчого мистецтва Т. Шевченка в портретному, пейзажному, побутовому жанрах, з яких не всі збереглися. Вони домінували в його творчості, хоч він також створював композиції на історичні, міфологічні, релігійні теми. Своїм фахом Т. Шевченко вважав саме малярство. Особливе визнання мали його *офорти*. За них українському митцю було присвоєно звання академіка з гравюри.

Ще в молодості Т. Шевченко став популярним портретистом. Особливою витонченістю, поетичністю вирізняються романтичні жіночі портрети. Проте створеним наприкінці життя портретам акторів Михайла Щепкіна та Айри Олдріджа притаманна реалістичність зображення.

Тарас Шевченко.
Портрет дівчини з собакою

Тарас Шевченко.
Портрет Михайла Щепкіна

У численних автопортретах митець наче намагався зазирнути у власну душу. Перша спроба пізнати себе виявилася в романтичному автопортреті (1840), з якого на глядача дивиться сповнена творчої наснаги молода людина. Автопортрети пізнього періоду творчості сприймаються як драматична сповідь людини про життя, сповнене тяжких випробувань долі.

Тарас Шевченко. Автопортрет (1840)

Тарас Шевченко. Автопортрет (1860)

Порівняйте перший і останній автопортрети митця. Чим вони відрізняються? Про який душевний стан свідчить вираз обличчя?

Під час подорожей Україною митець створив велику кількість рисунків та акварелей, у яких змалював чудову природу краю та його історичне минуле, сцени з життя селян. Романтичний дух часу, яскраво виражений у поезії Кобзаря, вніс у його мистецькі твори елементи новаторства. Про це свідчать шість ранніх офортів до альбому «Живописна Україна», які зачаровують правдивими образами, графічною технікою, зокрема світлотіньовими ефектами. У найдраматичніший період життя на засланні Т. Шевченко зображував сувору природу Казахстану, зі щирим співчуттям малював казахів у їхньому важкому повсякденні, створив серію глибоко реалістичних малюнків.

На високий щабель в українському малярстві підносить Т. Шевченко побутовий жанр, колоритно розповідаючи фарбами про історії з народного життя. У його творчості вперше в українському мистецтві з такою силою прозвучало глибоке емоційне співпереживання долі простих людей.

Тарас Шевченко. У соборі
Почаївської лаври

Тарас Шевченко. Киргизеня

Тарас Шевченко. Селянська родина

Тарас Шевченко. Циганка-ворожка

Розкрийте сюжети картин. Що ви можете сказати про зображених людей? Як художніми засобами Т. Шевченко передав глибину простору? Кого він зобразив на дальньому плані в композиції «Киргизеня»?

Національний музей Тараса Шевченка
<http://museumshevchenko.org.ua/page.php?id=84&lang=ru>

3 історії шедевра

Шевченка вважають основоположником реалізму в українському образотворчому мистецтві. Реалістичним є його найбільший за розміром твір олійного живопису «Катерина», виконаний на тему однойменної поеми (1842). Про створення картини та її зміст Т. Шевченко повідомляє в одному з листів:

«...Я намалював Катерину в той час, як вона попрощалася зі своїм москалем і вертається в село, у царині під куренем дідусь сидить, ложечки собі струже і сумно дивиться на Катерину, а вона, сердешна, тіль не плаче... а москаль дере собі, тільки курява ляга; собачка ще поганенька доганя його та нібито гавкає. По однім боці могила, на могилі вітряк, а там тільки степ мріє. Отака моя картина».

Через драму української дівчини-кріпачки митець розкриває трагедію самої України.

Тарас Шевченко. Катерина

Спадщина Шевченка-художника за глибиною почуттів, силою драматизму та суворою правдою стоять разом з його полум'яними поезіями. Живопис і графіка Кобзаря дали могутній поштовх до пробудження національної свідомості, інтересу до природи та культури України. Його образи надихали багатьох художників — сучасників і послідовників (Л. Жемчужникова, І. Соколова, К. Трутовського та ін.), у творчості яких формувалися реалістичні принципи мистецтва, українська тематика стала провідною для наступного покоління митців.

Хто автор духовного гімну України «Молитва за Україну»?

Для всіх українців Кобзар став національним символом. З-поміж митців, які продовжували справу Т. Шевченка з розбудови української культури, одне з центральних місць належить **Миколі Лисенку** (1842–1912) — композитору, фольклористу, хоровому диригенту, піаністу, педагогу. Його спадщина охоплює майже всі музичні жанри. Автор духовного гімну України М. Лисенко став музичним символом української нації.

Ніхто з композиторів не написав стільки творів на тексти Т. Шевченка, як М. Лисенко (понад 90). Поезія Кобзаря вплинула на формування тематично-образного змісту музики М. Лисенка.

У 1868 р. до відзначення сьомих роковин з дня смерті Т. Шевченка, майже водночас з'явилися два твори на вірші його «Заповіту». Мелодію написав полтавський учитель, композитор-аматор Г. Гладкий.

Молодий композитор, ще студент Лейпцизької консерваторії, Микола Лисенко написав на прохання львівської «Просвіти» свій перший, як він вважав, твір «Заповіт» для соло тенора, чоловічого хору з фортепіанним супроводом. Прочитання вірша було камерним, в елегійному ключі.

Рояль Миколи Лисенка (експонат музею)

Т. Маєргофер. Михайло Вербицький

Другий твір належав **Михайлу Вербицькому** (1815–1870), автору Державного гімну України. Його інтерпретація поезії нагадує високе мистецтво академічного живопису, де прочитується велична ідея народного поета-пророка, ніби в стилі античності. Тому композитор звертається до монументальних засобів: оркестру, соло баса і двох хорів — мішаного і чоловічого. Оркестровий вступ є своєрідним словом від автора, що готує слухача до сприймання слів поета.

Так виникли дві різні хорові версії: одна — монументальна, героїко-епічна, друга — лірична, камерна.

— *М. Вербицький.* Хор «Заповіт».

— *М. Лисенко.* Хор «Заповіт».

! ? У якому з творів звучать урочисті, волелюбні інтонації? Який хор нагадує думу? Який характер мелодії, що співає бас у творі М. Вербицького — пісенний чи декламаційний?

Унікально, що до тексту «Заповіту» зверталися понад 40 композиторів! У цьому списку разом з українцями найвідоміші російські композитори П. Чайковський, М. Мусоргський, С. Рахманінов, С. Прокоф'єв.

Із «Заповіту» розпочав Микола Лисенко грандіозний задум — цикл «Музика до Кобзаря», що складається з 87 творів. У цьому циклі композитор яскраво втілює в музичних образах і зворушливі ліричні вірші, й поезію, що закликає до боротьби за щастя знедоленого народу. Це кантата «Радуйся, ниво неполітая», солоспіви «Ой, одна я, одна» та ін.

У вокальній ліриці М. Лисенка на тексти Т. Шевченка представлена тема кохання, характерна для романтизму, любов до Батьківщини («Мені однаково», «Чи ми ще зійдемося знову», дуєт «І широкою долину»). Ніжні почуття виявляються в пейзажних романсах «Садок вишневий коло хати», «Княжна» («Зоре моя вечірняя») та ін.

Музична ерудиція, ґрунтовна професійна освіта (навчання в Лейпцизькій консерваторії) та багаторічна фольклористична діяльність композитора, пов'язана з аранжуванням народної музики (зібрав кількасот зразків різних жанрів), дали змогу поєднати два потоки національної культури — народний і професійний.

Прагнучи розкрити музичними засобами особливості українського характеру, «українську душу», М. Лисенко значно розширив ідейно-тематичні обрії української музики. У його творчості ознаки національного стилю набули нової якості на базі домінуючого на той час романтизму. Цикл «Музика до Кобзаря», створований українським композитором упродовж тривалого часу, став неповторним музичним пам'ятником Шевченкові.

! ? Пригадайте, які ви знаєте опери М. Лисенка? Які з них написані для дітей?

Зразком національної героїко-патріотичної опери стала монументальна народна музична драма «Тарас Бульба» (на лібрето М. Старицького за М. Гоголем). Уперше в музиці набула багатогранного втілення історична, козацька тематика. Головний персонаж опери — богатир-патріот Тарас Бульба, схарактеризований в музиці рисами епічної могутності.

Марки із зображенням українських композиторів

Показова щодо цього його героїчна пісня «Гей, літа орел». Арію Тараса Бульби М. Лисенко написав на текст пісні кобзаря з поеми Т. Шевченка «Гайдамаки».

М. Лисенко. Опера «Тарас Бульба». Арія «Гей, літа орел».

Які реалістичні риси притаманні музичному портрету Тараса? Який тембр голосу використовує композитор? Чи можна уявити, що арію Тараса співає тенор? Чому?

Борис Гмиря в ролі Тараса Бульби в однойменній опері М. Лисенка

О. Хвостенко-Хвостов. Ескізи костюмів до опери М. Лисенка «Тарас Бульба»

Багата і різнопланова оперна спадщина М. Лисенка охоплює різні жанри: лірико-побутовий («Наталка-Полтавка»), комічний («Різдвяна ніч»), лірико-фантастичний («Утоплена»), оперу-сатиру («Енеїда»). Він є засновником дитячої опери-казки.

Пригадайте особливості жанрів рапсодія, елегія, сюїта. Хто з європейських композиторів започаткував жанр рапсодії в інструментальній музиці?

Микола Лисенко написав чимало фортепіанних п'єс у популярних для романтизму жанрах: рапсодія, ноктюрн, елегія, експромт, пісня без слів. Нерідко це журливі мініатюри («Елегія», «Пливе човен води повен»). Національна самобутність притаманна Другій українській

рапсодії, що складається з повільної імпровізаційної Думки та швидкої Шумки. Унікальним поєднанням народних пісень із бароковими формами вважають «Українську сюїту» у формі старовинних танців.

Композитор М. Лисенко — основоположник української школи фортепіанного виконавства. Його зусиллями українська фортепіанна музика зазвучала в концертах для широкої публіки, а його твори увійшли в золотий фонд вітчизняної фортепіанної музики.

У спадщині композитора чимало зразків музично-поетичної лірики на вірші сучасників (І. Франка, Лесі Українки, О. Олесья, Дніпрові Чайки), зарубіжних поетів-романтиків (Г. Гейне, А. Міцкевича) — епізоди хвилюючої розповіді про нерозділене кохання, розлуку й самотність.

М. Лисенко. Друга рапсодія для фортепіано. Сарабанда «Сонце низенько, вечір близенько». Дует «Коли розлучаються двоє».

Порівняйте характер музики частин рапсодії. Який український народний інструмент імітують в Думці? Які настрої втілює музика дуету?

Музей видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького <http://mvdruk.kiev.ua/>

Пам'ятник Т. Шевченку, м. Львів

Пам'ятник М. Лисенку, м. Київ

В Україні важко знайти композитора, який би не звертався до поезії Кобзаря. На тексти Т. Шевченка або за мотивами його творів написано чимало музики в різних жанрах. Нараховано понад дві тисячі творів! Ніхто з поетів не має стільки музичних інтерпретацій, як Т. Шевченко. Перша опера «Катерина» за Шевченком належить композитору-аматору з Миколаївщини **Миколі Аркасу**. Десятки хорів на слова поета створив буковинський композитор **Сидір Воробкевич**, кантату «Лічу в неволі», хори й романси — галичанин **Денис Січинський**. Декілька музичних версій існує на вірші «Садок вишневий коло хати», «Три шляхи».

Зробимо узагальнення: живописні та графічні твори Т. Шевченка, як і музика М. Лисенка, освітлені відданою любов'ю до України. Їхня спадщина вплинула на свідомість народу, спонукала українців до боротьби за краще майбутнє: поет і художник — силою поетичних і візуальних образів, композитор — силою музики. Як палкі патріоти вони сповідували принцип народності. Це виявилось у глибоко національних і соціально загострених образах Кобзаря і в опорі на український фольклор у творчості засновника української композиторської школи М. Лисенка. Отже, багатогранна діяльність цих велетнів нашої культури мала винятково важливе значення в піднесенні українського мистецтва на новий щабель історичного розвитку.

— **Реве та стогне Дніпр широкий.** Українська народна пісня на вірші Т. Шевченка (див. додаток 1).

Варіант 1. Створи емблему фольклорного фестивалю (*графічні матеріали на вибір*). За бажанням скористайтеся ідеями з варіантів композицій.

Варіант 2. Створи ескіз для оформлення диска «Шевченко і музика» (матеріали на вибір, за бажанням застосуй комп'ютерну графіку). Роздивися варіанти композицій.

Мистецька скарбничка

Офорт (від фр. *eau-forte* — букв. азотна кислота) — вид гравюри на металі, де заглиблені елементи друкарської форми утворюють за допомогою «травлення» металу кислотою.

- !?
1. Які види й жанри образотворчого мистецтва охоплює творчість Т. Шевченка? Які з його творів вам найбільше подобаються і чому?
  2. Як творчість Великого Кобзаря вплинула на українську культуру, зокрема музику?
  3. Схарактеризуйте багатожанрову спадщину М. Лисенка, поясніть його роль у розвитку української музики.
  4. Заспівайте пісні на вірші Т. Шевченка, створіть мелодію до одного з віршів поета.
  5. **Мистецький проект** «Шевченко і Лисенко — фундатори української культури» (робота в парі).

РОЗДІЛ II. ПАНОРАМА МИСТЕЦТВ:

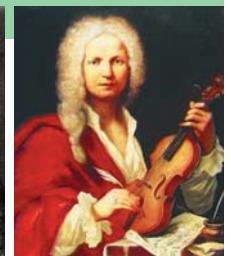
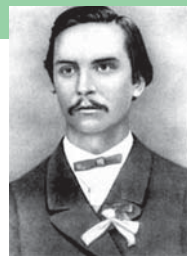
1

2

3

4

- 1 Назвіть українські народні музичні інструменти, зображені на ілюстраціях.
- 2 Схарактеризуйте інструмент, поширений у музичній культурі бароко.
- 3 Визначте з-поміж портретів композиторів засновника української композиторської школи й автора акапельних хорових концертів.
- 4 Які композитори писали музику для цих інструментів? Наведіть приклади творів, схарактеризуйте їх жанрові та стилеві особливості.
- 5 Порівняйте жанри симфонії та сюїти на конкретних музичних творах. Який з цих жанрів набув вершинного розквіту в епоху класицизму?
- 6 Поясніть поняття «симфонічний розвиток».

ПЕРЕВІРЯЄМО СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

7

8

9

10

До якого стилю належать ці пам'ятки архітектури?

7

Визначте та порівняйте особливості скульптури бароко і класицизму.

8

Які картини з-поміж поданих ілюстрацій написано в романтичному стилі, а які в реалістичному?

9

Які види мистецтва представлені на ілюстраціях? До яких стилів вони належать?

10

Чи можуть стилі поєднуватися у творчості одного митця? Наведіть приклади.

11

Запропонуйте ідею емблеми фестивалю «Зустрічі у просторі культури: Україна — Європа» та мелодію, що стане гаслом цього заходу.

12

ДОДАТКИ

Додаток 1

Твори для виконання (основні та додаткові)

I семестр

Кольорова планета

Музика і вірші А. Побужанської

Го-лу - бе без-хмар-не не-бо, жов-те сон-це на сві-тан-ку, хви-лі
мо-ря бі-рю-зо-ві, бі-ла пі-на, мов сме-тан-ка, зе-лень
пар-ків, цвіт са-дів, кві-тів ко-льо-ри яс-кра-ві — це зем-
ля мо-я, мій дім в ніж-ній рай-дуж-ній о-пра-ві. *Пр:* Ко-льо-
ро-ва пла-не-та мо-я, ко-льо-ро-ва пла-не-та Зем-ля, ко-льо-
ро-ва пла-не-та-ди-тя. Ко-льо-ро-ва. В ру-ки
я ї-ї візь-му, — збе-ре-жу, збе-ре-жу, збе-ре-жу. В ру-ки
я ї-ї візь-му, — збе-ре-жу, збе-ре-жу, збе-ре-жу.

1. Голубе безхмарне небо, жовте сонце на світанку,
Хвилі моря бірюзові, біла піна, мов сметанка,
Зелень парків, цвіт садів, квітів кольори яскраві —
Це земля моя, мій дім в ніжній райдужній оправі.

Приспів:

Кольорова планета моя, кольорова планета Земля,
Кольорова планета-дитя. Кольорова.
В руки я її візьму, — збережу, збережу, збережу.
В руки я її візьму, — збережу, збережу, збережу.

2. Крила лебедів — вітрила чистоти високих мрій,
Пишність пави, лева силу, мудрість всіх строкатих змії,
Граціозність від косуль, величавість від оленя.
Збережу красу землі, щоб співали покоління.

Приспів.

Музика звучить

Музика і вірші Л. Горової

Му-зи-ка жи-ве в мрі-ях і дум-ках, мов-чан - ні і сло-ві,

му-зи-ка жи-ве в на-ших по-чут-тях три - во - ги й лю - бо - ві. І ко-

ли зву-чить во - на, зу - пи - ня-єть-ся час, все на-

род-жу-єть - ся знов, ні - би впер-ше ко-жен раз! *Пр: І* про

все за-бу-ва-єть-ся, лиш лю - бов за-ли-ша-єть-ся,

за-ти-ха - є все, за-мов-ка-є все, зав-ми-ра-є все на зем-лі, ко - ли

му - зи - ка зву - чить. За - ти - ха - є все, за - мов - ка - є все,

зав-ми-ра - є все на зем-лі, ко-ли му-зи-ка, му-зи-ка зву - чить!

1. Музика живе
В мріях і думках,
Мовчанні і слові,
Музика живе
В наших почуттях
Тривоги й любові.
І коли звучить вона,
Зупиняється час,
Все народжується знов,
Ніби вперше кожен раз!

Приспів:

І про все забувається,
Лиш любов залишається,
Затишає все, замовкає все,
Завмирає все на землі,
Коли музика звучить.
Затишає все, замовкає все,
Завмирає все на землі,
Коли музика, музика звучить!

2. Може, і давно
Сивіє печаль
У когось на скронях,
Може, із сльози
Або із дощу
Краплина в долонях.
Може, ще початком
Буде кінець
І настане свято
Для наших сердець!

Приспів. (двічі)

Земля моїх батьків

Музика З. Яропуда

Вірші В. Матвієнка

Єв - ро - па, Єв - ро - па — на - ро - дів сі - м'я, а в цен - трі Єв - ро - пи Вкра -

ї - на мо - я. Зем - ля все - пло - дю - ща са - дів та пше - ниць, Кар -

пат сме - ре - ко - вих, до - нець - ких зір - ниць, вог - нів При - дні - про - в'я, хе -

рсонсь - ких сте - пів, де чу - ти роз - го - мін і хвиль, і віт - рів.

Мов сон - це, за - гра - ва вста - є, то в дом - нах Крив - ба - су ме -

тал ви - гра - є. І чу - ють по - діль - ська, пол - тав - ська зем - ля, що

їх За - по - рі - жжя ві - та - є зда - ля. Ра - ді - є по - лись - ка мо -

я сто - ро - на — «Ко - заць - ко - го мар - шу» не мовк - не стру - на.

Європа, Європа —
Народів сім'я,
А в центрі Європи —
Україна моя.
Земля всеплодюща
Садів та пшениць,
Карпат смерекових,
Донецьких зірниць.

Вогнів Придніпров'я,
Херсонських степів,
Де чути розгомін
І хвиль, і вітрів.
Мов сонце, заграва
У небі встає,
То в домнах Кривбасу
Метал виграє.

І чують подільська,
Полтавська земля,
Що їх Запоріжжя
Вітає здаля.
Радіє поліська
Моя сторона —
«Козацького маршу»
Не мовкне струна.

І ти, юний друже,
Завжди пам'ятай:
То все Україна,
Наш сонячний край!
І ти, юний друже,
Завжди пам'ятай:
То все Україна,
Наш сонячний край!

Ольвія

Музика *Б. Теніна*Вірші *Г. Лопоткіна*

У сер-пан-ку за-гад-ко - вім спить смаг-ля-ва Оль-ві - я,
 ди-во-світ доб-ра й лю-бо - ві, мрі-я не-спо-ло-ха-на мо - я.
 Ба-чу вог-ни-ще до не - ба, чу-ю цит-ри сріб-ний спів.
 Знов і знов і - ду до те - бе із да - ле-ких манд-рів, з ю-них снів.
 Пр.: Оль-ві - я... Оль-ві - я... Ли-не ча-су те - чі - я.
 Як ру - но зо - ло - те, хви-ля мо-ря Чор - но-го.
 Крізь ві - ки сві - тиш ти, квіт-ко зо - ря - на мо - я.
 В сер-ці мрі - я цві - те,
 ка - ро - о - ка Оль - ві - я.

1. У серпанку загадковім
Спить смаглява Ольвія,
Дивосвіт добра й любові,
Мрія несполохана моя.
Бачу вогнище до неба,
Чую цитри срібний спів.
Знов і знов іду до тебе
Із далеких мандрів, з юних снів.

Приспів:

Ольвія... Ольвія...
Лине часу течія.
Крізь віки
Світиш ти,
Квітко зоряна моя.
Як руно золоте,
Хвиля моря Чорного.
В серці мрія цвіте,
Кароока Ольвія.

2. Тануть промені багряні.
Обрій чебрецем пропах.
Сходить місяць над лиманом,
Кличе у світи Чумацький Шлях.
Допливу з Гіпербореї,
Стріну вроду молоду
І до амфори твоєї
Спраглими вустами припаду.

Приспів.

Давня пісня

Музика *О. Богомолець*Вірші *Л. Костенко*

По - гас - ли кос - три - ща сто - я - а - а - нок, у
 зем - лю пі - шли пле - ме - на. За - бра - ли в хо - лод - ні кур -
 га - а - а - ни со - ки - ри, мечі й пи - сьме - на. Стья -
 ні - ли брас - лети і гре - бе - ні, роз - па - лись на - мис - та раз -
 - ки, що їх одя - га - ли дре - е - е - вні смаг -
 ля - ві - і ю - ні жі - н - ки.

Погасли кострища стоянок,
У землю пішли племена.
Забрали в холодні кургани
Сокири, мечі й письмена.
Стьмяніли браслети і гребені,
Розпались намиста разки,
Що їх одягали древні
Смагляві юні жінки.
І келихи срібні, і чаші,
Що йшли по кругу колись,
Покрилися порохом часу
І холодом тліну взялись.
Та, може, мені здалося —
А час не все переміг.
На чашах тепло збереглося
Тих вуст, що торкалися їх.
І в пута тяжкі клинописні,
Закована з давніх-давен,
В степу оживає пісня
Давно зацімлілих племен.

Києве мій

Музика І. Шамо

Вірші Д. Луценка

Грає мо-ре зе - ле - не, ти-хий день до-го - ра. До-ро-ги-ми для
ме - не ста-ли хви-лі Дніп - ра, де ко-ли-шуть-ся ві - ти за-
ко - ха-них мрій... Як те - бе не лю - би - ти, Ки - є - ве мій!

1. Грає море зелене,
Тихий день догора.
Дорогими для мене
Стали хвилі Дніпра,
Де колишуться віти
Закоханих мрій...
Як тебе не любити,
Києве мій!

2. В очі дивляться кани,
Серце в них переллю.
Хай розкажуть коханій,
Як я вірно люблю.
Буду мріяти й жити
На крилах надій...
Як тебе не любити,
Києве мій!

3. Спить натомлене місто
Мирним, лагідним сном.
Ген вогні, як намисто,
Розцвіли над Дніпром.
Вечорів оксамити,
Мов щастя прибій...
Як тебе не любити,
Києве мій!

Каде Руссель

Французька народна пісня

Обробка Ж. Векерлена

Вірші Д. Луценка

Ка - де Рус - сель в ба-гат-стві жив, Ка - де Рус - сель в ба-гат-стві
жив, хат-ку без да - ху він ку - пив, хат-ку без да - ху він ку-
пив. Гал-ки о - хо-че в ній міс - тять-ся, вліт-ку і лас-тів-ки гніз-
дять-ся. Так, так, так, все це так: Ка-де Рус - сель та-кий ди - вак.

1. Каде Руссель в багатстві жив, (двічі)

Хатку без даху він купив. (двічі)

Галки охоче в ній містяться,

Влітку і ластівки гніздяться.

Так, так, так, все це так:

Каде Руссель — такий дивак.

2. Аж два каптани він пошив, (двічі)

Третій з паперу ще зробив, (двічі)

В дощ і в мороз — легкий, чудовий

Носить каптан він паперовий.

Так, так, так, все це так:

Каде Руссель — такий дивак.

3. Є у Русселя три монети, (двічі)

А більш в кишенях грошей — де там! (двічі)

Борг заплатить дає він слово,

Гроші в торбинку кида знову.

Так, так, так, все це так:

Каде Руссель — такий дивак.

Брате Якоб

Французька народна пісня

Are you sleep-ing, are you sleep-ing? Bro-ther John, bro-ther John.

Mor-ning bells are rin-ging, mor-ning bells are rin-ging. Ding ding dong, ding ding dong.

Французькою

Frere Jacques, Frere Jacques,
 Dormez-vous? Dormez-vous?
 Sonnez les matines! Sonnez les matines!
 Ding, dang, dong. Ding, dang, dong.

Німецькою

Bruder Jakob, Bruder Jakob,
 schlafst du noch, schlafst du noch?
 Horst du nicht die Glocken, horst du nicht die Glocken?
 Bim Bam Bom, Bim Bam Bom.

Англійською

Are you sleeping, are you sleeping?
 Brother John, brother John.
 Morning bells are ringing, morning bells are ringing.
 Ding ding dong, ding ding dong.

Мандрівний музика

Музика та вірші В. Івасюка

mf

При - віт до - ро - гам в рід - нім кра - ю й не - бу, що кли - че
нас в зо - ре - літ, ше-лес - ту лі - су, ше - по - ту мо - ря,
лю - дям і пта - хам — щи-рий при - віт. *Пр.:* Гру - ди від-
кри-ті, о - чі в бла - ки - ті, зву-ків у сер-ці — ці - лий о - ке-
ан, — всі во - ни, на - че я - го - ди з гро - на, ли-нуть ве-
сіль - но на мій но - тний стан. Мій но - тний стан.

1. Привіт дорогам в ріднім краю
Й небу, що кличе нас в зореліт,
Шелесту лісу, шепоту моря,
Людям і птахам — щирий привіт.

Приспів.

2. Я — мандрівний музика, друзі,
Славлю кохання, сонце, весну.
І чи я в щасті, і чи я в тузі,
З струн моїх лине спів вдалину.

Приспів.

Приспів:

Груди відкриті, очі в блакиті,
Звуків у серці — цілий океан, —
Всі вони, наче ягоди з грона,
Линуть весільно на мій нотний стан.

Ave Maria

Музика Дж. Каччіні*

A - ve Ma - ri - a, A - ve Ma - ri - a!

A - A - A - ve Ma - ri -

a! A - A - A -

ve! A -

ve Ma - ri - a, a - ve Ma - ri - a! A -

A - A - ve Ma - ri - a!

* Твір «Ave Maria», на думку деяких дослідників, належить композитору Володимирі Вавілову і є стилізацією творчості Дж. Каччіні, якому приписали авторство.

Мамині очі

Музика *Е. Бриліна*Вірші *Ю. Тітова*

Ма-ми-ні о - чі для ме-не од-ні — чи то ве-се-лі, чи от сум-ні.

В них я на-ді - ю сво-ю за-па-лю, ни-ми я ві - рю, і ни-ми люб-лю.

Ма-ма смі-еть-ся — від то - го теп-ло про-ме-нем яс-ним на сер-це ляг-ло.

Ма-ма су-му-є, а я — о-бій-му, ма-ми-ні сльо-зи до се-бе візь-му.

Пр.: Ма-мо, не плач! Ти є - ди-на, як світ! Хай про-май-не біль-ше

ти - ся - чі літ. Ус-міш-ку ніж-ну ме - ні по-да-руй,

біль-ше ні-ко-ли в жит - ті не су-муй, не су - муй.

//-ті не су-муй, не су - муй. Не су-муй, ма-мо.

1. Мамині очі для мене одні —
Чи то веселі, чи от сумні.
В них я надію свою запалю,
Ними я вірю, і ними люблю.
Мама сміється — від того тепло
Променем ясним на серце лягло.
Мама сумує, а я — обійму,
Мамині сльози до себе візьму.

Приспів:

Мамо, не плач! Ти єдина, як світ!
Хай промайне більше тисячі літ.
Усмішку ніжну мені подаруй,
Більше ніколи в житті не сумуй.

2. Очі твої — ніби квіти в саду,
В них я відряду для себе знайду.
Ніби цвіте біля мене ямин.
Світлом чарівним радіє твій син.
Мама сміється — від того тепло
Променем ясним на серце лягло.
Мама сумує, а я — обійму,
Мамині сльози до себе візьму.

Приспів.

Тік-так

Музика О. Лассо

Тік - так! Хви - лин-ки бі - жать, го - дин-ник по-спі - ша, дні
швид-ко ле - тять. Тік - так, да - вай ра - ху - вать! Зо-
зулень-ка знов нам поч-не ку - ку - вать. І го-дин-ни - ка зву-
ки кризь час по-ле-тять: тік-так, ку - ку, тік - так, ті-кі, ті - кі,
ку-ку, ті - кі, ті - кі, ку-ку, ті - кі, ті - кі, ку-ку, тік - так! Так,
ті-кі, ті-кі, ку-ку, ті - кі, ті - кі, ку-ку, ті-кі, ті - кі, ку-ку, тік-так!
День за днем і рік за ро - ком час і-
де, ми - ті радос - ті та щас - тя нам не - се.
і Хрис-та бла - го-сло-він - ня нам да - е.

Луна

Музыка О. Лассо

Э - хо! Ка - ко - е э - хо! Но где о - но? Где э - хо?

Ха, ха, ха, ха, ха! Нам вто - рит сме - хом. Вот так по - те - ха! Что

на - до? По - про - буй спеть бал - ла - ду, пес - ню. Ты спой нам!

«Ой ли, не мо - гу.» «По - че - му?» «Я не же - ла - ю.»

«Но от че - го?» «То боль - ша - я тай - на.» «Не ме - шай нам,

за - мол - чи. Коль ты лен - тий, то смолк - ни, нам

не ме - шай. На - дол - го про - стим - ся, э - хо, про - стим - ся, э -

хо! Вспом - ни всех нас. Ти - ше, ти - ше, е -

ле слыш - но, е - ле слыш - но, ти - ше.»

II семестр
Засумую я

Музика Л. Остапенко

Вірші М. Ткача

На - че в не - бі птах з ви - рі - ю, по - во - рот - ний шлях

мі - ря - ю, в бо - же - ство тво - є ві - ру - ю, мій

рід - ний кра - ю. На - че кра - шан - ка - пи - сан - ка,

на - ша до - ля тут пи - са - на, ма - те - ря - ми ко -

ли - са - на в тім бо - жім ра - і. Пр.: За - су - му - ю

я, сто - ро - на мо - я. Роз - пу - щу жа -

лі по сво - їй зем - лі. По - вер -

нись ту - ди, де з ро - си во - ди, на лю -

бов з да - вен світ бла - го - сло - вен.

1. Наче в небі птах з вірію,
Поворотний шлях міряю,
В божество твоє вірую,
Мій рідний краю.
Наче крашанка-писанка,
Наша доля тут писана,
Матерями колисана
В тім божім раї.

Приспів:

Засумую я,
Сторона моя.
Розпуцу жалі
По своїй землі.
Повернусь туди,
Де з роси води,
На любов з давен
Світ благословен.

2. Тут мій перший слід сонячно
Освятив у світ соняшник,
Тут зійшло мені сонечко
Моєї мрії.
Якщо десь душа зламана,
Знайде тут вона затишок,
Так ніде, як тут, лагідно
Любов не гріє.

Приспів.

Чарівна криниця

Музика М. Катричка

Вірші В. Слободяника

Ча - рів - ну знай - ду кри - ни - цю, де сер - дець люд - ських теп -
 ло. Ук - ра - їн - ців всьо - го сві - ту в ній спа -
 сен - не дже - ре - ло. Зву до рід - но - го по -
 ро - га зем - ля - ків у - сіх гур - том, і мо -
 лю за нень - ку Бо - га, за кри - ни - чень - ку з доб - ром.
Пр.: Від - шу - ка - ти кож - ну му - шу, на - віть ніч - чю при сві - чях,
 ук - ра - їнсь - ку щи - ру ду - шу, ту кри - ни - чень - ку в сві - тах.

1. Чарівну знайду криницю,
Де сердець людських тепло.
Українців всього світу
В ній спасенне джерело.
Зву до рідного порога
Земляків усіх гуртом,
І молю за неньку Бога,
За криниченьку з добром.

Приспів:

Відшукати кожну мушу,
Навіть ніччю при свічах,
Українську щирю душу,
Ту криниченьку в світах.

2. Скресла там вода цілюща,
В отчий край все поспіша.
України невмируща
Материнська в ній душа.
Жде матусина світлиця,
Всім сердечно б'є чолом.
І живуть всі українці
Цим цілющим джерелом.

Приспів.

3. Чарівна життя криниця, —
Батьківщини в ній тепло.
Всіх єднає українців
Це живлюще джерело.
Сонцем повниться світлиця, —
Стольний Київ над Дніпром.
Повертають українці
До криниченьки з добром.

Приспів.

Їхав козак за Дунай

Українська народна пісня на вірші С. Климовського

Ї - хав ко - зак за Ду - най, ска - зав: «Дів - чи - но, про - щай!»

Ти, ко - ни - ку во - ро - нень - кий, не - си та гу - ляй.

— По - стій, по - стій, ко - за - че! Тво - я дів - чи - на пла - че.

Як ти ме - не по - ки - да - єш — тіль - ки по - ду - май!

Їхав козак за Дунай,
Сказав: «Дівчино, прощай!»
Ти, конику вороненький,
Неси та гуляй.

— Постій, постій, козаче!
Твоя дівчина плаче.
Як ти мене покидаєш —
Тільки подумай!

— Білих ручок не ламай,
Карих очей не стирай,
Мене з війни зо славою
К собі очідай!

— Не хочу я нічого,
Тільки тебе їдного.
Ти будь здоров, мій миленький,
А все пропадай!

— Царська служба — довг війнський,
Їхати пора до війська,
Щоб границю захищати
Від лютих ворогів.

— І без тебе, мій любезний,
Враг ізгине лютий, дерзкий.
Ти на війну не ходи,
Мене не остав!

— Що ж тогди козаки скажуть,
Коли ж побіди докажуть,
Що довг царський я забув
І себе й людей.

— Ой мій милий, мій сердечний.
Коли ж рок судив так вічний,
Ти на войну поїжджай.
Мене не остав!

— Ой я тебе не забуду,
Поки жить на світі буду!
Зоставайсь, здоровенька,
Прощай, миленька.

Свиснув козак на коня, —
Зоставайся, молода.
Я приїду, як не згину
Через три года!

Звуки клавесина

Музика та вірші Н. Тананко
Переклад С. Масол

У му - зе - ї в най - ти - хі - шій за - лі се - ред дав - ніх
ста - туй і кар - тин ек - по - нат, що зра - зу ми впізна - ли, —
це ста - рез - ний доб - рий кла - ве - син. *Пр.:* Зву - ки кла - ве - си - на,
зву - ки кла - ве - си - на — чу - є - мо від - лун - ня дав - ни - ни.
Зву - ки кла - ве - си - на, зву - ки кла - ве - си - на, ла - гід - ні й про - зо - рі всі во - ни.

1. У музеї в найтихішій залі
Серед давніх статуй і картин
Експонат, що зразу ми впізнали, —
Це старезний добрий клавесин.

Приспів:

Звуки клавесина, звуки клавесина —
Чуємо відлуння давнини.
Звуки клавесина, звуки клавесина,
Лагідні й прозорі всі вони.

2. І коли свічки ряхтять надвечір,
Місяць сяйвом огорне ясним,
Клавесин наповнить холоднечу
Нотами надії і весни.

Приспів.

Світ заплетений у павутиння
Цифрових комп'ютерних мереж,
Та дзвінке звучання клавесина
І в новому світі не зітреш.

Приспів.

Ода до радості з симфонії № 9

Музика Л. ван Бетховена

Joy-ful, joy-ful, we a-dore Thee, God of glo-ry Lord of love;
Hearts un-fold like Flowers be-fore Thee, Op'n-ing to the sun a-bove.
Melt the clouds drive the dark of doubt a-way. Giv-er of im-
mor-tal glad-ness, fill us with the light of day!

Реве та стогне Дніпр широкий

Українська народна пісня на вірші Т. Шевченка

Ре-ве та сто-гне Дніпр ши-ро-кий, сер-ди-тий ві-тер за-ви-ва,
До-до-лу вер-би гне ви-со-кі, го-ра-ми хви-лю пі-дій-ма.

1. Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

2. І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.

3. Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.

Всякому городу нрав і права

Українська народна пісня на вірші Г. Сковороди

Вся-ко-му го - ро - ду нрав і пра - ва, вся-ка і - мі - є свій
 ум го - ло - ва. Вся - ко - го при - хо - ті во - дять за
 ніс, вся - ко - го ма - нить к на - жи - ві свій біс.

Всякому городу нрав і права,
 Всяка іміє свій ум голова.
 Всякого прихоті водять за ніс,
 Всякого манить к наживі свій біс.
 Лев роздирає там вовка в куски,
 Тут же вовк цапа скубе за виски,
 Цап на городі капусту псує,
 Всяк із другого дере за своє.
 Кожен, хто вищий — той нижчого гне,
 Дужчий безсильного давить і жме.
 Бідний багатому вірний слуга,
 Корчиться, гнеться пред ним, як дуга.
 Всяк, хто не маже — то дуже скрипить,
 Хто не лукавить — той ззаду сидить.
 Кожного рот дере ложка суха,
 Хто є на світі, щоб був без гріха?

Йшли корови із діброви
Українська народна пісня

Йшли ко-ро - ви із діб - ро-ви, а о - веч-ки з по - ля.
За-пла-ка-ла дів - чи-нонь-ка, із ко-за-ком сто - я.

Йшли корови із діброви, а овечки з поля.
Заплакала дівчинонька, із козаком стоя.
— Ти, козаче, сизий орлик, куди від'їжджаєш?
Та й на кого, сизий орле, мене покидаєш?
— Покидаю, дівчинонька, другому такому
Та й не скажеш тої правди, що мені самому.
— А як йому не сказати, як буде питати?
Він цілує, обнімає, правдоньку питає.

Взяв би я бандуру

Українська народна пісня на вірші *М. Петренка*

Взяв би я бан - ду - ру та й заг - рав, що знав,
че-рез ту дів - чи - ну бан-ду - рис-том став.

Взяв би я бандуру	Марусино, серце,	Де Крим за горами,
Та й заграв, що знав,	Пожалій мене,	Де сонечко сяє,
Через ту дівчину	Візьми моє серце,	Там моя голубка
Бандуристом став.	Дай мені своє.	З жалю завмирає.

А все через очі,	Маруся не чує,	Взяв би я бандуру
Коли б я їх мав,	Серця не дає,	Та й заграв, що знав.
За ті карі очі	З іншими жартує —	Через тії очі
Душу я б віддав.	Жалю завдає.	Бандуристом став.

Роксолана

Музика І. Білика

Вірші невідомого автора

Тихий вечір зо - рі за - сві - тив, десь в га - ю спі - ва - ють со - ло -
 в'ї. У він - ку з п'ян - ко - ї м'я - ти
 по му - ра - ві не при - м'я - тій
 вий - шла Рок - со - ла - на до Дні - стра.

Тихий вечір зорі засвітив,
 Десь в гаю співають солов'ї.
 У вінку з п'янок м'яти
 По мураві не прим'ятій
 Вийшла Роксолана до Дністра.

До води схилилася вона,
 Русу косу вітер розпліта,
 Понад річку пісня лине,
 То співає Україна —
 Край, край, край, де виросла вона.

В бистру воду скочила вона,
 Та й поплила з хвилями Дністра,
 Бо тебе, мій рідний краю,
 Лиш тебе кохаю.
 Край, край, край, де виросла мала.

Пісня на добро

Музика І. Карабиця

Вірші Ю. Рибчинського

Гей, на вид - но - ко - лі — кле - ни і то - по - лі,
там виш-не - ва ніч зго - ра. Там, в про-зо-рій ти - ші,
кві-тень вір - ші пи - ше, тра-вень на со - піл - ці гра.
Там ди - тин - ства вес - ни, рай - дуг пе - ре - вес - ла,
там по - ча - ток всіх шля - хів. Там ме - не спі - ва - ти
вчи - ла рід-на ма - ти, бу - ти щед-рим бать-ко вчив.
Пр.: Яб-лу - че - ва, со-лов'-ї - на в мо-їм сер-ці Ук - ра - ї - на,
в мо - їм сер - ці со - няч - ний Дніп - ро.
Щи-ра, світ-ла, про-ме-ни - ста, хай у - сіх ед - на - є піс - ня,

хай лу-на - є лю-дям на доб-ро!

Хай лу - на - є лю - дям на доб - ро!

1. Гей, на видноколі —
Клени і тополі,
Там вишнева ніч згора.
Там, в прозорій тиші,
Квітень вірші пише,
Травень на сопілці гра.
Там дитинства весни,
Райдуг перевесла,
Там початок всіх шляхів.
Там мене співати
Вчила рідна мати,
Бути щедрим батько вчив.
Приспів.

2. Гей на видноколі —
Ранки ясночолі,
Гори, ріки і поля.
Роки там ясніють,
Там сади рясніють,
Там співа моя земля.
Я дарую людям,
Щирим, добрим людям
В радісний, щасливий день
Зорі України,
Квіти України,
Буйний сад її пісень!
Приспів.

Приспів:

Яблунова, солов'їна
В моїм серці Україна,
В моїм серці сонячний Дніпро.
Щира, світла, промениста
Хай усіх єднає пісня,
Хай лунає людям на добро!

Додаток 2

Хронологічна таблиця стилів мистецтва

Епоха	Хронологічний період	Стилі
Давній час	Від найдавніших часів до V ст.	Єгипетський, античний, скіфський
Середньовіччя	V–XIV (XV) ст.	Візантійський, романський, готика
Відродження	XIV–XVI (XVII) ст.	Ренесанс
Новий час	XVII–XIX ст.	Бароко, рококо, класицизм, романтизм, реалізм

Додаток 3

Перелік творів для прослуховування

Автор твору	Назва твору	С.
Дж. Верді	Марш із опери «Аїда»	15
А. Хачатурян	Балет «Спартак» (Тріумф Риму, Цирк)	24
С. Прокоф'єв	«Скіфська сюїта» для симфонічного оркестру	33
	Київський знаменний розспів	43
К. Стеценко	«Всеноцна»	43
І. Карабіць	Опера-ораторія «Київські фрески»	43
В. Степурко	Духовні твори (на вибір)	43
П. Чайковський	Опера «Іоланта» (фрагменти)	53
С. Прокоф'єв	Танець лицарів із балету «Ромео і Джульєтта»	53
К. Орф	Кантата «Карміна Бурана» (Пролог, фрагменти на вибір)	61
О. Респігі	Сюїта для оркестру «Церковні вітражі»	61
Дж. Палестріна	Меса Папи Марчелло, Ave Maria	70
О. Лассо	«Луна», «Тік-Так»	80
М. Скорик	Три фантазії для лютні зі Львівської табулатури XVI ст.	81
А. Вівальді	Цикл «Пори року». Концерт на вибір	99
Й.-С. Бах	Токата і fuga для органа ре мінор	102
Г.-Ф. Гендель	Ораторії (фрагменти на вибір)	103
Л.-К. Дакен	«Зозуля»	120
Ж.-Б. Люллі	Гавот	120
Ф. Куперен	«Будильник»	120
Ж.-Ф. Рамо	Тамбурин. Ригодон	120
В. Берд	Волинка. Флейта і барабан	120
Й. Гайдн, В.-А. Моцарт, Л. ван Бетховен	Сонати для фортепіано (на вибір)	136
В.-А. Моцарт	Концерт для флейти та арфи з оркестром до мажор	137

Автор твору	Назва твору	С.
Й. Гайдн	Симфонія з ударами литавр (II частина)	139
Л. ван Бетховен	Симфонія № 5 (I частина). Симфонія № 9 (фінал)	140
М. Березовський	Хоровий концерт «Не отвержи мене во время старости», Соната для скрипки і чембало (II частина)	142
А. Ведель	«Херувимська»	142
Д. Бортнянський	Концерт для чембало з оркестром	143
Ф. Шопен	Ноктюрн (на вибір)	158
А. Дворжак	«Слов'янські танці» (на вибір)	159
Н. Паганіні	Каприс № 24 для скрипки соло	160
Н. Паганіні — Ф. Ліст	Етюд № 6 ля мінор (варіації)	160
Ф. Ліст	Етюд «Мазепа»	160
Р. Шуман	«Фантастичні п'єси» (на вибір)	161
М. Калачевський	Українська симфонія (фрагменти)	162
Ф. Шуберт	Вокальний цикл «Зимовий шлях» (фрагменти на вибір)	163
Дж. Верді	Опера «Ріголетто». Арія Джільди. Арія-монолог Ріголетто. Пісенька герцога. Фінальна сцена бурі	178
М. Мусоргський	Хор «Расходилась, разгулялась удаль молодецкая» з опери «Борис Годунов»	179
П. Ніщинський	Хор «Закувала та сива зозуля»	180
Д. Січинський	Опера «Роксолана». Хор русалок з прологу	180
М. Вербицький	Хор «Заповіт»	188
М. Лисенко	Хор «Заповіт»	188
М. Лисенко	Опера «Тарас Бульба». Арія «Гей, літа орел»	190
М. Лисенко	Друга рапсодія для фортепіано. Сарабанда «Сонце низенько, вечір близенько». Дует «Коли розлучаються двоє»	191

Додаток 4

Поетичні твори до тексту підручника

*Поетична ілюстрація до тексту
про Сікстинську Мадонну (с. 67)*

Хто смів сказати, що не богиня ти?
Де той безбожник, що без серця дрозі
В твоє лице небесне глянуть може,
Неткнутий блиском твої красоти?
Так, ти богиня! Мати, райська роже,
О глянь на мене з висоти!

І. Франко. Сікстинська Мадонна

*Поетична ілюстрація до тексту
про мадригали, написані на слова Данте та Петрарки (с. 70)*

Благословенні місяць, день і рік,
Пора, година, край, містина мила,
Коли краса її очей сп'янила
Мене, і став я бранцем їх повік.
Ф. Петрарка (переклад Д. Павличка).
Сонет 61 із «Книги Пісень»

В своїх очах вона несе Кохання, —
На кого гляне, ошчасливить вмиць;
Як десь іде, за нею всяк спішить,
Тріпоче серце від її вітання.
Данте (переклад М. Бажана).
Сонет 11 з сонетів і канцонів «Vita Nova»

*Поетична ілюстрація до тексту
про творчість «малих голландців» (с. 94)*

Простенький горщик, спадок давніх літ,
А в нім — осінні буйні хризантеми —
Для роздумів глибоких вічні теми,
Бо квіт і горщик — це мистецтва плід.

І. Коваленко.

Уривок з вірша «Натюрморт»

*Поетична ілюстрація до тексту
про творчість А. Вівальді (с. 99)*

На порозі весна й щебетання
Привітальних щасливих мелодій,

І струмки, що з шовковим дзюрчанням
Під зефір підіграють природі.
Та зчорніє враз небо, мов злодій,
Блискавиці, громи сповіщення
Розпочнуть, і змовчить пташка рання;
Але втне ще ясніш при нагоді.
Весна (*переклад з італійської*
Є. Яворського)

*Поетична ілюстрація до тексту
про звучання органа (с. 102)*

Звучав орган. Старий, як світ, підсвічник
Воскові гранули котив у смирний такт,
Душі і нот родився мідний акт...
Який тону в октавах акустичних,
А ти не відчував життя ознак...
Спинився час в розкішній насолоді...
Купалися в розкиданих думках,
Лиш дзеркало розгледіло в очах,
Яке у позолоті на комоді...
Реальність нашу погубило в снах...
С. Рачинська.
Уривок з вірша «Звучав орган»

У старовинному костелі —
Величезний орган.
У величезному органі
Живе ураган.
Він стогне і плаче,
Зриваючись на крик.

Він — радісний хлопчик.
Він — сумний старий.
У ньому сльози смутку
І смерть на бігу...
Ні, я в цьому залі
Сидіти не можу.
В. Івченко. Музика Баха

*Поетична ілюстрація до тексту
про творчість Шопена (с. 157)*

Шопена вальс... Ну хто не грав його
І хто не слухав? На чий устах
Не виникала усмішка примхлива,
В чий очах не заблищала іскра
Напівкоханя чи напівжурби...
М. Рильський.
Уривок з вірша «Шопен»

Додаток 5

Віртуальні екскурсії музеями світу

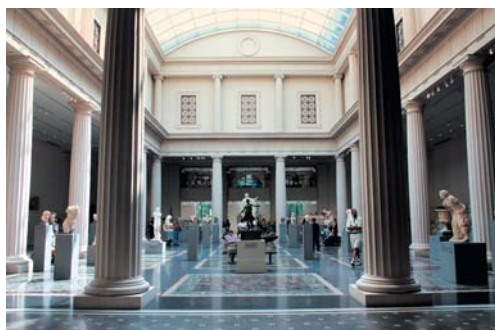
На сайті *музею Лувр (Париж, Франція)* представлена інформація про історію Лувру, список усіх колекцій. Вибираючи вид колекції, користувач одержує фото експоната, короткий його опис та історію створення. Під час віртуальної подорожі можна відвідати вибрані зали музею і оглянути їх з різних сторін. Також можна здійснити тематичні віртуальні тури.

<http://www.louvre.fr/>

У музеї *Метрополітен (Нью-Йорк, США)* є колекція староегипетських пам'яток, зібрання творів європейського живопису і скульптури. На сайті представлено список колекцій, є більше 3,5 тис. фотографій експонатів, можна відвідати віртуальні виставки. Частина експонатів для онлайн-перегляду надають тільки зареєстрованим користувачам.

<http://www.metmuseum.org>

На сайті *Музею бароко (Зальцбург, Австрія)* можна довідатися про екскурсії та виставки. Також можна ознайомитися з публікаціями. Особливістю зібрань цього музею є те, що всі вони присвячені ескізам. Це єдиний в Європі музей такого спрямування.

<http://www.salzburgmuseum.at/index.php?id=1330>

Музей історії мистецтв (Відень, Австрія) зберігає колекції, зібрані за кілька століть австрійською династією Габсбургів (живопис XVI–XVII ст., колекції середньовічного прикладного й античного мистецтва). Гордістю музею є картинна галерея, збірки скульптур і декоративного мистецтва, єгипетські, грецькі і римські стародавності, нумізматичний кабінет.

<http://www.khm.at/>

Британський музей (Лондон, Велика Британія) має унікальний онлайн-сервіс — компас Британського музею. Він допоможе розібратися в різноманітті представлених експонатів. На сайті два «компаси» — загальний і для дітей. Використовуючи їх, можна переглянути фотографії експонатів у звичному і збільшеному розмірі.

<https://britishmuseum.withgoogle.com/>

Колекція *Національної галереї Шотландії (Единбург)* достатньо багатоманітна: тут можна побачити твори живопису, скульптури різних періодів — починаючи з Ренесансу, що представляють мистецтво багатьох країн Європи. Особливе місце займають колекції французьких і шотландських майстрів.

<http://www.nationalgalleries.org/>

Сайт *Національної портретної галереї (Лондон, Велика Британія)* пропонує інформацію про історію музею, колекції, виставки, дослідження.

<http://www.npg.org.uk/index.php>

Майже двісті років, з 1820 р., *Королівська художня галерея (Гаага, Нідерланди)* зберігає одне з найкращих у світі зібрань нідерландського живопису XV–XVII ст.

<http://www.mauritshuis.nl/>

Музей Прадо (Мадрид, Іспанія) — найбільше художнє надбаннн Іспанії. Відвідувачам сайту пропонують план поверху зі схемою розміщення картин. Вибираючи номер картини, можна прочитати про неї і художника, що її написав, а також переглянути збільшену копію полотна.

<https://www.museodelprado.es>

Галерея Уффіці (Флоренція, Італія) — не тільки один із найстаріших музеїв Італії, який було започатковано 1560 року. Це ще й визначне зібраннн італійського живопису від зародження власне італійської національної школи у XIII ст. до творів XVIII ст.

<http://www.uffizi.com/>

Національний художній музей України (Київ, Україна) — один із найбільших і найдавніших музеїв у країні, існує понад 100 років. У його фондах зібрано велику колекцію — це шедеври живопису, скульптури та графіки від часів Київської Русі до сьогодення. Також у музеї унікальна збірка іконопису, козацьких портретів XVIII ст., колекція народних картин «Козак Мамай».

<http://namu.kiev.ua/>

У Львівській галереї мистецтв (Україна) зібрано унікальні твори живопису, скульптури, графіки країн Західної та Східної Європи від Середньовіччя до сучасності. Зокрема, представлено збірку італійського мистецтва (твори XIV–XVIII ст.), німецький живопис (твори пізньоготичного стилю), твори австрійського мистецтва бароко.

<http://lviv-art-gallery.virtual.ua/ua/>

В експозиції Одеського художнього музею (Україна) зберігаються твори іконописців XVI–XVII ст. та світські портрети, роботи мариніста І. Айвазовського. Також представлено твори декоративно-прикладного мистецтва, зокрема з кераміки, скла, вишивки, ткацтва, різьби по дереву тощо.

<http://ofam.od.ua/panorama/>

Додаток 6 Музичні інструменти

Клавішні

ОРГАН — клавішно-духовий інструмент, зазвичай розташований у католицьких церквах, концертних залах.

Органний звук створюється завдяки нагнітанняю повітря в труби різного діаметра, довжини, матеріалу (метал або деревина). Грають на органі за допомогою обох рук і ніг. Органіст використовує один або декілька мануалів (клавіатура для рук) і педалі (клавіатура для ніг). Неперевершеним генієм органної музики був Й.-С. Бах.

КЛАВЕСИН — старовинний клавішний інструмент. Його металеві струни защипують плектром з пера або шкіри. Існують клавесини: крилоподібної форми великого розміру (вертикальний або горизонтальний) і квадратної або прямокутної форми меншого розміру. У різних країнах різновиди інструмента називають: в Англії — верджинал, в Італії — чембало, у Франції — спінет.

Поступово клавесин витіснив з ужитку фортепіано.

ФОРТЕПІАНО (ПІАНО, РОЯЛЬ) — клавішно-ударний інструмент, найпоширеніший у світі. У рояля рама зі струнами й резонансна дека розташовані горизонтально, а в піаніно — вертикально. Унаслідок цього рояль має крилоподібну форму, він більш громіздкий, ніж піаніно. Проте звучання рояля гучніше, ніж у піаніно. Сучасні роялі мають три педалі, що змінюють гучність, тембр або подовжують звучання (у піаніно — зазвичай дві педалі). «Душею фортепіано» був Ф. Шопен, видатним піаністом-віртуозом — Ф. Ліст.

Струнні

ЛЮТНЯ — струнний щипковий музичний інструмент. Була поширена в усьому стародавньому світі. Її називали королевою інструментів. У VIII ст. лютню привезли в Іспанію. Із часом цей струнний інструмент проник в Італію, Францію, Німеччину, Польщу та інші країни. Багато століть лютня панувала в музичному житті європейців, які використовували її переважно для акомпанементу співакам. Поступово в побутовому музикуванні її витіснила гітара.

Дерев'яний корпус лютні досить великий за розміром, нагадує половину дині або панцир черепахи. На грифі, характерно загнутому назад, розташовані кілочки для натягування струн. Посередині дека є декорована розетка у вигляді зірки або троянди. Для лютні писали музику композитори епохи Ренесансу, бароко, зокрема А. Вівальді.

ЛІРА — старовинний струнно-щипковий інструмент.

Старогрецька ліра зовні подібна до кіфари, була поширена в античній Греції та Римі.

Колісна ліра — струнний інструмент, що має три струни, вісім клавіш та колесо замість смичка. Вона виникла в Західній Європі у VIII–X ст., набула значного поширення в музичному побуті українців й отримала назву «риля». Мистецтво лірників не було таким популярним серед народу, як мистецтво кобзарів.

АРФА — струнний щипковий інструмент. Сучасна арфа має значні розміри. 47 струн різної товщини і довжини натягнуті на дерев'яну трикутну раму заввишки 1 м. За допомогою 7 педалей виконавець змінює висоту звука. Арфа відома на теренах України з давніх-давен. На одній із фресок Софійського собору в Києві можна побачити цей музичний інструмент.

Різні арфи були поширені в Єгипті, на них грали сидячи або стоячи.

Франс Гальс. Лютняр

Жуль Ришомм.
Дівчинка, що грає на лірі

Дмитро Левицький.
Портрет Глафіри Алімової

Додаток 7

Поради до виконання проекту

Мистецький проект — різновид пошуково-творчої діяльності, що передбачає самостійне вирішення мистецьких завдань. Проект можна виконувати індивідуально, а також у парах, малих і великих групах на засадах добровільного співробітництва.

ЕТАПИ ВИКОНАННЯ ПРОЕКТУ
<p style="text-align: center;">I. Постановка проблеми, визначення типу проекту</p> <p>Вибір теми, висування гіпотез, обговорення пропозицій у формі «круглого столу» або ін. й типу проекту (ігровий, практично-творчий, дослідницький) та способів оформлення (презентація, захист, творчий звіт)</p>
<p style="text-align: center;">II. Планування та організація роботи</p> <p>Розподіл ролей та обов'язків, визначення участі кожного під час виконання колективного проекту, постановка індивідуальних практичних завдань</p>
<p style="text-align: center;">III. Пошук та опрацювання джерел, підготовка обладнання</p> <p>Ознайомлення з літературою, пошук інформації в Інтернеті. Обговорення літературних і художніх матеріалів, узагальнення інформації</p>
<p style="text-align: center;">IV. Здійснення проекту</p> <p>Виконання практичних завдань, їх обговорення, вибір варіантів виконання та оформлення результатів. Створення ПОРТФОЛІО — папки творчих робіт</p>
<p style="text-align: center;">V. Презентація/захист або творчий звіт</p>
<p style="text-align: center;">VI. Загальна оцінка проекту</p> <p>Оцінювання колективної роботи та індивідуального внеску кожного. Поєднання самооцінки, взаємного оцінювання</p>
<p style="text-align: center;">VII. Підбиття підсумків</p> <p>Формування нових цілей і планів на майбутнє</p>

Для оцінювання проекту варто орієнтуватися на такі критерії:

- глибина розкриття теми (*оглядове, всебічне, поглиблене*);
- якість композиційного вирішення (*гармонійність, довершеність*);
- доцільність використання художніх технік і матеріалів;
- рівень естетичного оформлення (*переконливо, цікаво*);
- самостійність та оригінальність вирішення завдання;
- залучення різних джерел (*фото, репродукції, слайди*);
- рівень співпраці («командний»);
- форма презентації (*застосування різних видів мистецтва*).

Алфавітний покажчик термінів

А

Агон 25
А капела 45
Алегорія 97
Альтанка 133
Антифонний спів 73
Аранжування 103

Б

Базиліка 55
Барельєф 133
Бароко 97

В

Вертеп 113
Відродження, або Ренесанс 73

Г

Герб 55
Горельєф 133
Готика 63
Гравюра 113
Григоріанський хорал 63
Грот 133

Д

Дивертисмент 181

З

Звіриний (або тваринний)
стиль 35

І

Ікона 45
Іконостас 113
Інкустація 35
Інтермедія 113

К

Каденція 145
Карикатура 175
Канон 17
Кант 145
Капітель 17
Клавесин 121
Класицизм 133
Колонада 97
Колорування 83
Консоль 97
Концерт 135
Кувикли (кувички, кугикли) 45

Л

Лейтмотив 145
Літургія 45

М

Меандр 25
Мелізми 121
Меса 73

Н

Накри 45
Неф 45

О

Опера 181
Ордер 25
Офорт 193

П

Парсуна 113
Партесний концерт 113
Пектораль 35
Перспектива 97
Пілястра 73
Портик 133
Пропорції 97

Р

Реалізм 175
Романс 163
Романський стиль 55
Романтизм 155

С

Симфонія 135
Соната 135

Т

Тулумбас 45

Ф

Фаюмські портрети 25
Форум 25
Фронтон 73
Фуга 103

Х

Херувимська 145

Навчальне видання

МАСОЛ Людмила Михайлівна

МИСТЕЦТВО

Підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Редактори *О. В. Ларіна, Ю. Б. Баранова*
Технічний редактор *Л. І. Аленіна*
Дизайнер обкладинки *П. В. Ширнін*
Художнє редагування *О. В. Калініченко, В. В. Калініченко*
Комп'ютерна верстка *Ю. Ю. Болюта*
Коректори *А. Ю. Ушинська, А. М. Нечитайло*

У підручнику використано методичні малюнки *О. В. Калініченко, В. В. Калініченко*

У підручнику використано репродукції картин:

Сандро Боттічеллі «Мадонна з книгою» (шмуцтитул до розділу I, с. 8), Леонардо да Вінчі «Пані з горностаєм» (с. 64), Пітер Брейгель Старший «Мисливці на снігу» (с. 74), Іллі Репіна «Українка біля тину» (шмуцтитул до розділу II, с. 86), Віллем ван Альст «Натюрморт» (с. 88), Івана Айвазовського «Корабель» (с. 146), Іллі Репіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану» (с. 164), Тараса Шевченка «Почаївська лавра з півдня» (с. 182),

фото таких фотографів:

Adriá Ariste Santacreu, Alex Postovski, Anatolii Tkachuk, Andrew Butko, Andrey Legayev, Anna Lenda, Anthony Brown, Artur Bogacki, Artur Opeida, Berthold Werner, Boris Breytman, Brian Snelson, Carlo Sarnacchioli, Dariya Korzhenko, David Gaya, David Iliff, Dmytro Grankin, Dmytro Potapchuk, Eddy Galeotti, Fabio Bernardi, Francisco Javier Gil Oreja, Franz Heinrich, Gaurav Kumar, Gennady Poddubny, Grahamrob, Ham, Hannes Mauerer, Hans-Juergen Luntzer, Hansueli Krapf, Jan Mehlich, Jonathan Weiss, Karl Bloch, Klymenko, Konstantin Kulikov, Libor Vrska, Luciano Mortula, Ludovic Péron, Luiza Fediuc, Manuel Hurtado Ferrández, Marie-Lan Nguyen, Marius Hoch, Masha Kovalchuk, Maxal Tamor, Michaf Adamowski, Mike Knowles, Mikhail Bolotov, Mykola Golitsynsky, Myrabella, Natalia Sinelnik, Nataliya Shestakova, Nick Grapsy, Oleg Doroshin, Oleksandr Prykhodko, Oleksandr Tkachuk, Opalev, Owen Hughes, Parsifall, Patrick A. Rodgers, Pedro Antonio Salaverría Calahorra, Pedro J Pacheco, Petar Milošević, Pius Lee, Prymasal, Przemysław Przybylski, Rafael Laguillo, Rainer Ebert, Roman Sigaev, Ronnie Macdonald, Serge Iantchichine, Sergey Ashmarin, Sergey Prygov, Serghei Starus, Silvia Crisman, Sira Anamwong, Sophie Mcaulay, Stanislav Traykov, Svetlana Popova, Tatyana Smirnova, Thaler Tamas, Tomás Fano, Vichaya Kiattyang-Angsulee, Vilius Zlotkus, Vincenzo De Bernardo, Wadco2, Wiesław Jarek, Wladimir Bulgar, Yulia Tolshina, Yuriy Kobets, Андрей Бутко, Виталий Едуш, Вячеслав Лопатин, Ирина Овчинникова, Иван Вербицкий, К. С. Павляк, Константин Левощко, Крилов Борис, Сидорук Олесь, Николай Денисов, О. В. Гайденко (А. Погодин), Роман Супрун, Сергей Гриндак, Сергей Чайко, Сергій Гуцан, Сергій Тарабара, Сіверян, Станіслав Kosiedowski, Щербинин Юрий,

фото з Інтернет-ресурсів:

depositphotos.com, <https://www.wikipedia.org>, <https://pixabay.com>, <https://www.flickr.com>, <http://artarsenal.in.ua>, www.artnet.com, <http://artarsenal.in.ua>, www.artnet.com, <http://www.salzburgmuseum.at/>

Формат 70 × 100 ¹/₁₆. Ум. друк. арк. 19,440 + 0,324 форзац.

Обл.-вид. арк. 18,50 + 0,55 форзац. Наклад 277 960 пр. Зам. №

ТОВ «ФОЛІО»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4935 від 13.07.2015 р.

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус»»

61012, м. Харків, вул. Різдвяна, 11.

Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.

www.globus-book.com